

Bouwen op vertrouwen.

**Onze keuzes voor
een fatsoenlijk land.**

VERKIEZINGSPROGRAMMA 2025

Voorwoord.

“

Wij kiezen voor een politiek die eerlijk is over wat moet en hoopvol over wat kan.

VOORWOORD

Nederland is een prachtig land. Iedere dag zetten vele Nederlanders zich in om ons land een stukje mooier te maken. Politieagenten, verpleegkundigen en leraren werken met toewijding aan veiligheid, zorg en onderwijs. Vrijwilligers zetten zich in voor de lokale vereniging, mantelzorgers laten hun geliefden niet in de steek, ondernemers scheppen banen en in gezinnen worden kinderen liefdevol opgevoed. Door oog te hebben voor een ander dragen zij bij aan een groter geheel. Door verantwoordelijkheid te nemen kan Nederland vooruit.

Tegelijkertijd voelen veel mensen onzekerheid. We zijn minder veilig in Europa dan we dachten, internationale conflicten komen dagelijks de huiskamer binnen en we zien hoe nieuwe technologieën ons leven ingrijpend veranderen. Dichter bij huis merken we dat de samenleving verhardt.

In zulke tijden verwacht je van de politiek dat zij verantwoordelijkheid neemt en moedige keuzes durft te maken. Je verwacht een politiek die begint bij waarden, gericht is op de lange termijn en oog heeft voor het gemeenschappelijk belang. Een politiek die in staat is om te verbinden in plaats van te verdelen.

Helaas ontbreekt het daar steeds vaker aan. De politiek lijkt steeds vaker het probleem dan onderdeel van de oplossing. De afgelopen jaren hebben laten zien dat politieke experimenten en meebuigen met populistische politiek vooral nog meer chaos en spektakel opleveren. Maar de oplossingen en resultaten blijven uit. We doen ons land hiermee enorm tekort.

Voor veel Nederlanders is daarom de belangrijkste vraag voor de Tweede Kamerverkiezingen van 29 oktober: *welke politiek brengt Nederland weer vooruit?*

Het CDA kiest voor verantwoordelijkheid, fatsoen en vertrouwen als de weg vooruit. Een politiek die eerlijk is over wat moet en hoopvol over wat kan. Een politiek die doet wat nodig is.

Nederland heeft alles in huis om weer vooruit te gaan. We hebben een betrokken samenleving, vol met mensen van goede wil die zich inzetten voor een ander. We hebben een sterke economie, met bedrijven die niet alleen gericht zijn op winst maken, maar ook een bijdrage leveren aan de samenleving. Als ook de politiek weer normaal doet, samenwerkt en doordachte plannen maakt, houdt ons niets tegen om Nederland weer in beweging te krijgen.

Wij geloven daarom dat het echt anders kan. En beter. Daarom staan drie keuzes in ons verkiezingsprogramma centraal.

Ten eerste moet de politiek orde op zaken stellen. We willen een politiek die aandacht heeft voor wat écht belangrijk is: een betaalbaar huis in een veilige buurt, goede zorg voor wie dat nodig heeft, investeren in defensie en werkbare wetten om migratie beheersbaar te krijgen. De overheid kan niet alle problemen oplossen, en daar moeten we eerlijk over zijn. Maar wat de overheid doet, moet ze goed doen.

Vooruitgang vraagt ook dat we investeren in een toekomstgerichte economie. Ondernemen moet weer leuk zijn en worden beloond vanuit de politiek. We willen ruimte geven aan innovatiekracht en ondernemerszin. Daarom investeren we in onderzoek, stimuleren we innovatie en versterken we onze regio's. We investeren in mensen via leven lang ontwikkelen. Want een eerlijke en sterke economie is de basis voor een welvarend Nederland, nu en in de toekomst.

Ten slotte kiest het CDA voor een betrokken samenleving. Een fatsoenlijk land is een land waar we omzien naar elkaar en respect hebben voor de ander. We hebben een stevige agenda om onze waarden en normen nieuw gewicht te geven. We willen meer aandacht en minder regels voor de zachte krachten: verenigingen, vrijwilligers en mantelzorgers. Met een dienstplicht en stevige inburgering zorgen we dat iedereen meedoet. We versterken onze democratie en koesteren tradities.

Met deze keuzes bouwen we aan een fatsoenlijk land.

Een fatsoenlijk land is onze belofte voor een beter Nederland. Een land dat is gebouwd op vertrouwen. Met minder regels en meer ruimte. Met meer saamhorigheid en meer respect.

De meeste Nederlanders zijn van goede wil. We zorgen voor elkaar, werken hard en denken ook aan een ander. Voor deze mensen willen wij dat de politiek weer doet wat nodig is.

Want het kan echt anders.

Henri Bontenbal

Politiek leider van het CDA

Onze belangrijkste keuzes voor een fatsoenlijk land.

ORDE OP ZAKEN

1

Woningzoekende op 1 – Wij kiezen voor de woningzoekende in onze voorstellen om jaarlijks 100.000 woningen te bouwen. Het principe van ‘straatje erbij’ breiden we uit tot een ‘wijkje erbij’ zodat jongeren in hun dorp of stad kunnen blijven wonen. We maken het moeilijker om woningbouw met juridische procedures te vertragen. De gang naar de Raad van State beperken we. De hypotheekrenteaftrek bouwen we stap voor stap af, terwijl we tegelijk de inkomstenbelasting evenveel verlagen. Zo maken we woningen meer betaalbaar op de langere termijn.

2

Meer grip op migratie – Wij willen een nieuw internationaal asielsysteem. Asielaanvragen gebeuren buiten Europa, zodat mensensmokkel stopt. Uitgeprocedeerde asielzoekers die niet meewerken aan terugkeer maken zich strafbaar. In Nederland voeren we alleen werkbare wetten in die migratie beheersbaar maken. We voeren de spreidingswet uit, zodat de chaos in de asielopvang stopt en er een einde komt aan de extreem hoge kosten aan hotels voor asielopvang.

3

Veiligheid in de buurt – We pakken crimineel geld af en investeren dat terug in de getroffen wijken. Drugscriminaliteit hoort niet bij Nederland: jouw lijntje is zijn liquidatie. We stoppen met het wietexperiment. Zolang het nog loopt, heffen we een wiettaxi.

4

Zorg voor elkaar – Solidariteit blijft de basis van ons zorgstelsel. Zorg moet dichtbij zijn. Hervormingen zijn daarvoor nodig: eenvoudige zorg in de regio, complexe zorg geconcentreerd voor de beste kwaliteit. Om de zorg betaalbaar te houden is het eerlijke verhaal dat mensen meer zelf bijdragen, maar wie hoge zorgkosten heeft komen we tegemoet. We draaien de verlaging van het eigen risico terug, want die maakt de premie alleen maar duurder. Zorgfraude pakken we veel strenger aan.

5

Voorspelbaar inkomen – We hervormen het belastingstelsel zodat werken meer loont. De AOW is en blijft het basispensioen voor alle ouderen. Zo bieden we lange termijn zekerheid. Toeslagen keren we automatisch en direct uit, zodat fouten en naheffingen verdwijnen. We voeren één nationale betaaldag in voor alle inkomensregelingen.

Onze belangrijkste keuzes voor een fatsoenlijk land.

DE VERANTWOORDELIJKE EN BETROKKEN SAMENLEVING

1

Democratisch ethos - Wij stellen orde op zaken door politiek verantwoordelijkheid te nemen en op een fatsoenlijke manier met elkaar om te gaan. In de Tweede Kamer komt een motiequotum, zodat het debat weer gaat over wat echt belangrijk is. Alle politieke partijen moeten intern democratisch georganiseerd zijn. De Eerste Kamer wordt om de drie jaar voor 38 en 37 leden verkozen en de zittingsduur wordt 6 jaar.

2

Weerbare samenleving in een sterk Europa – De grote uitdagingen van deze tijd vragen om een sterk Europa. Voor de veiligheid van Nederland en Europa investeren we in Defensie, zoals afgesproken bij de NAVO-top in Den Haag. Daar maken we ruimte voor in de begroting. Iedere Nederlander levert een vrijheidsbijdrage, want veiligheid is niet gratis. We herstellen de militaire opkomstplicht zodat er altijd genoeg mensen klaarstaan om ons te verdedigen. Vrijheid en veiligheid vraagt inzet van iedereen. Ook kun je bijdragen via maatschappelijke diensttijd, als reservist of in buurtcrisisteams.

3

Meer eisen aan integratie – Statushouders moeten verplicht inburgeren, anders verliezen ze hun status. Kinderen van statushouders volgen verplichte voor- en vroegschoolse educatie, zodat ze snel meedoen op school. Arbeidsmigranten die hier langer blijven, volgen een taaltraject. Alleen kansrijke asielzoekers krijgen sneller toegang tot de arbeidsmarkt en we zetten stevig in op statushouders aan het werk.

4

Sterke gezinnen – Wij ondersteunen gezinnen beter door kinderbijslag en kindgebonden budget te verhogen en samen te voegen tot één eenvoudige regeling. Er komt één ruimere regeling voor betaald verlof voor beide ouders in het eerste jaar van hun kind. We beschermen onze kinderen tegen kindermarketing en voeren een verplichte leeftijdscheck in voor social media.

5

Omzien naar elkaar – We schaffen de kostendelersnorm in de Participatiewet af, zodat volwassenen zonder boete een huis kunnen delen. Mantelzorgwoningen mogen vergunningsvrij op eigen erf worden gebouwd. Mantelzorgers krijgen meer respijtzorg, zoals logeeropvang, zodat zij de zorg voor hun geliefden kunnen volhouden.

Onze belangrijkste keuzes voor een fatsoenlijk land.

EEN EERLIJKE EN STERKE ECONOMIE VOOR EEN WELVAREND NEDERLAND

1

Investeren in ons verdienvermogen – We geven ondernemers vertrouwen door rust, reinheid en regelmaat in beleid. Ondernemers en bedrijven zijn het fundament van onze economie. We richten een nationale investeringsbank op die investeringen in Nederland aanjaagt. Daarnaast investeren we in innovatie, R&D en onderzoek om ons verdienvermogen in de toekomst te vergroten.

2

Een duurzame economie – Een duurzame economie bereiken we alleen met een Europese aanpak en een gelijk speelveld in Europa. Daarom volgen we de Europese klimaatdoelen en passen we de Nederlandse klimaatwet daarop aan. De nationale CO₂-heffing schrappen we, want we willen bedrijven niet weggagen. We willen groene industriepolitiek. We maken bindende afspraken met de grootste vervuilers en kiezen voor een goede mix van duurzame energie en kernenergie, energiebesparing en CO₂-opslag. Ambitie en realisme gaan hand in hand.

3

Nederland van het slot – We doen wat nodig is om bedrijven en boeren weer te kunnen laten ondernemen. We werken samen om de stikstofdoelen te behalen, maar stellen ook normen die in 2035 en daarvoor moeten worden behaald. Het stikstofonds richten we opnieuw op om boeren perspectief te geven en onze voedselproductie van topkwaliteit te beschermen. De problemen op het stroomnetwerk pakken we versneld aan, zodat bedrijven weer kunnen uitbreiden.

4

Zekerheid op de arbeidsmarkt – We werken samen met werkgevers en vakbonden op de ingeslagen weg om werknemers meer zekerheid te geven en werkgeverschap aantrekkelijk te houden. Het arbeidsongeschiktheidsstelsel vernieuwen we, want na 20 jaar is dat hard nodig. We investeren in leven lang ontwikkelen zodat iedereen de veranderingen in werk kan meemaken.

5

Bloeiende regio's – We investeren in leefbare steden en in de regio en zorgen voor goede bereikbaarheid met auto en trein. Zo maken we grootschalige woningbouw overal in Nederland mogelijk. Samen met grote bedrijven, MKB en start ups en met onderwijsinstellingen laten we economische clusters groeien die de regio sterker maken.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	1
ONZE BELANGRIJKSTE KEUZES VOOR EEN FATSOENLIJK LAND	4
1. STERKE SAMENLEVING, BETROKKEN BURGERS	8
2. WEERBARE DEMOCRATIE, STERKE RECHTSSTAAT	16
3. GEZOND LEVEN, SAMEN ZORGEN	22
4. EEN THUIS BOUWEN, RUIMTE DELEN	30
5. LEREN VOOR HET LEVEN, KANSEN CREËREN	38
6. PLEZIER IN ONDERNEMEN, TOEKOMSTBESTENDIGE ECONOMIE	42
7. GEZOND KLIMAAT, ENERGIE VOOR MORGEN	48
8. VOEDSEL PRODUCEREN, NATUUR WAARDEREN	52
9. BETROUWBARE OVERHEID, VERTROUWEN IN MENSEN	58
10. WAARDEVOL WERK, VEREND VANGNET	64
11. WEERBAAR NEDERLAND, STERK EUROPA	70
12. HOUDBAAR HUISHOUDBOEKJE, GRIP OP GELD	80
DANKWOORD	84

1. **STERKE SAMENLEVING, BETROKKEN BURGERS**

Geluk zit in een klein hoekje. In een begroeting op straat, koffiedrinken met de buren. In geborgenheid binnen gezinnen of met vrienden. Zinvol werk met fijne collega's, naar een concert of samen sporten. Door je in te zetten voor je vereniging of op de school van je kinderen, of als vrijwilliger op de buurtbus. Als mantelzorger of reservist. Waar mensen elkaar ontmoeten, ontstaat verbinding, weten we ons gezien. Begrijpen we waar die ander vandaan komt. Ook als we het niet met elkaar eens zijn of uit verschillende sociale bubbels komen.

Die samenleving staat onder spanning. Bijna de helft van de volwassenen voelt zich eenzaam. Algoritmes duwen ons in bubbels van gelijkgezinden. Burgers hebben het gevoel dat hun belangen niet meetellen. Politieke leiders en opiniemakers voeden polarisatie in plaats van naar oplossingen te zoeken. In de samenleving staat steeds meer het 'ik' centraal. Kiezen we voor ons eigen belang, boven dat van de samenleving. Verwachten we compensatie als we iets oppakken of bij tegenslag. En geloven we dat de markt alles oplost, of dat de overheid voor alles verantwoordelijk is.

Het CDA kiest voor de samenleving. Zonder het 'wij' van de gemeenschap kan het 'ik' niet bestaan. Wij kiezen voor al die mensen die ons land mooier maken, die gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor hun buurt, school of natuur. Waar je wieg ook heeft gestaan, wat je ook gelooft, van wie je ook houdt en wat je postcode of opleiding ook is. Ieder mens telt en heeft recht op een samenleving waarin ieders belangen worden meegewogen, en waarin mensen kansen en perspectief in het leven hebben.

We stoppen met de gedachte dat meer regels altijd leiden tot het maken van minder fouten. Onevenredige verantwoordingsdruk zorgt voor maatschappelijke schade, tast de beroepseer van mensen aan en dooft het plezier van vrijwilligers uit. Het CDA vertrouwt op vitale verenigingen. Mensen die verantwoordelijkheid nemen voor elkaar en voor anderen kansen creëren, juist ook als je die ander niet dagelijks in je eigen bubbel tegenkomt. Voor een samenleving met veerkracht, verbondenheid en onderling vertrouwen.

1.1 Gezin als kracht van de samenleving

Gezinnen zijn de stille kracht van de samenleving. Het gaat in ons land pas goed als het met al onze kinderen goed gaat. Het CDA staat voor alle gezinnen, in de verschillende vormen die er in deze tijd zijn. Het gezin is een plek van geborgenheid, je gezien weten, en een veilige plek om fouten te maken. Goed gezinsbeleid legt het fundament voor een goede start, gelijkwaardige kansen en goede hulp wanneer dat nodig is.

- We **vereenvoudigen en verhogen de financiële kindregelingen** door de kinderbijslag en het kindgebondenbudget samen te voegen in één regeling met een hoger vast en een lager variabel deel. Ook worden alle kindregelingen door één instantie automatisch uitgekeerd.
- We **vereenvoudigen en verruimen de verschillende verlofregelingen**: er komt naast zwangerschaps- en bevallingsverlof één regeling voor betaald verlof voor beide partners in het eerste jaar van het kind. Ook voor lagere inkomens moet deze regeling aantrekkelijk zijn.
- We ondersteunen gezinnen in de hoge kosten door **bijna gratis kinderopvang**. Voor de hogere inkomens blijft er een inkomensafhankelijke bijdrage. We betalen de **kinderopvangtoeslag** direct uit aan de opvangorganisaties. We voorkomen fraude door goed toezicht.
- We willen meer eenvoud en zekerheid in het stelsel van kinderopvangregelingen en de risico's voor **financieel kwetsbare gezinnen** verkleinen.
- Als familie- en gezinspartij willen wij een **goede en ruime regeling voor deelgezag**. Het belang van het kind staat hierbij altijd voorop.
- We brengen de verantwoordelijkheid voor kindregelingen, kinderopvang en jeugdbeleid onder bij één minister, en we willen een jaarlijkse **'Staat van het Gezin'**. Deze minister werkt ook aan de uitvoering van de Nationale Jeugdstrategie.
- We maken **schenken aantrekkelijker dan erven**, zodat ouders en grootouders, maar ook anderen, hun kinderen en kleinkinderen en naasten makkelijker kunnen helpen in de dure periodes van hun leven.

Ontwikkelen van kinderen

- Voor alle peuters van twee en drie jaar die dat voor hun ontwikkeling nodig hebben, komen er op indicatie **gratis voor- en vroegschoolse programma's** beschikbaar.
- **Peuterspeelwerk** en **gastouderopvang** zijn voor veel ouders en hun kinderen belangrijk. Naast reguliere kinderopvang blijft gastouderopvang toegankelijk.

Beschermen van kinderen

- Social media bieden jongeren veel mogelijkheden. Tegelijkertijd hebben social media op veel jongeren een grote mentale impact, zoals angst, depressieve gevoelens, een negatief

zelfbeeld en een lagere tevredenheid over hun leven. We vinden het belangrijk dat we onze kinderen goed leren omgaan met **social media**. Op initiatief van het CDA is het gebruik van mobiele telefoons op middelbare scholen succesvol aan banden gelegd. We pleiten voor **heldere richtlijnen** om ouders en leerkrachten te ondersteunen met een aanpak, en willen een **verplichtende leeftijdsverificatie** door een 'Kijkwijzer'-aanpak voor gebruik van specifieke apps.

- Kinderen die geld verdienen met online filmpjes en vlogs zijn een nieuwe vorm van **kinderarbeid**. We stellen strengere regels op.
- We stellen **strengere regels op voor Influencers**, mensen die via social media jongeren verleiden onverantwoorde financiële risico's te nemen.
- **We pakken marketing gericht op kinderen** en aankopen in online games hard aan. Onlinekanalen komen onder het regime van de Kijkwijzer. Daarnaast treden we op tegen onlinekanalen die moderatie van content en chats niet op orde hebben.
- Te veel jongeren en jongvolwassenen kampen met financiële problemen. We willen sparen bevorderen en herintroduceren het **Zilvervlootsparen voor jongeren**. Zo stimuleren we dat zij al op jonge leeftijd een buffer opbouwen en financieel weerbaar worden. We sluiten een convenant af met banken om financiële vaardigheden bij jongeren te versterken.

1.2 Ruimte voor verlof

- We vinden het **combineren van werk met andere verantwoordelijkheden** essentieel voor een goed functionerende samenleving. We passen ons **verlofstelsel** daarop aan en vereenvoudigen de huidige verlofregelingen langs drie pijlers: zorg voor kinderen, zorg voor naasten en persoonlijk verlof. We stimuleren daarbij maatwerk in cao's en bedrijven.
- Het verlies van een naaste is ingrijpend. Daarom willen we **rouwverlof** voor het verlies van naasten of bij het verlies van een ongeborn kind wettelijk regelen.
- We willen **mantelzorgverlof versterken** om noodzakelijke zorg voor onze naasten te bolwerken.

1.3 Thuis voor iedereen: ieder mens telt

We hebben een gezamenlijke verantwoordelijkheid om uitsluiting tegen te gaan en discriminatie hard te bestrijden. Discriminatie ondermijnt niet alleen de waardigheid van mensen, maar ook de samenhang in onze samenleving. We maken werk van het verkleinen van sociaaleconomische verschillen die grote effecten hebben in de zorg en in het onderwijs. We onderschrijven het belang van een gelijkwaardige positie van vrouwen in onze samenleving.

- We **treden hard op tegen elke vorm van discriminatie** en stereotypering, onder meer van moslims. We zetten in op een stevige aanpak van discriminatie, zoals leeftijdsdiscriminatie van ouderen, migrantenkinderen die geen stageplaats kunnen krijgen, of discriminatie op basis van gender, religie, seksuele geaardheid of achternaam.

- Er is **geen enkele ruimte voor antisemitisme** in Nederland. Antisemitisme en de ontkenning van de Holocaust moet voortdurend en stevig bestreden worden.
- Het Rijk heeft een voorbeeldfunctie en **toetst actief het eigen beleid op uitsluiting, vooroordelen en het wegnemen van drempels**. De overheid draagt bij aan bewustwording en transparantie.
- Om **polarisatie tegen te gaan** en het onderlinge begrip te vergroten, investeren we in initiatieven zoals informatiecampagnes en de handreiking 'inzicht in (de)polarisatie'.
- We **ondersteunen initiatieven** zoals vrouwen naar de top; de inzet van vrouwelijke rolmodellen; en programma's om meisjes voor technische beroepen te interesseren.
- We willen **betere toegankelijkheid** voor mensen met een beperking zoals in het openbaar vervoer, op de arbeidsmarkt en in gebouwen. Zowel de gemeente, de provincie als het Rijk zijn verantwoordelijk voor de implementatie van het VN-verdrag en dienen hier maatregelen voor op te nemen in hun eigen beleid.

1.4 Vertrouwen in verenigingen, vrijwilligers en geloofsgemeenschappen

Verenigingen zijn een plek van ontmoeting en samendoen. Hier kun je je talenten ontplooien, vrijwilligerswerk oppakken of ervaring opdoen in een bestuursfunctie. Het CDA heeft vertrouwen in verenigingen. Verantwoordingsdruk en een wirwar aan regels maken het steeds moeilijker om bestuursleden en vrijwilligers te vinden. Wij willen de kracht van onderop ondersteunen met concrete maatregelen.

- Banken moeten een **vast aanspreekpunt** hebben voor verenigingen. Een bankrekening openen moet binnen twee weken kunnen, en het moet makkelijker worden voor verenigingen om van penningmeester te wisselen.
- **Giften** aan verenigingen zonder winsttoogmerk houden we **fiscaal aantrekkelijk**.
- We richten een **Gemeenschapsfonds** op voor het **behoud van voorzieningen** zoals buurthuizen en sportaccommodaties. Het Gemeenschapsfonds kan gezamenlijk gefinancierd worden door overheid, samenleving en bedrijfsleven.
- We willen in de **Wet Bestuur en Toezicht Rechtspersonen** bijzondere aandacht voor vrijwilligers. Er moet beter onderscheid komen tussen professionele organisaties en maatschappelijke verenigingen en stichtingen waarbij aansprakelijkheid voor vrijwilligers beperkt wordt.
- Kerken, moskeeën en andere **geloofsgemeenschappen** vormen voor velen een bron van zingeving, verbondenheid en zorg voor elkaar. Deze maatschappelijke waarde verdient blijvend erkenning en ruimte.

1.5 Waardevolle cultuur en tradities

Het CDA wil waardevolle culturele tradities voor nu en latere generaties behouden. Tegelijkertijd beseffen wij dat ons verleden ook een schaduwzijde kent, zoals het slavernijverleden. Het erkennen en doorgeven van die geschiedenis is wezenlijk om onze cultuur volledig te begrijpen. Erfgoed helpt om een brug te slaan tussen traditie en het hier en nu, en te leren van het verleden. Juist kunst en cultuur kunnen in een onzekere wereld helpen creatief, weerbaar en veerkrachtig te zijn. Regionale of stedelijke cultuur **versterkt de identiteit** van gemeenschappen.

- We willen een **brede regionale verdeling** van aanbod en middelen, een brede toegang tot cultuur, en zowel lokale initiatieven als nationale iconen steunen. We willen dat er meer middelen van de beschikbare cultuurmiddelen naar de cultuurregio's gaan.
- Het **Rijksgesubsidieerde bestel** gaat op de schop. De kleine culturele basisinfrastructuur-instellingen (BIS) en de fondsen worden samengevoegd, met regionale afdelingen. De duur van het cultuurplan brengen we naar acht jaar. In het cultuurplan moet meer aandacht zijn voor kunstuitingen door mensen met een beperking.
- **Taal geeft een gevoel van thuis.** Daarom ondersteunen wij de Rijkstalen, regionale taal, streektaalen en dialecten.
- 5 mei is de nationale feestdag waarop we onze vrijheid, Nederland en ons Nederlands burgerschap vieren. We vinden het belangrijk dat dit **jaarlijks een vrije dag** is voor iedereen en vragen hiervoor aandacht in cao's.

1.6 Pluriforme media

Het CDA staat pal voor de persvrijheid en de democratische waarde van onafhankelijke journalistiek. Kwaliteitsmedia zijn van groot belang in tijden van mis- en desinformatie en propaganda. We willen een pluriform, toegankelijk, publieksonafhankelijk omroepbestel, met sterke representatie van de samenleving.

- Het CDA staat pal voor **de vrijheid van media** en onafhankelijke journalisten.
- Bij de uitwerking van een **nieuwe Mediawet** maken we de omroephuizen gezamenlijk verantwoordelijk voor de verdeling van de budgetten en borgen we digitalisering als structurele taak. Bij de realisatie van de nieuwe Mediawet worden regionale, lokale en commerciële aanbieders betrokken.
- We **versterken de regionale en lokale omroepen**. Op zender 10 wordt in heel Nederland de regionale omroep uitgezonden. De NPO steunt hiervoor de regionale publieke omroepen. Lokale omroepen moeten passen bij de lokale en regionale belevingswereld. Bij de invoering van de nieuwe regio-indeling voor lokale omroepen is lokaal draagvlak randvoorwaardelijk.
- **Social mediaplatforms** oefenen ongekeerde invloed uit op de publieke opinie, informatievoorziening en zelfs sociale verhoudingen. Daarom willen we anonieme social media-accounts kunnen verbieden. We willen de **wetgeving aanscherpen** om krachtig

op te kunnen treden en een **laagdrempelig meldpunt** instellen voor slachtoffers van deepfakes, doxing, grooming of phishing.

- Het nieuws en onafhankelijke journalistiek bereiken steeds minder jongeren. Die trend moeten we keren. We **verkennen de dieperliggende patronen** en ontwikkelen samen met de wetenschap en private partijen een agenda waarvan de koppeling van traditionele en nieuwe media een onderdeel is.
- We willen dat voor mensen met een beperking steeds meer programma's met **audiodescriptie** op de televisie worden aangeboden.
- Er komen **wettelijke termijnen** van twee keer vier jaar voor benoemingen van topfunctionarissen, directie en leden Raden van Toezicht.

1.7 Sport: de samenleving tot bloei

Sport en bewegen verbindt mensen en sporten is gezond: van amateursport in de weekenden tot het saamhorigheidsgevoel rondom topsport.

- We willen dat het Rijk en de gemeenten op korte termijn komen tot een nieuw **Sportakkoord** (op termijn een Sportwet), om zoveel mogelijk mensen te laten bewegen en te zorgen voor voldoende sportmogelijkheden. Ook wordt sport betrokken in beleidsvorming rondom zorg, welzijn, mentale gezondheid en re-integratiebeleid van uitkeringsgerechtigden en inburgeraars.
- We nemen fysieke, sociale en financiële drempels weg die **mensen met een beperking** belemmeren deel te nemen aan sport.
- We **investeren** om sport en bewegen in Nederland te behouden en te versterken. Deze middelen zetten wij in voor topsport, het organiseren van evenementen en het ondersteunen van de breedtesport en sportverenigingen.
- Wij zetten met Stichting Waarborgfonds Sport **een fonds op voor sportclubs** om hun accommodaties te herbouwen, te renoveren en/of te verduurzamen. Verder verhogen we de subsidieregeling Bouw en Onderhoud Sport Accommodaties (BOSA) voor de aanschaf van materiaal.
- We houden de **studentensport laagdrempelig** en betaalbaar door onderwijsinstellingen de ruimte te geven om te investeren in sportfaciliteiten.

1.8 Aanpak online gokken

Wij willen kwetsbare personen in onze samenleving beschermen en voorkomen dat meer gokverslaafden de gokindustrie worden ingezogen.

- We willen de **legalisering van online gokken terugdraaien en online gok-reclames verbieden**.
- Tot dit geregeld is, willen we de zorg- en identificatieplicht voor gokbedrijven en de handhaving ervan aanscherpen. Online casino's die verzaken hun zorgplicht na te leven en

de Nederlandse regels aan hun laars lappen, moeten sneller hun vergunning kwijtraken.

Er komt een **leeftijdsgrens van 21 jaar voor online gokken**.

- Er komen aanvullende **maatregelen tegen illegale goksites** zodat de illegale gokmarkt niet uitbreidt.

1.9 Integratie: inzet op taal en werk

Integratie krijgt vooral vorm in de ontmoeting tussen mensen. De 'ander' wordt een buurman, een klasgenoot of collega. Dat vraagt om een wederkerige houding. En de inzet om elkaar te willen begrijpen. Werk is de snelste manier om de taal te leren. Asielzoekers en statushouders gaan sneller aan het werk.

Integratie is een wederkerige opdracht. Aan nieuwkomers is het de taak – zoals aan alle inwoners van Nederland – om vorm en inhoud te geven aan het democratisch burgerschap. Om zich aan onze wetten en regels te houden, zich actief in te spannen om te integreren en Nederlands te leren. Van de samenleving mag worden verwacht dat ze nieuwkomers eerlijke kansen geeft in het onderwijs, op een baan, en dat ze waar nodig nieuwkomers een extra zetje geeft. Van instanties zoals het COA en gemeenten mag worden verwacht dat zij zich proactief inzetten, aanspreekbaar zijn op resultaten en hun processen zo organiseren dat statushouders de beste kansen krijgen. Op die manier bouwen we met elkaar aan onze samenleving. Een samenleving waar we mensen waarderen om hun inzet en prestaties, om hun meedoen. Waar we de mens zien en niet de migrant met een andere achternaam.

Vernieuwing van Inburgering

- Gemeenten worden gehouden aan hun plicht om **zorg te dragen voor de inburgering** van nieuwkomers. Er worden duidelijke resultaatafspraken gemaakt. Gemeenten moeten transparant rapporteren over de voortgang.
- Gemeenten worden gestimuleerd van elkaar te leren en **succesvolle pilots** worden landelijk uitgerold.
- We willen een grotere rol voor mbo-/onderwijsinstellingen bij het **inburgeringsonderwijs** vanwege de koppeling tussen onderwijs en werk.
- Voor alle statushouders is het **inburgeringsonderwijs verplicht**, in het uiterste geval op straffe van verlies van hun status.
- Om alle statushouders zoveel mogelijk kansen te geven, zetten we in op **stevige inburgering**. Wij zetten in op zoveel mogelijk passende routes voor statushouders, zodat de kansen voor inburgeraars zo groot mogelijk zijn. De zogeheten zelfredzaamheidsroute wordt mede daardoor beperkter dan nu ingezet.
- Asielzoekers met kinderen moeten tijdens de asielprocedure zoveel mogelijk op **één plek verblijven** met goede voorzieningen voor vroeg- en voorschoolse educatie, onderwijs en

jeugdhulp. Het is psychisch belastend en ontwrichtend voor kinderen om meerdere keren per jaar te verhuizen naar een nieuwe leefomgeving en een nieuwe school.

- De **voorinburgering op azc's** wordt versterkt en op alle COA's aangeboden aan kansrijke asielzoekers.
- Statushouders die tijdelijk worden gehuisvest, worden dat in principe in de regio waaraan zij zijn toegewezen. De **inburgering begint zodra de status is toegekend**, niet pas als een statushouder is verhuisd naar de gemeente.
- Elke **statushouder is verplicht in te burgeren** en actief mee te doen in de samenleving. Dat kan via taallessen, vrijwilligerswerk en betaald werk. Gemeenten hebben extra aandacht voor vrouwelijke statushouders, jonge kinderen en 'achterblijvers'.

Taal als sleutel

- Taal is dé sleutel tot meedoen in de samenleving: op school, op het werk en in sociale contacten. Daarom willen wij een **vroege taalstart** die begint tijdens de asielprocedure. Inburgeringsplichtigen spreken en schrijven binnen maximaal drie jaar de Nederlandse taal.
- We verplichten **voor- en vroegschoolse educatie** voor kinderen van statushouders die nog inburgeringsplichtig zijn, zodat jonge kinderen niet met een taalachterstand op school hoeven te beginnen en de ouders kunnen inburgeren.
- Arbeidsmigranten die hier langdurig verblijven, volgen een verplicht **taaltraject** dat is toegespitst op werk en deelnemen in de samenleving. De werkgever is hiervoor verantwoordelijk.

Maatschappelijke inzet

- We willen **ouderbetrokkenheid** van nieuwkomers stimuleren bij het onderwijs.
- We versterken de **samenwerking met migrantenorganisaties**, kerken en moskeeën zodat zij mede de verantwoordelijkheid dragen voor een succesvolle integratie van nieuwkomers.

Snelle toegang tot de arbeidsmarkt

- Alle kansrijke asielzoekers moeten **na één maand toegang tot de arbeidsmarkt** krijgen. Dat kan ook via leer-werktrajecten waarbij taallessen worden gecombineerd met een vakopleiding en werkervaring.
- We rollen de **initiatieven uit het programma 'Statushouders aan het werk'** nationaal uit, samen met werkgevers, uitzenders en gemeenten.

2. WEERBARE DEMOCRATIE, STERKE RECHTSSTAAT

In onze democratische rechtsstaat telt je stem en kun je een beroep doen op het recht. Wetten perken de macht van de overheid in en geven burgers rechten en plichten. Onze onafhankelijke rechtsspraak waakt ervoor dat de staat handelt volgens de wet en niet willekeurig besluiten neemt.

Wereldwijd zien we een democratische recessie: steeds minder landen zijn een vrije democratie. Ook nationaal zien we scheuren. Aanvallen op rechters en vrije pers, burgemeesters en ambtenaren. Complottheorieën en desinformatie die de democratie ondermijnen. Politici die vrijheden met de mond belijden, maar weinig democratisch ethos laten zien. Democratie verdwijnt niet in één klap; ze brokkelt af, stukje bij beetje, als moraal en fatsoen ontbreken.

Een rechtsstaat is meer dan alleen regels en wetten. Het gaat om wat deze regels en wetten uitdrukken: een waardengemeenschap is gebouwd op principes als vrijheid, solidariteit, naastenliefde en rechtvaardigheid. Deze overtuigingen moeten steeds opnieuw worden verteld en voorgeleefd. In opvoeding, in onderwijs, in inburgeringscursussen en vooral in het leven van alledag.

Een vrije democratie blijft alleen mogelijk als we het democratisch ethos versterken: als we samen verantwoordelijkheid nemen. Voor elkaar, voor de waarheid en voor de toekomst van onze democratische instituties en de rechtsstaat. Niet alleen binnen de muren van het parlement of de rechtszaal, maar juist ook in de samenleving zelf – in actief burgerschap, in het voorleven van democratische waarden, in respectvolle omgang met andersdenkenden.

2.1 Een actieve democratie

- Onze democratie vraagt om permanente alertheid. Vrije verkiezingen moeten vanzelfsprekend blijven. Het is **onacceptabel dat publieke ambtsdragers worden bedreigd, geïntimideerd of gehinderd** in hun functioneren. We willen hier stevig op handhaven. Wij bevorderen de doorstroom van vrouwen naar topfuncties in de politiek, overheid en het bedrijfsleven. We ondersteunen initiatieven die vrouwen begeleiden naar leidinggevende posities. Wij strijden tegen haat zaaien, seksisme en intimidatie, met bijzondere aandacht voor vrouwelijke politici, journalisten en andere publieke figuren. Geweld tegen vrouwen in publieke functies wordt bestreden langs vier assen: preventie, bescherming, vervolging en beleidscoördinatie.
- We willen een **nieuwe wet op de politieke partijen**. Interne **partijdemocratie** versterkt betrokkenheid van burgers en moedigt aan tot meedoen. Daarom wordt interne **partijdemocratie een eis voor politieke partijen**.
- De zittingsduur van de **Eerste Kamer** wordt verlengd naar **zes jaar**, waarbij om de drie jaar beurtelings 38 en 37 leden worden gekozen. Dit versterkt de rol van de senaat als 'Kamer van bezinning'.
- Om de profileringsdrang die blijkt uit de stortvloed aan moties te beteugelen, willen we een **motie-quotum** invoeren: een maximumaantal moties dat een fractie jaarlijks kan indienen. Ook willen we dat er meer tijd zit tussen het indienen van en stemmen over amendementen, zodat er bij ingrijpende wijzigingen meer tijd is om de gevolgen te wegen.
- We onderzoeken of een **verhoogde kiesdrempel** kan bijdragen aan de weerbaarheid van de democratie.
- We **versterken de lokale democratie**. Omdat gemeenten fors meer taken en verantwoordelijkheden hebben gekregen, spannen we ons ervoor in dat raadsleden ook meer tijd hebben voor het raadswerk. Dit maakt het ambt ook aantrekkelijker voor elke generatie. We herzien verlofregelingen voor volksvertegenwoordigers en bevorderen dat in cao's afspraken worden gemaakt over de ruimte die werkgevers geven voor politiek verlof, zodat het ambt beter is te combineren met werk. De ondersteuning van gemeenteraden wordt versterkt. Daarnaast wordt de inzet van commissieleden wettelijk geborgd.

Versterken burgerschap onder jongeren

- We behouden de **Maatschappelijke Diensttijd (MDT)** voor jongeren tussen twaalf en dertig jaar die niet deelnemen aan de militaire opkomstplicht¹. Zij zetten zich een deel van hun tijd in voor de samenleving of de zorg.

¹ Zie hoofdstuk 'weerbaar Nederland, sterk Europa'

Versterken democratische rechtsstaat

- **Toegang tot het recht** raakt de kern van onze democratische rechtsstaat. We zetten in op alternatieve vormen van geschilbeslechting waar dat kan (zoals mediation), en zetten in op het voorkomen van doorprocederen. We continueren de extra investering die is gedaan in het versterken van de sociale advocatuur, gedifferentieerde tarieven naar inkomen, en zetten in op duurzame versterking van de sociale advocatuur in lijn van de commissie-Van der Meer II.
- Een kleine administratieve fout moet niet meteen leiden tot sancties als een burger te goeder trouw handelt. Burgers moeten de kans krijgen om hun **fout te herstellen**.
- We willen rechters de mogelijkheid bieden om **wetgeving te toetsen aan de Nederlandse Grondwet**. Dit stelt rechters in staat om te controleren of wetten de grondrechten van burgers niet schenden. Het CDA is en blijft tegen de instelling van een Constitutioneel Hof.
- Onze waarden en normen, fatsoen en respect gelden ook online. We doen voorstellen om **digitale rechten** beter in de wet te verankeren, zoals het recht op transparantie en het recht op eigenaarschap van data.
- We nemen maatregelen om de **onafhankelijke rechtsstaat te versterken**, onder meer door te verkennen of de benoemingsprocedure, begrotingssystematiek, aanwijzings- en vernietigingsbevoegdheden moeten worden aangepast vanwege mogelijke politieke beïnvloeding.

Beperken buitenlandse inmenging

Onze rechtsorde staat onder druk wanneer buitenlandse mogendheden via geldstromen, onderwijs en social media invloed proberen uit te oefenen op de meningsvorming en op religieuze en maatschappelijke organisaties in Nederland. Dit heeft gevolgen voor de rechtsstaat, voor de integratie van nieuwkomers, voor nieuwe generaties en voor het vertrouwen tussen burgers, en kan deze organisaties onder druk zetten. We staan pal voor godsdienstvrijheid, we geloven in de kracht van saamhorigheid, maar keuren het af als die vrijheid wordt misbruikt om haat, verdeeldheid of parallelle samenlevingen te bevorderen.

- Om **desinformatie te bestrijden**, werken we in Europees verband aan regelgeving, waaronder bronvermelding en de aanpak van anonieme accounts en factchecking.
- We introduceren een **wettelijke meldplicht** voor buitenlandse giften aan stichtingen en religieuze instellingen, met verplichte publicatie van donateurs, bedragen en bestedingsdoelen.
- We stellen een **verbod in op buitenlandse financiering** van maatschappelijke of religieuze instellingen uit landen die op de Freedom House-lijst als onvrij staan, tenzij volledige transparantie en toetsing vooraf plaatsvinden.

- In die gevallen waarin organisaties zich afkeren van de Nederlandse rechtsstaat, treden we hard op. Samenleving en rechtsstaat moeten **weerbaar zijn tegen excessen zoals rechts- en linksextremisme, ultraconservatisme, jihadistisch terrorisme en islamitisch extremisme** en statelijke factoren zoals Rusland.
- We bestrijden uitingvormen van een **parallele samenleving**, zoals religieuze huwelijken zonder voorafgaand burgerlijk huwelijk. Haatpredikers zijn niet welkom in Nederland.

Samenredzaamheid: naar een weerbare samenleving

Een weerbare samenleving begint met mensen die verantwoordelijkheid nemen, voor elkaar zorgen en een beroep op elkaar kunnen doen in geval van nood. We zien daarbij de dreiging van hybride oorlogsvoering en versterken onze paraatheid daartegen.

- De Rijksoverheid, lokale overheden en veiligheidsregio's zetten samen **buurtcrisisteams** op van burgers die bij rampen en crises kunnen worden ingezet, gericht op het vergroten van de weerbaarheid. We betrekken de hele samenleving bij veiligheid en crisisbeheersing.
- Er worden **nationale scenario's** geoefend waarin alle lagen van de samenleving meedoen zoals bij black-outs en digitale verstoringen. Een jaarlijkse survivalchallenge kan daar onderdeel van zijn. Er worden maatregelen getroffen om de impact van verstoringen in het digitale en energienetwerk, maar ook pandemieën te minimaliseren. Hier is het activeren van de samenleving een belangrijk onderdeel.
- We nemen **maatregelen om de onafhankelijke rechtsstaat te versterken**. De navelstreng tussen de minister van Justitie en Veiligheid en de Raad voor de Rechtspraak moet worden doorgeknipt, omdat de huidige benoemingsprocedure, begrotingssystematiek, aanwijzings- en vernietigingsbevoegdheden te vatbaar zijn voor politieke beïnvloeding.

2.2 Justitie en veiligheid

In een democratische rechtsstaat zijn orde, gerechtigheid en persoonlijke vrijheid fundamentele principes. Burgers moeten erop kunnen rekenen dat iedereen gelijk en rechtvaardig wordt behandeld. Hiermee beschermen we de menselijke waardigheid en doen we recht aan slachtoffers en andere mensen in kwetsbare omstandigheden. We dragen met elkaar de verantwoordelijkheid om de orde en veiligheid in de samenleving te bewaken. Om als burgers waakzaam te zijn, want sterke buurten en gemeenschappen zijn de beste basis van veiligheid en het voorkomen van criminaliteit.

Harde aanpak zware criminaliteit, drugs en ondermijning

We zetten hard in op de bestrijding van zware georganiseerde criminaliteit, waaronder liquidaties, bedreiging, omkoping en sluipende corruptie.

- We pleiten voor een **ambitieuw meerjarenprogramma** – een zogenaamd ‘Deltaplan’ – om **georganiseerde ondermijnende criminaliteit substantieel terug te dringen**. Dit plan omvat onder andere een verhoging van opspoor- en vervolgingscapaciteit, de versterking van sociale weerbaarheid in kwetsbare wijken, het aanspreken van risicovolle sectoren (zoals de makelaardij, de advocatuur, het notariaat, vakantieparken, festivalorganisaties, handel in en promotie van cryptovaluta en transportbedrijven), én bewustwordingscampagnes zoals ‘Kijk niet weg’ en ‘Zeg “nee” tegen drugs’.
- **Crimineel verdiend vermogen** pakken we af, ook zonder voorafgaande veroordeling. Dit geld moet worden geïnvesteerd in de wijken die onder deze criminaliteit hebben geleden.
- **Corruptie** is een steeds groter probleem. Dit gaan we te lijf door bewustwording en verplichte trainingen onder andere bij gemeentes, heldere anti-corruptiewetten, transparantie in aanbestedingsregels, beschermen van klokkenluiders en effectieve controle en handhaving.
- We zetten het programma **‘Preventie met Gezag’** – dat helpt jongeren die in de criminaliteit dreigen te belanden of al vastzitten – structureel voort en breiden het uit, ook voor kleinere gemeentes rond grote steden.
- We zetten in op **meer bewaken en beveiligen en zichtbare veiligheid** voor de aanpak van ondermijnende criminaliteit, liquidaties, drugsinvoer, omkoping en corruptie.
- We zetten in op **preventie en bewustwording van de gevolgen van drugsgebruik**. Iedereen die harddrugs gebruikt, faciliteert een gewelddadige drugs wereld waarin liquidaties, berovingen en bedreigingen niet worden geschuwd. We willen een landelijke campagne in lijn met de Rotterdamse campagne ‘Jouw lijntje, zijn liquidatie’, met extra aandacht voor studenten.
- Iedereen die met harddrugs op zak wordt gepakt, krijgt naast een strafrechtelijke sanctie ook een **educatieve cursus** over de gevaren van drugsgebruik in lijn met alcohol in het verkeer.
- We willen het anoniem en **laagdrempelig melden** van verdachte situaties rond wietkweek en drugslabs vergemakkelijken. Gegevens moeten beter worden gedeeld tussen gemeenten, handhaving en ondernemers.
- We **trekken de stekker uit het wietexperiment**. We voeren een **wietskaks** in totdat we van het wietexperiment af zijn. We zetten een deel van de opbrengst in om drugsgebruik te ontmoedigen door meer voorlichting op scholen over de gevaren van drugsverslavingen.

Staan voor onze hulpverleners

Tegenover een georganiseerde criminaliteit moet een georganiseerde overheid staan.

Onze politie is er om de orde en veiligheid te handhaven. De wijkagent kent de buurt, kent de mensen en problemen en zorgt voor veiligheid dicht bij huis. Er moet goede toegang tot het recht zijn en we maken gezamenlijk een vuist tegen criminaliteit.

- Demonstreren is een grondrecht, maar niet onbegrensd. Waar een beperking of een demonstratieverbod geldt, moet dit **strikt worden gehandhaafd** om de rechtmatige uitoefening van dit recht vast te houden. De **beschikbaarheid van politieagenten** om de demonstratie in goede banen te kunnen leiden, moet zwaarder kunnen meewegen bij de beoordeling door burgemeesters. We handhaven het verbod op gezichtsbedekking bij demonstraties.
- We willen **meer aandacht voor posttraumatische stressstoornis (PTSS) bij hulpverleners**, zodat zij toegang tot de juiste gespecialiseerde hulp en behandeling krijgen.
- Personen met verward en onbegrepen gedrag moeten **niet terechtkomen bij de politie** maar via de meldkamer direct doorverwezen worden naar organisaties die passende hulp kunnen bieden. Dat vraagt lokale en regionale samenwerkingsafspraken.
- Samen met de politie, boa's en wijkagenten vergroten we de politie-inzet op straat. Alle boa's moeten standaard worden uitgerust met **bodycams**, waardoor beelden van strafbare delicten direct als bewijs kunnen dienen in de rechtszaal.
- Voor raddraaiers in en om het voetbalstadion moet sneller een boete, stadionverbod of gebiedsverbod worden ingezet. Naar Engels voorbeeld willen wij een Voetbalwet. We willen een **landelijke online meldplicht** invoeren, waardoor stadionverboden niet meer kunnen worden omzeild.
- **Veroordeelde terroristen** met een dubbele nationaliteit moeten de Nederlandse nationaliteit kwijtraken en worden teruggestuurd naar het land van herkomst.

Passende straffen

- We investeren in **extra celcapaciteit**.
- We willen dat de rechter meer mogelijkheden krijgt om slimmer te straffen. Wij zien de **enkelband** als volwaardige straf en introduceren dit als mogelijkheid voor de rechter om het als hoofdstraf op te leggen.

Beschermen van slachtoffers

- We treden streng op tegen elke vorm van **geweld en intimidatie**.
- **Conversietherapie** is verwerpelijk en **moet verboden worden**.
- In Nederland wordt elke acht dagen een vrouw vermoord. Femicide vindt plaats in een spectrum van ander geweld, crimineel gedrag, ongewenst gedrag en schadelijke opvattingen. Dit gedrag overstijgt de privésfeer. We willen een Nationaal Actieplan in lijn met de campagne 'Wij eisen de nacht op, laat vrouwen veilig thuiskomen'. Met een **stevige aanpak van femicide**, met vergroot bewustzijn van schadelijke opvattingen en aandacht voor het herkennen van rode vlaggen die kunnen leiden tot geweld, bedreiging en intimidatie. De inspanningen beperken zich niet tot dader en slachtoffer, maar doen

een beroep op de hele samenleving. Hieronder vallen SIRE-campagnes, het versterken van bevoegdheden van boa's, het herijken van de strafmaat, beter monitoren van femicide, bescherming en versterken van de opvang, maar ook het voeren van gesprekken aan de keukentafel, op de werkplek en binnen verenigingen. Systemen die melding maken van mishandeling in de privésfeer moeten daarom aan elkaar gekoppeld worden zodat bij een nieuwe melding meteen zichtbaar is dat er een trend is.

- Om de pakkans te vergroten moeten onder andere speciaal opgeleide **boa's bevoegdheden krijgen om plegers van straatintimidatie te beboeten**, zoals in een aantal steden al gebeurt.
- We pakken hostingbedrijven aan die online **kindermisbruik** faciliteren.
- We pakken de **uitbuiting van mensen hard aan** en zorgen voor veilige opvang voor slachtoffers van mensenhandel, inclusief arbeidsmigranten.
- We verhogen de leeftijdsgrens van **sekswerkers naar 21 jaar**. Uitstapprogramma's en hulpverlening voor sekswerkers die de branche willen verlaten, moeten makkelijk vindbaar zijn, ook als je de taal niet machtig bent. Het is onacceptabel dat minderjarige slachtoffers van seksuele uitbuiting vaak uit beeld verdwijnen. We zetten extra in op preventie van uitbuiting.
- We willen de **aangiftebereidheid van slachtoffers** van uitbuiting verhogen. We nemen maatregelen om de bewustwording te verbreden en slachtoffers mogelijkheden te bieden om zo laagdrempelig mogelijk hulp te zoeken, zoals besloten zittingen van zedenzaken.

Goed geëquiperde inlichtingen- en veiligheidsdiensten

- Kwaadwillende landen als Rusland, China en Iran raken met ontwrichtende acties alle onderdelen van de samenleving. Ze vormen een bedreiging voor Nederlandse belangen, ons verdienvermogen en sociale stabiliteit. Sabotageacties in Europa zijn geen uitzondering meer. Dat vraagt **om goed geëquiperde inlichtingen- en veiligheidsdiensten** om deze dreiging vroegtijdig te signaleren en tegen te gaan.
- We hebben te maken met een groot aantal statelijke actoren, terroristische groeperingen en criminele netwerken die onze **nationale veiligheid en democratische rechtsorde** bedreigen. Daar moeten we harder tegen optreden. Nederland moet zich weerbaar maken. Daarin spelen onze inlichtingen- en veiligheidsdiensten een grote rol.
- Er worden, in samenspraak met maatschappelijke organisaties, maatregelen genomen om de **openbare en online ruimte veiliger** te maken voor iedereen die onveiligheid ervaart, zoals vrouwen en LHBTQIA+'ers zodat zij zonder angst zichzelf kunnen zijn.

3. GEZOND LEVEN, SAMEN ZORGEN

Gezondheid is veel meer dan de afwezigheid van ziekte. Meedoen in de samenleving, je levensstijl en financiële stabiliteit dragen bij aan gezondheid, zowel mentaal, sociaal als fysiek. Zorgen is een werkwoord: we kunnen niet leven zonder te zorgen voor de ander. En als ziekten en gebreken ons overkomen, is het belangrijk dat je zorgzame mensen om je heen hebt. Gelukkig leven we in een land met betrokken zorgprofessionals, met liefdevolle mantelzorgers, met goede, betaalbare en beschikbare zorg, en met solidariteit als pijler van ons stelsel van zorg en welzijn.

Dat is niet vanzelfsprekend. De zorgkloof groeit. Zowel tussen mensen met een lagere en hogere sociaaleconomische status, maar ook de kwaliteit van zorg verschilt tussen aanbieders. Tegelijk groeit de zorgvraag exponentieel. Het aantal mensen met chronische ziekten, zoals beroertes, kanker en diabetes, stijgt snel.

Veel zorgvragen zijn sociale vragen of terug te leiden naar een ongezond leven of schulden. Ouderen worden gelukkig steeds ouder en doen steeds meer een beroep op zorg en ondersteuning. Een op de zeven jongeren ontvangt op dit moment jeugdzorg. Personeelstekorten in de sector nemen toe. Inmiddels besteden we gemiddeld 7.000 euro per jaar per volwassene aan zorg, en die kosten stijgen harder dan ons inkomen. Dat is niet houdbaar.

Het CDA wil daarom koers zetten naar liefdevolle, menswaardige zorg die wél toekomstbestendig is. Waarin zorgverleners de ruimte krijgen om met aandacht en vertrouwen hun werk te doen. Slimme technologie helpt, maar vervangt geen menselijk contact. We moeten de stijgende zorgkosten samen betalen en bereid zijn onze zorg waar nodig ingrijpend te veranderen. Dat vraagt iets van ons allemaal.

Van zorg naar gezondheid en van controle naar vertrouwen. Zo werken we aan een fatsoenlijke zorgzame samenleving met professionele zorg, begeleiding en ondersteuning voor wie dat nodig heeft, op het juiste moment, op de juiste plek.

3.1 Naar een toekomstbestendige zorg

De kern van ons zorgstelsel blijft solidariteit. Tegelijk vragen we van mensen om meer bij te dragen aan de kosten van hun gezondheid en zorg. Het CDA wil stevige keuzes maken om goed voorbereid te zijn op de toekomst. Gezond blijven begint bij voorkomen. We willen een sterke eerstelijnszorg, waarin de mens centraal staat. Curatieve zorg van hoge kwaliteit, waar nodig geconcentreerd. Langdurige zorg inbedden in gemeenschappen, met minder administratieve lasten. Een beweging van zorg naar gezondheid.

Naar een gezonde samenleving

We willen een beweging maken waarin we zoveel mogelijk voorkomen dat mensen zorg nodig hebben. En als het toch tegenzit, passende zorg krijgen. Het CDA wil gezonde keuzes makkelijk maken en mensen stimuleren om gezond te leven – fysiek, sociaal en mentaal.

- **Gezond leven** is deel van een goede basis bij het opgroeien. Centra voor Jeugd en Gezin, kinderopvangcentra en scholen krijgen meer mogelijkheden om gezond leven – bewegen, eten, mentaal – in te bedden in hun aanpak, zoals de 1000 dagen-aanpak. Ouders en verzorgers worden hier actief bij betrokken.
- We scherpen het **'Preventieakkoord'** aan. Supermarkten moeten zich steviger inspannen om hun maatschappelijke bijdrage te leveren aan gezond leven. Ook het aanbod van eten en drinken op bijvoorbeeld scholen, trein- en tankstations, sportclubs en musea moet gevarieerder.
- Wij willen **gratis schoolfruit** voor kinderen op de basisschool.
- We introduceren een brede **suikerbelasting**.
- We verhogen de leeftijdsgrens van tabaksverkoop naar 21 jaar en willen een generatiegebonden rookverbod waarbij we **roken stapsgewijs verbieden**. We dringen het aantal tabaksverkooppunten terug, voeren een verbod in op wegwerpvapes, willen een jaarlijkse indexatie-accijns op tabak en accijns op e-sigaretten. We voeren een nieuwe afdracht in, zodat de tabaksindustrie gaat meebetalen aan de maatschappelijke kosten die zij zelf veroorzaken.
- Er komt een **verbod op kindermarketing** voor ongezonde producten en diensten.

Sterke eerstelijnszorg

Eerstelijnszorg zoals de huisarts, apotheek of wijkverpleging is essentieel voor een gezonde samenleving. Samen met welzijnswerk en mantelzorgers is dit het eerste aanspreekpunt voor mensen met een zorgvraag. Zo kunnen professionals vroegtijdig medische of sociale problematiek signaleren, problemen bij de oorzaak aanpakken, hun poortwachtersfunctie vervullen, en mensen na een specialistische behandeling snel en goed weer op de been helpen.

- We willen de **eerstelijnszorg versterken** door een betere samenwerking tussen huisartsen en wijkverplegers, apotheken, welzijnswerkers, diëtisten, fysiotherapeuten,

ambulante ggz, specialisten ouderengeneeskunde en casemanagers dementie. Zorg willen we meer inrichten in de buurt, met mogelijkheden tot maatwerk. Er worden hiervoor structurele afspraken tussen overheid en zorgverzekeraars gemaakt.

- We willen het **praktijkhouderschap versterken** door startende huisartsen beter te begeleiden en te ondersteunen bij onder andere huisvesting, bijvoorbeeld via gereserveerde ruimte voor eerstelijnszorg in nieuwbouwwijken.
- In de apotheekzorg zetten we daarnaast in op het **terugdringen van overmedicatie** ('ontpillen') en het voorkomen van verspilling door het veilig inleveren en hergebruiken van ongebruikte medicatie te stimuleren.

De mens centraal in de curatieve zorg

Om de zorg betaalbaar, bereikbaar en goed te houden moeten we andere keuzes maken. We willen dat de juiste zorg op de juiste plek wordt verleend. Door meer samen te werken hoeft niet iedereen alle zorg aan te bieden. Hoog-complexe zorg concentreren we meer en laag-complexe zorg bieden we breder aan. De hele mens moet weer centraal komen te staan. We moeten af van het denken in gebouwen en de zorg organiseren om de mensen heen, op de plek waar dat nodig is.

- De **laag-complexe** zorg moet voor heel Nederland **beschikbaar** zijn en van **goede kwaliteit**. Algemene en laag-complexe zorg vindt plaats in regionale centra. Zij werken onderling samen: niet elk ziekenhuis hoeft alles te doen. We **stimuleren vernieuwing** van het aanbod, bijvoorbeeld door laag-complexe medisch-specialistische zorg via gezondheidscentra aan te bieden, waar meer digitaal wordt gewerkt en waar de specialist naar de patiënten toekomt.
- **Hoog-complexe** zorg concentreren we in academische ziekenhuizen en gespecialiseerde topcentra die zich meer zullen richten op hun kerntaken.
- De minister krijgt **bevoegdheden** om concentratie en regionale **specialisatie** af te dwingen.
- We willen een **gelijker speelveld** tussen ziekenhuizen en **zelfstandige behandelcentra** (zbc's), die zich richten op laag-complexe zorg, door gelijke verantwoordelijkheden, transparantie over kwaliteit en meer differentiatie van de financiering op basis van de complexiteit en de kenmerken van patiënten. Commerciële zorgaanbieders, zoals commerciële huisartsenketens of private ggz-aanbieders, dienen mee te draaien in de reguliere weekend- en nachtdiensten. We stellen aan zorgaanbieders en financiers van met name private equity-partijen extra eisen die waarborgen bieden voor langjarig commitment en kwaliteit van bestuurders. We willen geen excessieve winsten en beloningen in de zorg.
- Zoveel mogelijk **medisch specialisten komen in loondienst** om samenwerking binnen ziekenhuizen te stimuleren en tot beter passende zorg te komen.

- We willen specifieke aandacht voor **vrouwelijke gezondheidszorg** in medische opleidingen. Ook gaan we door met investeren in onderzoek naar en kennis over ziektes en symptomen die vaker bij vrouwen voorkomen.
- We blijven ons **inzetten** voor verbetering van 'het recht om vergeten te worden' voor mensen die zijn genezen van kanker.
- We willen een **hogere vaccinatiegraad** onder kinderen en jongeren door in te zetten op een effectieve, wijkgerichte aanpak.

3.2 Een menselijke ggz

Zonder een veilige thuishaven of adequaat inkomen raakt niemand echt uit de problemen. Voor mensen met complexe problemen staat de zorg onder druk. Daarom maken wij werk van een menselijke ggz die uitgaat van vertrouwen, gemeenschap en nabijheid.

- We zetten in op preventie van mentale problemen van met name jongeren. We willen **vroege interventie** en voorkomen dat mentale problemen te zwaar worden. We investeren in programma's op school, het werk en in de wijk om mentale veerkracht te versterken.
- We willen dat er vaker **'bemoeizorg'** kan worden aangeboden voor mensen die zorg mijden en mensen met onbegrepen of verward gedrag. Privacyregels moeten in acht worden genomen, maar mogen geen belemmering vormen.
- We **organiseren de ggz rondom mensen**. We dringen wachttijden terug, onder andere door een beter gemixte samenstelling tussen zwaardere en lichtere patiënten, wachtlijstbemiddeling, innovatieve vormen van behandeling en ervaringsdeskundigen.
- **Betere samenwerking** tussen huisartsen, ggz-aanbieders en sociale ondersteuning in de wijk is essentieel. Zeker bij complexe problemen moeten zorgtrajecten niet stilvallen bij een verjaardag of postcodegrens.
- We willen dat er **meer capaciteit komt in de ggz-instellingen**, zodat alle mensen die dit nodig hebben gebruik kunnen maken van deze intramurale zorg.

3.3 Betrokken jeugdzorg

Op dit moment maakt één op de zeven jongeren gebruik van jeugdzorg en de mentale gezondheid van onze jongeren en jongvolwassenen staat breed onder druk. Het CDA wil een integrale aanpak bij hulp voor gezinnen, waarbij aandacht is voor een stabiele basis, zoals huisvesting, goed onderwijs, de impact van social media en het gezin. In het vangnet om kinderen heen zijn ouders, gemeenschappen en verenigingen cruciaal. Jeugdzorg moet aanvullend zijn, niet het startpunt. We zetten het kind centraal, niet de zorgaanbieder. Jongeren moeten zoveel als mogelijk mee kunnen praten over wat zij denken dat nodig is en wie hun daarbij kan steunen. De zorgprofessionals geven we meer ruimte en vertrouwen.

- We **verduidelijken regelgeving** zodat voor gemeenten, jongeren, ouders en aanbieders duidelijk is wat er wel en wat niet onder jeugdzorg valt.
- We willen lichte hulpvragen zoveel mogelijk in de **eigen omgeving** oppakken: via gezin, school, huisarts, wijkteam of informele netwerken. We investeren in verenigingen, maatschappelijk werk en andere ondersteunende instanties. Het CDA wil de eigen bijdrage die wordt ingevoerd vooral toepassen bij lichte jeugdzorg. Dit mag niet ten koste gaan van het gebruik van jeugdzorg door kansarme gezinnen. De huisarts heeft de rol van **poortwachter**. Als er andere hulp nodig is, wordt het kind via een versterkte eerste lijn naar andere passende hulp doorverwezen.
- We hervormen de jeugdzorg. **Zware jeugdzorg organiseren we regionaal**, zowel inkoop als aansturing.
- Aanbieders van zorg worden ingekocht op basis van registratie en **strengere kwaliteitseisen** om de kwaliteit te beheersen en te voorkomen dat het aanbod de vraag creëert. Weeg de tevredenheid van kinderen en ouders expliciet mee.
- Om ervoor te zorgen dat de jeugdhulp van goede kwaliteit is, **stoppen** we het **vergoedingspercentage** voor **ongecontracteerde jeugdzorg**. We sturen op meer bewezen effectieve jeugdzorg zodat we de juiste zorg op de juiste plek toepassen.
- Het Rijk en de gemeenten houden zich aan de (financiële) afspraken van de **Hervormingsagenda Jeugd**. We monitoren en sturen op adviezen van de Commissie Van Ark, en grijpen in wanneer de afspraken niet worden gehaald.
- Gemeenten zetten zich samen met aanbieders in om de omvang en intensiteit van de zorg terug te brengen via de **kwaliteitsverbetering** en landelijke **transparantie** rond goede praktijken.
- We willen een zachte landing voor jongvolwassenen als zij de jeugdzorg verlaten en gaan **soepeler** om met de **harde knip** bij achttien jaar.
- Commerciële zorgaanbieders mogen **niet actief acquireren** tijdens behandelingen. Indien noodzakelijk kan er een toetsing plaatsvinden.

3.4 Langdurige zorg inbedden in gemeenschappen

De laatste jaren van ons leven neemt de zorg vaak toe. Zorg moet zich richten op kwaliteit van leven, met ruimte voor persoonlijke keuzes en betrokkenheid van naasten en de gemeenschap. De Wmo moet weer uitgaan van wat mensen nog wel kunnen en inzetten op een sterke sociale basis. Zorg die stimuleert en gericht is op de mens in plaats van het systeem.

- In de zorg willen we de **balans herstellen**. Mensen hebben niet alleen medische zorg nodig. Menselijk contact en gezelschap is vaak net zo belangrijk.
- In de **Wmo** voeren we **meer inkomensafhankelijke bijdragen** in en vereenvoudigen de aanbestedingen door gemeenten, zodat gemeenten houvast hebben en zorgaanbieders niet met vele regels en verantwoordingen worden geconfronteerd. Zo richten we de Wmo,

onder meer de huishoudelijke hulp, op mensen die het echt nodig hebben.

- Wij willen **meer samenwerking over domeinen heen** tussen gemeenten, zorgverzekeraars, zorgkantoren en zorgaanbieders. Het wordt makkelijker om pilots over domeinen heen uit te voeren en, indien succesvol, landelijk uit te rollen.
- Belangrijk is dat het **persoonsgebonden budget** (pgb) een **volwaardig alternatief** blijft, naast zorg in natura. We willen de administratieve lasten voor het pgb verlagen.
- In de Wlz **scheiden we wonen en zorg met name in de ouderenzorg.**
Nieuwe woonvormen die ontmoeting en onderlinge hulp mogelijk maken, zijn de sleutel voor de toekomst. We organiseren voorzieningen, zoals eerstelijnszorg-huisartsen en ov-haltes, daaromheen.
- We regelen wettelijk dat gemeenten actief meer **passende respijtzorg** aanbieden aan mantelzorgers, zoals logeeropvang of inzet van vrijwilligers. Voor jonge mantelzorgers zetten we in op maatwerk en flexibiliteit in het onderwijs en respijtzorg zodat deze kinderen weer normaal kind kunnen zijn.

3.5 Betrokken ouderenzorg

Senioren hebben onze maatschappij opgebouwd en leveren ook vandaag een onmisbare bijdrage aan onze samenleving, bijvoorbeeld door vrijwilligerswerk, zorg voor (klein)kinderen of mantelzorg voor partners en leeftijdsgenoten. Als samenleving willen we bijdragen aan de kwaliteit van leven van ouderen – ook bij het ouder worden en in het geval van langdurige zorg.

- We bouwen **meer sociale woonvormen**, waar relaties de basis vormen. Daardoor kunnen (oudere) burgers beter en langer samenleven in de wijk.
- We stimuleren **intergenerationele initiatieven** die betekenisvol ouder worden vergroten, zoals ontmoetingen tussen scholen en zorginstellingen.
- Specifiek in de intramurale ouderenzorg voeren we **standaard regelarm werken** in.

3.6 Goed voorbereid op de toekomst

- Wij willen ons **zorgstelsel toekomstbestendig** houden en waar nodig op onderdelen hervormen. De **Staatscommissie Zorg** komt daarom op korte termijn met concrete voorstellen om de zorg betaalbaar, van hoge kwaliteit en beschikbaar te houden. We vragen de Staatscommissie Zorg te kijken naar:
 - › de **balans tussen collectieve en individuele verantwoordelijkheid**;
 - › de effecten van en balans tussen marktwerking en publieke sturing;
 - › welke zorg door welke wet geregeld moet worden (met name de Wlz versus de Zvw) en/of populatiebekostiging binnen delen van de zorg hieraan kan bijdragen);
 - › hoe preventieve zorg en welzijn structureel gefinancierd kunnen worden, waardoor minder curatieve zorg nodig is.

- **Zorginnovaties** – mede op basis van succesvolle pilots – willen we **snel en breed toepassen**, door waar nodig wetgeving aan te passen en samenwerking tussen zorginstellingen, verzekeraars, gemeenten en innovatieve ecosystemen af te dwingen.
- We willen doorgaan met **zorgakkoorden met het brede middenveld**, waaronder een **Nationaal Zorg en Welzijnsakkoord**. Er dient hiervoor structurele financiering vastgelegd te worden.
- We willen een breed offensief om **administratieve lasten in de zorg aan te pakken** en zorgverleners hun werkplezier terug te geven. Het doel is om de tijd die zorgverleners aan administratie besteden, te halveren. Daartoe zullen zowel de overheid, brancheorganisaties, verzekeraars en zorginstellingen zelf moedig moeten schrappen.
- We willen een **Nationaal Zorgplatform** oprichten om datagestuurd werken in de zorg te bevorderen. We willen een **digitale infrastructuur** met open standaarden en afdwingbare afspraken.
- **Opleidingen en bevoegdheidseisen dienen toekomstgericht** en op elkaar afgestemd te zijn, zodat er meer mogelijkheden zijn om binnen de zorg over te stappen naar ander werk. Medische opleidingen hebben aandacht voor de werking, kansen en risico's van technologie en met name AI.
- Het moet makkelijker zijn voor verpleegkundigen om **na pensionering hun werk** te kunnen blijven doen. Bij pensionering moet de BIG-registratie nog vijf jaar geldig blijven, zodat verpleegkundigen makkelijker weer aan de slag kunnen.

3.7 Keuzes voor een betaalbare zorg

- In het basispakket **verzekeren** we **bewezen effectieve zorg**. Het Zorginstituut Nederland moet strenger en transparanter toetsen bij toelating en vaker het bestaande pakket evalueren, mede op basis van data en transparantie over prestaties. Bewezen niet-effectieve zorg moet uit het pakket. Dat geldt ook voor (her)beoordelen van effectiviteit van dure medicijnen. We willen de bevoegdheden van het Zorginstituut daartoe vergroten.
- **Medicijntekorten pakken we aan**. We bevorderen het stimuleren van Europese productie om minder internationaal afhankelijk te worden.
- We **draaien de voorgenomen verlaging van het eigen risico terug**. Wél zijn we voorstander van tranchering per behandeling. We hebben daarbij oog voor de kosten voor chronisch zieken en mensen met een beperking.
- We stoppen met de vergoeding van **ongecontracteerde zorg**, om de groei van het aanbod af te remmen en de zorgverzekeraars aan te moedigen om kosten te drukken en betere kwaliteitseisen te kunnen stellen.
- We geven **ruimte voor het ontwikkelen van zorginnovaties** binnen een regelarme omgeving. Op die manier kunnen vernieuwingen eenvoudiger worden doorgevoerd. Het wordt makkelijker om goede pilot-initiatieven landelijk uit te rollen.

- Preventie is meer dan leefstijl. Het is ook **investeren in welzijn en bestaanszekerheid**. Om de baten van preventie goed te kunnen berekenen, ontwikkelen we een investeringsmodel waarin ook gekeken wordt naar de verschillende zorgwetten en de effecten op andere beleidsterreinen.

3.8 Streng op zorgfraude

Zorgfraudeurs maken gebruik van de kwetsbaarheid van mensen, spelen met de gezondheid van patiënten en misbruiken daarbij ons zorggeld.

- **Zorgfraude pakken we veel strenger aan** met stevige barrières om criminele activiteiten in de zorg minder aantrekkelijk te maken. Bij de Kamer van Koophandel worden hogere eisen gesteld aan het starten van een zorgbedrijf. Er komt één standaard voor alle zorgdomeinen.
- We willen een **uitgebreidere screening van zorgbestuurders**, een stevige wettelijke basis om gegevensuitwisseling in het kader van onderzoek beter mogelijk te maken.
- **Toezichthouders** zoals de NZa, IGJ en ACM krijgen **meer bevoegdheden**, bijvoorbeeld om overnames tijdelijk stil te leggen of op te treden tegen schimmige constructies. De zorgspecifieke fusietoets wordt aangescherpt.
- Wij willen **zorgfraude en onterechte declaraties van zorgverleners stevig aanpakken**, zodat zorggeld besteed wordt aan goede en betaalbare zorg voor iedereen.

3.9 Medische ethiek

Medische ethiek gaat over fundamentele vragen naar ons menszijn, leven en dood. In het politieke en maatschappelijke debat past daarin zorgvuldigheid. Nederland heeft een goede traditie om deze onderwerpen maatschappelijk en politiek te bespreken en te komen tot zorgvuldige en afgewogen wetgeving.

- Het leven start met het wonder van een nieuw begin. Rondom nieuw leven spelen grote medische en medisch-technologische ontwikkelingen. Hierbij komen oude en nieuwe ethische vragen voor wetenschap, samenleving en overheid op tafel. Het CDA wil een maatschappelijk gesprek voeren over grenzen, consequenties en mogelijkheden van deze ontwikkelingen. De overheid kan zo sturing geven vanuit het principe **van fundamentele beschermwaardigheid van het leven**. De Abortuswet blijft ongewijzigd.
- Senioren krijgen te maken met belangrijke vragen over de oude dag en het levenseinde. Het is noodzakelijk dat we hierover als samenleving het gesprek voeren. We zetten ons in voor een beweging **van 'wilsverklaring' naar 'wensverklaring'**, waarbij ouderen hun zorgen, wensen en behoeften voor de laatste levensfase vanuit zingevingperspectief vastleggen.
- We zijn **geen voorstander van de Wet Voltooid Leven**. De problematiek rondom euthanasie van jongeren onder de dertig volgen we nauw. We willen meer onderzoek naar de oorzaken van de stijging van het aantal gevallen.

4. EEN THUIS BOUWEN, RUIMTE DELEN

Nederland is een innovatief land. Vanuit de lucht is direct zichtbaar dat we weinig aan het toeval overlaten. We wisten de zee te bedwingen zodat we onder de zeespiegel kunnen leven, we wonnen land op de zee voor extra leefruimte. Door steeds weer wendbaar te zijn wisten we ons land minutieus in te passen en de toekomst vorm te geven. Elke vierkante meter in Nederland heeft een functie.

Willen we ons land vitaal houden dan moeten we aan de slag. We lopen op veel manieren tegen grenzen aan van wat kan. De overheid heeft haar regie losgelaten en vertrouwd op de markt. Volkshuisvesting werd woningmarkt. Wetgeving is te ingewikkeld geworden en procedures verstikken nieuwe bouwprojecten. Stikstof beperkt woningbouw en ontwikkeling van bedrijven. Demografische ontwikkelingen stellen eisen aan voorzieningen en onze zwaarbelaste infrastructuur. We willen kansrijke gebieden in steden herbestemmen, de stad leefbaar houden en de regio bereikbaar. We willen ruimte voor de agrarische sector en kwalitatieve natuur. We hebben nieuwe ruimte nodig voor de energietransitie, defensie, bereikbaarheid, grootschalige woningbouw of 'een straatje erbij'.

Dat vraagt om goede ruimtelijke ordening. De overheid moet de regie terugpakken om keuzes te maken in schaarste. Door een visie te ontwikkelen, samen met provincies, regio's en gemeenten, met bedrijven en maatschappelijk middenveld. Waar pijnlijke keuzes samengaan met perspectief. Grootschalige woningbouw, samenhang tussen wijken en wonen in het dorp waar je bent geworteld, gaan hand in hand met goede bereikbaarheid. Een visie die sociaal rechtvaardig, haalbaar en toekomstgericht is. Met eenvoudiger regelgeving en snellere procedures en een betere balans tussen verschillende belangen. Alleen zo kunnen we ons land op een passende manier vormgeven zodat we er prettig kunnen leven.

4.1 Van een huis naar een thuis

Een huis is meer dan een stapel stenen, het is een thuis waar je je geborgen voelt. Waar je tot jezelf kunt komen. Waar je een gezin kunt starten. De huidige woningnood leidt letterlijk tot een uitgesteld leven voor veel jongeren. Ook senioren kunnen moeilijker doorstromen. De collectieve gevolgen zijn groot: dorpen waar scholen niet meer open kunnen blijven, waar buurtverenigingen of sportverenigingen hun deuren moeten sluiten door te weinig aanwas. Het CDA kiest voor de woningzoekende. Voor brede welvaart en leefbare steden en regio's met toekomst.

Meer regie om meer te bouwen

- We willen een **stabiele productie van minimaal honderdduizend woningen per jaar**. Het uitgangspunt is twee derde betaalbaar waarvan 30 procent sociale huur. Zo is er in elke gemeente altijd een derde vrije ruimte voor dure huur- en koopwoningen. Met speciale aandacht voor **starters, gezinnen en ouderen**. In regionaal verband maken we strakke afspraken over aantallen sociale huurwoningen, middensegment en vrije sector.
- Het bestrijden van het woningtekort is een **gezamenlijke opgave** van het Rijk, gemeenten, provincies, corporaties, investeerders, ontwikkelaars en bouwers. Regie van het Rijk, doorzettingsmacht, ruimtelijk beleid en adequate financiering zijn harde voorwaarden. We vragen pensioenfondsen een belangrijke rol te spelen in investeringen. De Nationale Prestatieafspraken zijn de basis voor investeringen van woningcorporaties. We zorgen ervoor dat corporaties voldoende financiële armslag hebben om de afspraken die ze ook zelf gemaakt hebben waar te maken.
- We schalen de lessen van de pilots **'parallel plannen'** op en zorgen voor langjarige financiering voor de Woningbouwimpuls en de realisatiestimulans.
- Het Rijk monitort de afgesproken eisen uit de **Wet regie volkshuisvesting** en treedt op wanneer bouwprojecten vastlopen, bijvoorbeeld bij tegenstrijdige belangen tussen provincie en gemeenten.
- We schrappen bovenwettelijke eisen vanuit gemeentes, willen **duidelijkere standaardisatie**, modernisering van bouwregels en meer fabrieksmatig bouwen. We stimuleren het gebruik van duurzame bouwmaterialen zoals hout en natuurlijke isolatiematerialen als vlas. Deze materialen worden bij voorkeur lokaal geproduceerd (bijvoorbeeld in productiebossen).
- We introduceren een **leegstandsheffing** in de wet: nu staan nog te veel panden onnodig leeg. We stimuleren gemeenten werk te maken van de leegstandsverordening. Bij het verlenen van een omgevingsvergunning komt er een bouwplicht binnen maximaal twee jaar.
- Het principe van 'straatje erbij' wordt uitgebreid tot een **volwaardig programma** voor **'buurtje erbij'** of **'wijkje erbij'**, zodat jongeren in hun eigen dorp kunnen blijven wonen en we niet alleen huizen, maar ook gemeenschappen bouwen. Zo houden we sociale

cohesie en het voorzieningenniveau op peil. Belemmerende regelgeving passen we aan.

- We benutten maximaal de ruimte om in de bestaande woonvoorraad woningen toe te voegen door **optoppen en splitsen** van woningen. We geven gemeenten de ruimte om woningdelen tot en met drie personen vergunningsvrij toe te staan.
- We stimuleren gemeenten met de **Huisvestingswet** een deel van de nieuwbouwwoningen te reserveren voor eigen inwoners of voor specifieke doelgroepen, zoals leraren, agenten en zorgmedewerkers.
- We geven **werkgevers ruimte** om op eigen terrein te bouwen of mede te investeren in gemeentelijke projecten.
- Grootschalige woningbouw is alleen mogelijk als de **nieuwe wijken goed bereikbaar** zijn. We investeren in wegen, ov en fietspaden om steden en buurten leefbaar en bereikbaar te maken.
- We stimuleren de **doorstroming in de woningmarkt**. Dit begint bij het bouwen van voldoende levensloopgeschikte woningen voor ouderen. Daarnaast zetten we in op het wegnemen van praktische en financiële bezwaren voor doorstroming.

Betaalbare eigen woning

Veel starters verdienen te veel voor een betaalbare huurwoning, maar te weinig voor de hypotheek om een fatsoenlijk huis te kopen. Ze zitten vast. De huizenprijzen worden opgedreven door grote (fiscale) verschillen tussen huren en kopen, die in het nadeel uitpakken voor huurders en starters op de woningmarkt. Dit systeem is niet solidair met onze jongeren en niet houdbaar op de lange termijn. De regels voor de hypotheekrenteaftrek zijn bovendien bijzonder ingewikkeld geworden.

- Het is duidelijk dat we eerlijke keuzes moeten maken. Waarbij we zowel de belangen van huidige huizenbezitters als starters op de huizenmarkt meewegen. Ons expliciete doel is de woningmarkt toegankelijker en betaalbaarder te maken. Daarom **bouwen we de hypotheekrenteaftrek geleidelijk af**. De opbrengsten gebruiken we een op een om de **inkomstenbelasting te verlagen**. Het kabinet dient hiertoe voorstellen in. Daarbij stellen we een aantal belangrijke randvoorwaarden die in de uitwerking moeten worden geregeld:
 - › De geleidelijke afbouw vindt plaats over een **lange transitieperiode van dertig jaar**, zodat huiseigenaren die met de aftrek rekening hebben gehouden in hun financiële planning, niet in de knel komen.
 - › We houden rekening met **andere fiscale regelingen** rondom huisbezit.
 - › We brengen de **impact op de huizenmarkt** goed in kaart en nemen die mee in onze voorstellen.

Minder regels voor snellere bouw

- We **verkorten bezwaarprocedures** door de Omgevingswet aan te passen, om het

stapelen van bezwaar op bezwaar tegen te gaan. De Raad van State gaat door met het behandelen van woningbouwzaken met voorrang, via een aparte 'vastgoedkamer'.

- In de wet willen we een **scherper belanghebbende-criterium**, zodat niet direct belanghebbenden geen bezwaar en beroep kunnen aantekenen. We beperken het aantal procedures door vooraf nadeelcompensatie of planschade toe te passen.
- We leggen wettelijk het **belang van woningzoekenden** vast, zodat zij belanghebbenden worden in woningbouwprocedures en dit expliciet wordt meegewogen.
- We verhogen de **drempels voor bezwaar en beroep** die uitsluitend zijn gebaseerd op beperkt individueel nadeel, zoals verlies van uitzicht. Gemeenten en ontwikkelaars moeten vroegtijdig met omwonenden in gesprek gaan. Er kan geen gang naar de Raad van State worden gemaakt als je geen zienswijze hebt ingediend bij de gemeente.
- De huidige Wet kwaliteitsborging voor het bouwen (Wkb) zorgt voor disproportionele kosten bij kleinere bouwprojecten, vertraagt de bouw en leidt tot bureaucratie en onduidelijkheid. Dit terwijl burgers en bedrijven gebaat zijn bij goed toezicht. Daarom wordt de **wet versneld geëvalueerd** om te zien hoe deze moet worden aangepast.

Een gezonde huurmarkt

- We zetten fors in op het bouwen van nieuwe huurwoningen in het **middensegment**. Dit is nodig zodat groepen als leraren, verpleegkundigen en politieagenten toegang krijgen tot een passende woning. **Woningcorporaties** spelen hierin een belangrijke rol. We zorgen dat zij hiervoor – net als bij sociale huur – geborgde financiering via het Waarborgfonds Sociale Woningbouw krijgen.
- Voor sociale huur kiezen we voor **inflatievolgend huurbeleid**. Huurders en verhuurders hebben zo voor een lange termijn zekerheid over hun woonlasten.
- We houden **particuliere verhuur** aantrekkelijk door zo snel mogelijk een heffing in te voeren op **werkelijk rendement in box 3**. Zo wordt niet langer belasting geheven over waarde die vastzit in stenen. Totdat de vermogenswinstbelasting is ingevoerd, willen we een tijdelijke (financiële) maatregel om verhuur door kleine particuliere verhuurders mogelijk te houden.
- We houden de **huren betaalbaar**, ook in het middensegment. Er zijn grote regionale verschillen op de woningmarkt, daarom laten we de WOZ-waarde meer meetellen.
- Waar kleine verhuurders onevenredig worden geraakt door het verbod op **tijdelijke huurcontracten** met name voor studenten, bezien we gerichte verruiming waar zowel huurder als verhuurder mee kunnen leven.
- Huurders mogen hun **corporatiewoning kopen** onder redelijke voorwaarden. De opbrengst gaat naar nieuwbouw, verduurzaming en herstructurering.

Huisvesting op maat

- Vergunningsvrije bouw van **mantelzorgwoningen** op eigen erf moet mogelijk zijn voor minimaal tien jaar. We verruimen dit naar andere tijdelijke woonvormen voor familie en naasten. Deze vormen zijn persoonsgebonden, tijdelijk van aard en geldende voor de duur van de wooncrisis. We bezien de mogelijkheid om dit ook aan de voorkant van het perceel te verruimen, onder andere op het voorerf bij agrariërs.
- Er komt een **landelijk plan** voor de bouw van **hofjes** voor senioren en **mantelzorgwoningen**. We willen één zorgaanbieder per woongemeenschap, om herkenbaarheid en efficiency in de zorg te bevorderen en eenzaamheid tegen te gaan.
- We schaffen de **kostendelersnorm** in de Participatiewet af. We willen geen financiële boete opleggen als volwassenen een huis delen.
- We **versterken buurten en wijken** met integraal beleid tussen Volksgezondheid, Volkshuisvesting en Sociale Zaken door bij gebiedsontwikkeling van steden en dorpen de impact op het sociaal domein mee te wegen. Zo creëren we warme woonomgevingen voor senioren, verkleinen we sociale problemen van inwoners en bevorderen we doorstroom in wijken. Corporaties krijgen ruimte om te investeren in **gemeenschapsgericht bouwen**.

Gemeenten en provincies bouwen mee aan leefbare steden en dorpen

- We maken meer **grondposities** mogelijk voor gemeenten, op basis van een afwegingskader. Het Rijk ondersteunt met een grondfaciliteit of **Nationale Grondbank**. Er moet ruimte komen in het gemeentelijk grondbeleid om sociale grondprijzen te kunnen rekenen. Met de planbatenheffing kunnen winsten vanwege gestegen waarden van grond gericht worden ingezet in gebiedsontwikkeling.
- We bouwen met oog voor de **leefbaarheid van groeiende steden**: voldoende ruimte voor groen, klimaat-adaptief bouwen, ontmoeting en nabijheid van voorzieningen borgen in de omgevingsvisies. Dit wordt een kader binnen het verstrekken van de Woningbouwimpuls.
- We onderzoeken wat er nodig is om maatschappelijke baten als groen en ontmoeten te verrekenen in **gemeentelijke grondexploitaties** en investeringsplannen. Zo nodig passen we het Besluit Begroten en Verantwoorden daarop aan.
- Het CDA vindt dat veelvoorkomende nationale diersoorten **niet strikt getoetst hoeven te worden** aan de criteria voor beschermde soorten, zodat woningbouw en infrastructuur niet onnodig worden belemmerd.

Verduurzaming woonvoorraad

- Gemeenten maken **verplicht een verduurzamingsplan per wijk**.
- We **vereenvoudigen subsidies** en besluitvorming om bij VvE's verduurzaming mogelijk te maken. We willen shared incentives stimuleren.
- We blijven inzetten op het **verduurzamen van woningen** en het verbeteren van

wooncomfort. Door zowel in te zetten op isoleren als op de overgang naar duurzame vormen van energie, bijvoorbeeld door waar mogelijk hybride warmtepompen de standaard te maken of in te zetten op warmtenetten.

4.2 Mobiliteit van de toekomst

Mobiliteit is dienstbaar aan gezinnen die op tijd bij school en werk willen zijn, aan senioren die zelfstandig naar de winkel of de huisarts willen, aan kinderen die veilig naar muziekles fietsen. Mobiliteit is een voorwaarde voor een hechte samenleving, waar we elkaar kunnen bereiken en ons veilig kunnen verplaatsen.

- We willen **integrale sturing op en investeringen in bereikbaarheid**. Weg van het denken in modaliteiten.
- We werken aan een **mobilitetaanpak die vervuiling tegengaat** en bijdraagt aan leefbaarheid, ruimtelijke kwaliteit en toegankelijkheid.
- We passen de wet aan, zodat het aanbieden van **deelmobiliteit** voor woningbouwcorporaties een dienst van algemeen economisch belang (DAEB) wordt voor betaalbare woningbouw in stedelijk gebied met lage parkeernormen.
- Samen met Europa investeren we in **logistieke e-corridors** met waterstof- en batterijtrucks, gekoppeld aan havens en economische regio's aan TEN-T-corridors.
- We stimuleren **zero-emissie-vrachtovervoer** door het versnellen van laadinfrastructuur voor zware voertuigen via publiek-private samenwerking.
- We willen een **sterke binnenvaart** en **duurzaam vervoer** over water. Daarom investeren we in betrouwbare vaarwegen, sluizen en bruggen. En vervoer over water zetten we centraal in logistieke verduurzamingsplannen. We stimuleren zero-emissie-vervoer over water.

Een verbonden stad in een verbonden wereld

- We verbeteren de **verbinding tussen de regio's onderling en tussen de Randstad en de regio**.
- We investeren in **de basis op orde**. Veel bruggen, tunnels, viaducten, sluizen en spoorwegen naderen het einde van hun technische levensduur. Onderhoud, vervanging en renovatie daarvan is van groot belang om Nederland in beweging te houden.
- We investeren in **nieuwe infrastructuur**. Niet alles kan tegelijk, qua menskracht en stikstofruimte. We beginnen met projecten die zowel militair als maatschappelijk en economisch van belang zijn (dual use) en die het bouwen van nieuwe wijken mogelijk maken.
- We kiezen ervoor om onze infrastructuur en **logistiek toekomstbestendig te maken**: door met de regio's en buurlanden grensoverstijgend samen te werken, kunnen we zo ook aanspraak maken op Europese subsidies.

- Op de grote assen van ons land – tussen economische kerngebieden, universiteitssteden, regio's en havens – blijft investeren in een **robuust spoornetwerk noodzakelijk**, zoals de Lelylijn, de Noord-Zuidlijn en snelle internationale verbindingen. Daarom moeten ook de Hogesnelheidslijnen en ERTMS snel worden gerealiseerd.

Toegankelijk openbaar vervoer

Mobiliteit vraagt om maatwerk per regio. Wat in Zeeland werkt, werkt niet per se in Gelderland. In de ene regio is dat flexibel vervoer op aanvraag, in de andere een robuuste buslijn of een extra trein.

- **Openbaar vervoer** moet **betalbaar** en **toegankelijk** zijn. Reizen met de bus of trein mag niet duurder zijn dan noodzakelijk, en het systeem moet werken vóór mensen – zeker voor senioren, jongeren en mensen die minder digitaal vaardig zijn.
- We stimuleren gemeenten en provincies bij creatieve initiatieven die **(duurzame) mobiliteit en flexvervoer** organiseren. Dit is een logisch verlengstuk van het ov mits goed geïntegreerd en publiek toegankelijk. Provincies moeten ruimte hebben om deze in de OV-concessies mee te nemen.
- We zorgen dat voorzieningen zoals ziekenhuizen, scholen en verenigingen ook **zoveel mogelijk per ov** bereikbaar zijn – binnen en buiten de Randstad.

Stappen en trappen

- De City Deal **'Ruimte voor lopen'** verbindt overheid en maatschappelijke organisaties. We continueren en verbreden de City Deal naar meer gemeenten.
- We zetten in op het voortzetten van een **landelijk fietsplan** (zoals Tour de Force) gericht op de uitbouw van fietssnelwegen en doorfietsroutes, waarmee forensen, scholieren en recreanten snel en veilig hun bestemming kunnen bereiken.
- Fietsbeleid en fietssnelwegen worden onderdeel van het jaarlijks overleg tussen **Rijk en regio** (MIRT-besprekingen) en de daarbij behorende financiering.

Automobiliteit

In veel delen van het land is de auto essentieel om te kunnen participeren, vanwege bijvoorbeeld gebrek aan goed OV. Investeren in weginfrastructuur is in deze regio's geen luxe, maar een noodzaak.

- We willen **investeren in filebestrijding**: slimme verkeerslichten, spitsmijdprogramma's en incidentmanagement.
- We willen een **tijd- en plaatsgebonden congestieheffing** – een heffing tijdens de spits in drukke gebieden om bij te dragen aan een betere doorstroming, schonere lucht en een leefbaarder straatbeeld, te beginnen op de drukste verbindingen rondom grote steden. We investeren de opbrengst in verbetering van de infrastructuur.

- We **hervormen de MRB**, zodat deze beter aansluit bij de transitie naar elektrische auto's door deze te heffen op voertuigoppervlak in plaats van gewicht.
- We willen het **alcoholslot** herinvoeren om de verkeersveiligheid te bevorderen. Ook zetten we meer flitsers in op risicolocaties. Waar dit de veiligheid versterkt, zorgen we voor betere verlichting langs 60- en 80-km-wegen. Dit doen we samen met provincies en gemeenten.
- Voor verkeersveiligheid is er een **zerotolerantiebeleid** op het gebruik van drugs in het verkeer. Overtredingen worden zwaarder bestraft.
- Samen met medeoverheden investeren we in het **terugdringen van het aantal verkeersslachtoffers** door aanpak van gedrag en onveilige verkeerssituaties.
- Opzettelijk **excessief verkeerslawaai** door extreem rijgedrag en aanpassingen aan auto's en motoren veroorzaakt veel overlast en gezondheidsschade bij omwonenden. Met regelgeving en maatregelen stoppen we deze misdragingen.

Goederenvervoer

- Goederenvervoer is van belang voor onze economie. Multimodaal goederenvervoer krijgt voorrang: we **stimuleren vervoer over water en spoor** voor ons toekomstig verdienvermogen. We verrijken de langetermijnvisie.
- We **wijzen de hoofdroutes aan waar gevaarlijke stoffen** over worden vervoerd (kernnet) zodat bouwen en wonen langs het spoor makkelijker wordt.
- De vrachtwagenheffing is **deels** bedoeld om de sector verder te verduurzamen. We verbreden de heffing naar alle wegen (niet alleen snelwegen), om sluiproutes te voorkomen.

Verantwoorde luchtvaart en mainports

- De economische waarde van de luchtvaart moet in harmonie komen met mens en milieu. De **luchtvaart** vervult een belangrijke rol in onze economie, maar moet ook verduurzamen qua CO₂-uitstoot, geluid en stikstof. **Krimp of groei zijn geen doel op zich**, maar een resultaat van de milieuruimte en gezondheidsruimte die beschikbaar is. We zorgen dat deze milieuruimte en gezondheidsruimte helder worden gedefinieerd. Te beginnen met het vastleggen van de huidige klimaatdoelen in een CO₂-plafond per luchthaven.
- **Lelystad Airport** wordt nu wel militair gebruikt, maar niet voor commerciële luchtvaart. Commercieel gebruik is alleen mogelijk wanneer aan randvoorwaarden is voldaan voor schoner en stiller vliegen en de problematiek met laagvliegroutes is opgelost.

5. LEREN VOOR HET LEVEN, KANSEN CREËREN

Onderwijs is je hele leven van belang. Goed onderwijs richt zich op het vormen van kinderen, het opleiden van jongeren en het om- en bijscholen van volwassenen. De school is niet alleen een plek waar kinderen leren rekenen en schrijven, en waar jongeren een vak leren, maar ook waar zij hun talenten ontdekken, kansen krijgen en oefenen in goed burgerschap. Waar onderzoek bijdraagt aan de toekomst van ons land. Elke dag zetten talloze leerkrachten, docenten, onderwijsassistenten en andere mensen in het onderwijs zich met passie in.

We koesteren de mensen die werkzaam zijn in het onderwijs. Goede leerkrachten en docenten zijn allerm minst vanzelfsprekend. Er is een groot lerarentekort. Leerkrachten in probleemwijken vallen vaker uit, terwijl juist hier onderwijs de gemeenschap kan versterken. In internationale vergelijkingen gaat de kwaliteit van ons onderwijs achteruit: de lees- en rekenvaardigheid van kinderen neemt af. Niet elk kind heeft een passende onderwijsplek. Er kiezen niet voldoende jongeren voor een vakopleiding op het mbo en we leveren te weinig technische studenten af.

Voor het CDA zijn scholen meer dan plekken van onderwijs – het zijn gemeenschappen en ankerpunten in de wijk. Ouders vinden er een luisterend oor, kinderen een veilige omgeving. Omdat leerkrachten dichtbij staan, signaleren zij vroeg als er iets misgaat. Ook mbo, hbo en wo zijn plekken om je te vormen, je talent te ontwikkelen en onderzoek en innovatie tot bloei te laten komen. Zo versterkt het onderwijs het maatschappelijk weefsel.

Het CDA staat pal voor de vrijheid van onderwijs. Dankzij dit grondrecht hebben ouders de mogelijkheid een school te kiezen die past bij hun overtuiging en opvattingen mits dat niet ten koste gaat van de kwaliteit van het onderwijs als voorbereiding op het samenleven in een democratische rechtsstaat. De vrijheid van onderwijs stimuleert ouders ook medeverantwoordelijkheid te nemen voor hun scholen in schoolverenigingen en ouderinitiatieven. Een goede verbinding tussen thuis en school is stimulerend voor de ontwikkeling en het levensgeluk van kinderen en jongeren.

5.1 Basis op orde

- We willen dat het primair onderwijs zich richt op een **sterke basis** met taal, lezen, rekenen, digitale vaardigheden en burgerschap als kern, en toegankelijk voor alle leerlingen.
- We willen dat speciale scholen blijven bestaan voor wie dat nodig heeft. Het doel blijft dat in 2035 zoveel mogelijk scholen in het funderend onderwijs zijn overgestapt naar **inclusief onderwijs**, waarbij zoveel mogelijk kinderen deelnemen in het reguliere onderwijs.
- De **administratieve lasten** in het funderend onderwijs moeten **omlaag**. We dagen het onderwijs uit zelf met voorstellen te komen en voeren die uit. De overheid is terughoudend met het opleggen van nieuwe taken en leerdoelen aan het onderwijs en het in het leven roepen van nieuwe subsidieregelingen.
- Het risico op laaggeletterdheid is in toenemende mate aanwezig bij een steeds grotere groep kinderen en verdient onze blijvende aandacht. Projecten als **Bieb op school** zijn belangrijk om lees- en taalvaardigheid te blijven bevorderen en dergelijke projecten moeten aangevuld worden met een veel bredere aanpak gericht op jong en oud.
- Wij zetten in op een **vast aanspreekpunt op school** voor jeugdhulp en een betere, vroege signalering van problemen. We willen de **onderwijs-jeugdzorgarrangementen behouden**, omdat ze onmisbaar zijn voor kinderen die op school vastlopen.
- Kinderen moeten zoveel mogelijk **samen opgroeien**. Wij zijn voor brede scholen en gezamenlijke huisvesting van verschillende niveaus op dezelfde school in één gebouw mits dit niet ten koste gaat van de eigenheid van leerlingen. Brede scholen moeten ruimte bieden voor diversiteit in talenten, lesstof en persoonlijke ontwikkeling, zodat gezamenlijkheid niet leidt tot uniformiteit maar tot wederzijdse verrijking. Daarnaast investeren we in **gezonde en duurzame schoolgebouwen**.
- **Ouders zijn vrij in de schoolkeuze** van hun kinderen. Het CDA staat pal voor artikel 23 van de Grondwet.
- We onderschrijven het belang van **internationale schakelklassen** om voor kinderen van statushouders een goede start in Nederland mogelijk te maken.
- Om het lerarentekort in het funderend onderwijs terug te dringen, willen we meer mogelijkheden voor het opleiden van **zijinstromers** in één jaar tot leraar en tot bevoegd docent in het vmbo. Gemeenten en corporaties moeten ruimte krijgen te faciliteren in betaalbare woningen voor leraren.
- Op sommige scholen zitten veel leerlingen die minder goed presteren, bijvoorbeeld vanwege de thuissituatie. Met de **onderwijskansenregeling** krijgen deze kinderen in het voortgezet onderwijs een extra steun in de rug.
- We maken een eind aan de situatie dat scholen door de onderwijsinspectie negatief worden beoordeeld als havoleerlingen de **overstap willen maken naar het mbo, vwo-leerlingen naar de havo of havoleerlingen naar het vmbo**.

- **Mentaal welzijn** is onmisbaar voor goede prestaties. Daarom zorgen we voor toegankelijke psychische ondersteuning in het onderwijs, stimuleren we initiatieven die jongeren mentaal sterker maken en zetten we stevig in op preventie.
- Studenten krijgen meer ruimte voor activiteiten naast hun studie. Daarom maken we **flexstuderen mogelijk**. Door collegegeld per vak te kunnen betalen, verlagen we de druk voor studenten die zich op een positieve manier inzetten voor de samenleving, bijvoorbeeld als jonge mantelzorger, vrijwilliger, bestuurslid of topsporter.
- De onderwijsregio's die samenwerking binnen regio's van bovenaf opleggen moeten op hun **effectiviteit en efficiency worden beoordeeld** alvorens verder te worden uitontwikkeld.
- Een grote groep studenten van de leenstelselgeneratie heeft schulden opgebouwd die met de huidige regels nooit volledig terugbetaald gaan worden. We maken het **aantrekkelijker voor werkgevers om te helpen bij het terugbetalen van studieschulden**.

5.2 Vakmanschap voorop

We geven het vakonderwijs de waardering die het verdient. Nederland heeft grote behoefte aan mbo'ers die als vakman of -vrouw aan het werk gaan. Jongeren moeten ten minste een startkwalificatie halen en niet voortijdig van school gaan voor een baan. Werkgevers zijn medeverantwoordelijk daarvoor.

- We zetten in op een nieuw mbo-pact voor langjarige zekerheid met een verbeterde bekostiging, meer samenwerking met het bedrijfsleven en werkgevers en een grotere rol op het gebied van leven lang ontwikkelen. Bekostiging van het mbo wordt meer langjarig, **minder gestuurd op studentenaantallen** en meer gebaseerd op samenwerking tussen instellingen met een grotere rol op het gebied van een leven lang ontwikkelen en een betere aansluiting op de arbeidsmarkt². We willen het mbo-opleidingsaanbod in krimpregio's waarborgen.
- We willen in het vmbo en het mbo blijven opleiden voor toekomstige banen en de verbinding met de praktijk versterken. Onderwijs en bedrijfsleven werken nauw samen met bijzondere **aandacht voor techniekopleidingen** en opleidingen gericht op zorg, onderwijs en kinderopvang.
- We investeren in de **capaciteit bij Defensie** om significant meer (v)mbo-studenten te begeleiden.
- Er komen **afspraken met brancheorganisaties** voor baangaranties en een publiek-privaat stagefonds specifiek voor tekortsectoren. Daarnaast voeren we een **wettelijke stagevergoeding** in voor stages in het mbo en hoger onderwijs. Tevens zetten we in op

² Zie ook hoofdstuk 10: 'Waardevol werk, verend vangnet'

het uitbreiden van leer-werktrajecten. We ontmoedigen bedrijven om mbo-studenten in dienst te nemen die niet de kans hebben gekregen een diploma te halen via de **combinatie van leren en werken**.

- We versterken **burgerschapsonderwijs** op middelbare scholen en het mbo. Naast kennis over democratie en rechtsstaat besteden we aandacht aan het omgaan met ideologische verschillen en het ontwikkelen van praktische, financiële en digitale vaardigheden. Zo bereiden we jongeren optimaal voor op hun rol in de samenleving.

5.3 Studeren, onderzoek, wetenschap en innovatie

Hbo en wo zijn plekken om je te vormen, om kennis op te doen, je passie en je talent te ontdekken en te excelleren. Onderzoek en innovatie zijn de motor van ons toekomstig verdienvermogen en dragen bij aan de toekomst van Nederland. Onze onderwijsinstellingen die belangrijk onderzoek doen hebben alles in huis om innovatie aan te jagen.

- **Studentensteden zijn gemeenschappen.** Het CDA wil dat gemeenten, universiteiten, hogescholen en woningcorporaties samen investeren in passende studentenhuysvesting met specifieke aandacht voor ontmoetingsruimten. We maken tijdelijke contracten voor studenten weer mogelijk en creëren huysvesting door de kostendelersnorm af te schaffen.
- Met het hoger onderwijs sluiten we een **Kennispact**. Daar hoort bij dat er meer regie komt op samenwerking en specialisatie. **Bekostiging** van hogere onderwijsinstellingen wordt minder gericht op aantallen studenten. We kiezen voor hoger onderwijsinstellingen als onderdeel van regionale kennisecosystemen waarin ieder doet waar hij goed in is.
- We waarderen prestaties. Er komt een **beursprogramma** voor excellente studenten.
- Huisartsen en tandartsen zijn van groot belang in de basiszorg. Vaak blijven studenten na hun studie wonen in de regio waar zij studeren. Daarom willen we een **betere spreiding over Nederland en meer toelatingen tot deze opleidingen**.
- De behoefte aan **internationale studenten** verschilt per regio en per opleiding. In sommige regio's zijn internationale studenten nodig om een opleiding in stand te houden, in andere regio's is er een hoge druk op maatschappelijke voorzieningen, huysvesting en studentengemeenschappen. Wij ontwikkelen samen met het onderwijsveld een visie op aantallen internationale studenten per regio, op bekostiging en op betekenis voor regionale ecosystemen.
- We maken met het onderwijsveld en werkgevers afspraken over het aantal studenten dat in Nederland **na hun studie blijft werken**.
- Voor studenten uit het buitenland vormt een **verplichte cursus Nederlands** onderdeel van de propedeuse.
- Nederland moet voldoen aan de **Lissabon-doelstelling** om 3 procent van het bbp te investeren in onderzoek en innovatie (R&D), waarvan 1 procent door de overheid en 2 procent privaat. Daarvoor **investeren we in wetenschappelijk en toegepast onderzoek**

en valorisatie dat zich richt op de sleuteltechnologieën van de toekomst, zoals AI, quantum-computing, groene chemie, batterijtechnologie en biotechnologie.

5.4 Een leven lang ontwikkelen, van werk naar werk

We richten samen met werkgevers en werknemers het formele onderwijs beter in voor mensen die gedurende hun werkzame leven willen om-, her- en bijscholen.

- Er komen **leerrechten** voor werkenden en werkzoekenden. Deze zijn bij alle erkende opleidingen te besteden. We willen meer **flexibel en vraaggericht aanbod** en wettelijke erkenning van **deelopleidingen** en duale trajecten op het hbo en wo.
- We stimuleren werkgevers en werknemers om individuele en **collectieve afspraken** te maken over ontwikkeling, van werk naar werk en het creëren van een leerrijke werkomgeving, met extra aandacht voor senioren, praktisch opgeleiden en statushouders. We roepen werkgevers op hun trainingsbudgetten juist ook aan te wenden voor **senioren** of medewerkers van wie de baan door technologische ontwikkeling verdwijnt.
- **Passende nazorg en loopbaanbegeleiding voor jongeren** vanuit het PRO en het VSO is nodig om jongeren met (een risico op) afstand tot de arbeidsmarkt te begeleiden en op deze manier de kansengelijkheid van deze jongeren te bevorderen op hun weg naar duurzame economische zelfstandigheid.
- De overheid helpt mkb-ondernemingen hierin met de **Stimuleringsregeling leren en ontwikkelen** (SLIM-regeling).
- We ontwikkelen regionale werkcentra tot informatie- en adviespunten voor (digitaal) **inzicht in opleidingen** en skills met een eenduidig en voor iedereen toegankelijk advies- en doorverwijsloket, onder verantwoordelijkheid van het UWV-werkbedrijf en gemeenten.
- We leggen de focus op **kennis en vaardigheden** van werkenden in plaats van diploma's. Dat maakt het gemakkelijker om over te stappen naar een andere sector of beroepsgroep. We stimuleren het (Europese) skillspaspoort en microcredentials.
- We stimuleren opleidings- en ontwikkelingsfondsen om **gezamenlijk vorm te geven aan 'werk naar werk'**, de transitie tussen sectoren, het verwerven van algemene vaardigheden en het versterken van de positie van senioren op de arbeidsmarkt.
- **Sociaal ontwikkelbedrijven** leveren een belangrijke bijdrage aan de integratie en participatie van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt en zijn een essentieel onderdeel van de sociale zekerheid. We werken toe naar **landelijke dekking van ontwikkelbedrijven**. Het gaat daarbij om ondersteuning van mensen met een beperking bij hun ontwikkeling richting regulier werk of om (tijdelijke) werkplekken.

6. PLEZIER IN ONDERNEMEN, TOEKOMSTBESTENDIGE ECONOMIE

Een gezonde economie zorgt voor brede welvaart, nu en in de toekomst. Creatieve, veerkrachtige bedrijven die onze economie dragen. Familiebedrijven die zich op de langere termijn richten, betrokken zijn op hun regio. Slimme ondernemers die mooie producten en innovatieve diensten bedenken. Bedrijven die zich medeverantwoordelijk voelen voor de toekomst van Nederland, voor onze aarde en onze samenleving. Die meebouwen aan sociale cohesie.

Het plezier om te ondernemen moet terugkomen. Het Nederlandse ondernemers- en vestigingsklimaat is de laatste jaren achteruitgegaan. Problemen als stikstof, netcongestie, de schaarste aan ruimte, grondstoffen en arbeidskrachten, regeldruk, financieringsperikelen voor mkb'ers en afnemende arbeidsproductiviteit hebben veel ondernemers ontmoedigd. We hebben de afgelopen tijd verzuimd te investeren met een blik op de lange termijn, voor het verdienvermogen in de toekomst. Voor de generatie na ons. Dat moet anders en dat kan anders.

Economische groei is geen doel op zich. Het is wel broodnodig voor onze welvaart en welzijn. Voor ons klimaat en de energietransitie, verhoogde defensie-uitgaven en kostbare stijgende zorgbehoeftes. Het Draghi-rapport over de toekomst van het Europees concurrentievermogen laat overtuigend zien dat we onze Europese economie innovatiever en concurrerder moeten maken. De cruciale sleutel voor verantwoorde groei zit in de verhoging van de arbeidsproductiviteit. We moeten volop investeren in innovatie en in een leven lang ontwikkelen.

Het CDA heeft een visie op onze economie en maakt keuzes, inclusief welke banen daarbij horen. Een toekomstbestendige economie is duurzaam, inclusief en innovatief. We willen onze schaarse talenten, ruimte en kapitaal inzetten in de sectoren van de toekomst, met een hogere toegevoegde waarde. Voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat is betrouwbaar en stabiel overheidsbeleid cruciaal, met een concurrerend investeringsklimaat, aantrekkelijk voor familiebedrijven, voor groot- en kleinbedrijf, voor onze maakindustrie, voor innovatieve en snelgroeiende starters en voor investeerders. We kiezen voor regionale ecosystemen, waar we samen met kennisinstellingen, bedrijven en medeoverheden investeren in innovatie. We zetten met prioriteit in op deregulering: minder regels, betere regelgeving en efficiëntere rapportages.

6.1 Ruimte voor innovatie

- We voeren **actief economisch en fiscaal beleid** om bedrijven en investeringen aan te trekken en te behouden. We behouden de expatregeling, de innovatiebox en de (uitgebreide) WBSO, scherpen de renteaftrekbeperking niet verder aan en komen niet aan de inkoop van eigen aandelen. Rust, reinheid en regelmaat is het uitgangspunt.
- We **vereenvoudigen en vervangen de versnipperde fiscale regelingen** en herinvesteren dit in effectieve ondernemersregelingen gericht op investeren, innoveren en werkgeverschap.
- We geven het Groeifonds een nieuwe impuls en investeren daarmee in **nieuwe technologieën** die nodig zijn voor de toekomst. Nederlandse toponderzoeksinstituten brengen we actief in stelling en sluiten aan bij Europese technologieprogramma's, zoals het Digital Europe Program.
- We stimuleren **regionale ecosystemen**, samenwerkingen tussen onderwijsinstellingen, grote bedrijven, beginnende start-ups, lokale overheden en de regionale ontwikkelingsmaatschappijen. Brainport Eindhoven, Watertechnologiecentrum Wetsus, Circular Innovation Valley Noord-Nederland, Regio Foodvalley en Leiden Bio Science Park zijn goede voorbeelden.
- Defensie en Economische Zaken maken een **gezamenlijk innovatieprogramma** met het bedrijfsleven en onderzoeksinstituten. We sluiten aan bij nationale technologiestrategie en sectoragenda's voor vernieuwing van het industriebeleid.
- We willen **Nederlandse toponderzoeksinstituten** beter in stelling brengen om innovatie aan te jagen. Wij zien grote kansen op het gebied van onder andere technologieën als groene chemie, waterstof, synthetische brandstoffen, groen gasproductie, efficiëntere CO₂-vrije opslag en flexibiliteit, negatieve emissies en kleine modulaire kernreactoren.
- **Ruimtevaart en satellietdata** worden steeds belangrijker om onze ambities op klimaat, veiligheid en diverse andere maatschappelijke opgaven te realiseren. We gaan aan de slag met de uitvoering van de Lange Termijn Agenda Ruimtevaart en de economische kansen die dit biedt, zoals in de NL Space Campus.
- Wij versterken de inzet op de komst van de **Einstein Telescoop**.

6.2 Financieren en stimuleren van MKB, start- en scale ups

- We ontwikkelen Invest NL, Invest International en onderdelen van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) door tot een **Nationale Investeringsbank**: één sterke overheidsinvesteringspartner, een brede nationale financierings- en ontwikkelingsinstelling met slagkracht en kapitaal. Daarmee stimuleren we ook private investeerders om in de meest risicovolle vroege fase van veelbelovende techbedrijven te investeren.

- **(Mkb)bedrijven** moeten **makkelijker geld kunnen aantrekken**. We zetten met urgentie in om een verder geïntegreerde Europese kapitaalmarkt snel en daadwerkelijk tot stand te brengen om de beschikbaarheid van **(durf)kapitaal** voor bedrijven te verhogen en beursgangen in Europa aantrekkelijker te maken.
- Om particulier kapitaal te mobiliseren voor investeringen voeren we de **‘win-win-lening’** in, een belastingkorting in box 3 voor particulieren die een lening aan het Nederlandse mkb verstrekken.
- We willen een betere regeling voor **winstdeling**, zodat start- en scale-ups makkelijker werknemers aan zich kunnen binden.
- Wij creëren **ruimte om nieuwe technologieën** veilig en gecontroleerd te testen, zodat innovaties sneller de samenleving ten goede komen.

6.3 Minder regels, meer vertrouwen

We komen met een versterkt programma om regeldruk aan te pakken, rapportages te versimpelen en overlap te voorkomen.

- We vragen de sectoren om een concreet plan om regelgeving te versimpelen. Onze doelstelling is: minder regels (scherpe **reductie van zeker 20 procent**), betere regelgeving (duidelijker, eenduidiger en doelgerichter) en efficiëntere verantwoording en rapportages.
- We zijn ambitieus in Europa, qua klimaat, qua arbeidsomstandigheden, qua integratie van de Europese markt en snelheid van besluitvorming. Maar dan zetten we in principe **geen Nederlandse kop** op Europese regels. Wij steunen de initiatieven van de Europese Commissie om **rapportages te versimpelen**.
- We vereenvoudigen de **Wet op de bedrijfsinvesteringszones** voor bedrijventerreinen en winkelgebieden, zodat ze gezamenlijk blijven investeren in bijvoorbeeld verduurzaming.
- **Familiebedrijven** zijn vaak diepgeworteld in de samenleving. We ondersteunen het voortbestaan van deze familiebedrijven daarom met de bedrijfsopvolgingsregeling (BOR). We zijn scherp op misbruik.
- We stimuleren de **actieve naleving van de corporate governance code** als leidend uitgangspunt voor goed ondernemingsbestuur, op basis van zelfregulering en aandacht voor alle betrokkenen.

6.4 Duurzame economie

- We ontwikkelen een langetermijnstrategie om **groene industrie** naar Nederland te halen en te behouden.
- We vertalen de **Clean Industrial Deal** naar Nederland voor het ontwikkelen van schone technologieën, circulaire productie en de vermindering van CO₂-uitstoot.
- We **schrappen de nationale CO₂-heffing**.

- Tijdige realisatie van projecten op het gebied van **Carbon Capture and Storage (CCS)** is **essentieel voor** de **verduurzaming** van de industrie waarbij CO₂-uitstoot onvermijdelijk is. We beginnen zo snel mogelijk met het bouwen van de infrastructuur die nodig is om **negatieve emissies** (het onttrekken van CO₂ aan de atmosfeer) te realiseren en benutten daarvoor de locatie van minimaal één elektriciteitscentrale die in 2030 geen kolen meer verbrandt.
- We maken **bindende en wederkerige maatwerkafspraken** met de grootste vervuilende bedrijven om de bestaande industrie te verduurzamen en te bouwen aan een duurzame economie van de toekomst.
- We versterken het vertrouwen van consumenten in de duurzame economie door **misleidende claims** tegen te gaan. Daarom gaat de ACM strenger optreden tegen misleidende duurzaamheidsclaims, met sancties.
- Overheden moeten bij aanbestedingen de ruimte krijgen om te kiezen voor **Nederlandse of Europese producten**.
- We steunen een **Europese grondstoffenheffing en strengere productnormering**. Zo wordt gerecycled plastic goedkoper dan nieuw plastic.
- We zijn voor Europese normen voor een **percentage groene grondstoffen** in producten, bijvoorbeeld groen staal in de productie van auto's.
- Bij nieuwe of veranderende regelgeving doen we standaard een **buurlandentoets** voor een gelijk speelveld.
- We leggen het **recht op reparatie** vast van hele gewone producten, zoals je smartphone. Dat is goedkoper voor de eigenaar en het bespaart waardevolle grondstoffen.

6.5 Arbeidsmigratie

Voor laagbetaald werk zijn we te vaak afhankelijk van arbeidsmigranten uit andere delen van de EU, of daarbuiten. Veel werkgevers en opdrachtgevers zijn van goede wil, maar te vaak worden arbeidsmigranten behandeld op een manier die Nederland onwaardig is. De lusten voor de ondernemer, de lasten voor de samenleving en de risico's voor de arbeidsmigrant. Hier treden we streng tegen op. Ook om goedwillende ondernemers een eerlijk speelveld te geven. Onze norm is helder: behandel mensen fatsoenlijk en houd je aan de regels – ook op de dagen dat de Arbeidsinspectie niet langskomt.

- We voeren de aanbevelingen uit het rapport Geen tweederangsburgers. Aanbevelingen om misstanden bij arbeidsmigranten in Nederland tegen te gaan **onverkort en met urgentie verder uit**. Gemeenten en werkgevers zijn samen verantwoordelijk voor een goede registratie van arbeidsmigranten.
- De pilots met **informatiepunten** voor **arbeidsmigranten maken we de standaard** in ons land, zodat zij beter kunnen worden geïnformeerd over hun rechten en plichten.
- De **vraag naar arbeidsmigranten** die laagbetaald werk doen willen we

sterk verminderen. De overheid maakt bindende afspraken met sectoren om te werken aan arbeidsbesparende innovaties en verbetering van de arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden. Stok achter de deur is een sectoraal verbod op uitzendkrachten.

- Elke gemeente voert een effectieve, **randvoorwaardelijke bedrijfseffectrapportage uit**: voordat een bedrijf zich ergens vestigt, moet het aan de juiste voorwaarden voldoen.

Geen bed, geen business.

- Daarbij krijgen gemeenten meer mogelijkheden om **eisen te stellen aan de huisvesting** van arbeidsmigranten.
- Er komt een **vakkrachtenregeling**, die voor bepaalde essentiële beroepen de instroom van vakkrachten reguleert op onder andere aantallen, huisvesting, toegang tot zorg en onderwijs voor de kinderen, met circulariteit voor geselecteerde sectoren als bindende voorwaarde.
- **Bedrijven zijn verantwoordelijk voor fatsoenlijke huisvesting** van hun arbeidsmigranten. Werkgevers blijven een arbeidsmigrant **vier weken na het beëindigen van het dienstverband huisvesten**, zodat mensen de tijd krijgen om terug te keren naar hun land van herkomst of ander werk te vinden.
- Werkgevers worden verplicht **Nederlandse les** te verzorgen voor hun arbeidsmigranten.
- Er leven tienduizenden kinderen van arbeidsmigranten in Nederland, die zich in een kwetsbare positie bevinden en vaak van school wisselen. Toegang tot een vaste school wordt onderdeel van de bedrijfseffectrapportage. **Voorschoolse educatie wordt**, net als voor kinderen van statushouders, **verplicht**.
- **Vrijwillige terugkeer** van werkloze arbeidsmigranten wordt extra **ondersteund** om dak- en thuisloosheid te voorkomen; hiervoor zoeken we samenwerking met de EU-landen van herkomst.
- Schijnconstructies met uitzendbureaus in andere EU-landen zorgen voor misstanden met niet-Europese arbeidsmigranten, de zogeheten derdelanders. Op Europees niveau zetten we vol in op verduidelijking van de regels en **handhaving** om dit soort **schijnconstructies** tegen te gaan. We versterken het mandaat van de Europese Arbeidsinspectie.
- Om onze economie en samenleving draaiende te houden kunnen we niet zonder bepaalde **kennismigranten**. Ook voor onze industrie en vakkrachten zijn we deels afhankelijk van mensen van buiten de EU. We pakken misbruik van de kenniswerkersregeling streng aan.

6.6 Nieuwe technologieën en kunstmatige intelligentie

Kunstmatige intelligentie (AI) ontwikkelt zich snel tot een drijvende kracht achter economische macht, wetenschappelijke vooruitgang en geopolitieke invloed. Europa bevindt zich op een knooppunt in de wereldwijde AI-race, maar loopt achter op de VS en China. We blijven aandacht hebben voor digitale ethiek, want digitale technologie is niet waardenvrij. Grote techbedrijven sturen via algoritmes, en data worden op grote schaal opgeslagen.

- We willen minder afhankelijk worden van Big Tech buiten Europa. Daarom investeren we in **digitale autonomie**, bijvoorbeeld door als Europa eigen cloud-toepassingen te maken, en met gelijkgestemde landen te bouwen aan de versterking van de Europese chipsector. Daarnaast fungeert de landelijke overheid als voorloper in de transitie naar de eigen cloud-toepassing en ondersteunt het lagere overheden om ook deze transitie door te voeren.
- Binnen het **groeifonds** komt ruimte voor investeringen in **sleuteltechnologieën** met een **sterke focus op AI**. Er komt daarnaast een commissaris AI voor centrale regie. Zo stimuleren we steviger samenwerking en data-uitwisseling tussen bedrijven, onderwijsinstellingen en overheden. Toezichthouders behouden hun onafhankelijke rol, en zien toe op naleving van de geldende wetgeving op het gebied van AI.
- Wij willen een betere **verankering van digitale ethiek**: AI-ethiek, het begrijpen van algoritmes, mediawijsheid en cyberveiligheid in funderend en vervolgonderwijs en bibliotheken. Ook bedrijven, vooral het mkb, dragen bij door hun medewerkers te scholen en toepassingen verantwoord in te zetten. Zo bouwen we samen aan een digitaal weerbare samenleving.
- We stimuleren de **ontwikkeling van chipproductie** en -ontwerp met gelijkgestemde Europese landen. Ook dragen we actief bij aan de daadwerkelijke productie van geavanceerde chips in Nederland of Europa.
- We stimuleren doorontwikkeling van het Nederlands 'large language-model' GPT-NL als basis voor AI. Ook stimuleren we de bouw van Europees-autonome datacentra. En we steunen de komst van een **AI-fabriek in Noord-Nederland** en essentiële softwaretoepassingen.
- We **beschermen essentiële bedrijven** tegen beperkingen die deze krijgen opgelegd door landen buiten Europa, zoals exportbeperkingen vanuit de VS en China.
- We **bestraften platforms die zich niet aan de regels houden**. Bij herhaalde en grove schending willen we dat websites en platforms (tijdelijk) uit de lucht worden gehaald. Naast strenge handhaving moet Nederland initiatief nemen voor aanscherping van de DSA, waarmee we platforms als Telegram en X dwingen meer te doen om desinformatie en schadelijke of zelfs criminele content te weren. Techbedrijven worden verplicht om standaard de veiligste en meest privacy-vriendelijke instellingen te gebruiken.
- Wij pleiten voor de oprichting van een **Taskforce Oneerlijke Concurrentie** om te zorgen voor een gelijk speelveld voor ondernemers.

7. GEZOND KLIMAAT, ENERGIE VOOR MORGEN

De aarde is een kostbaar geschenk dat we in bruikleen hebben. Als goede rentmeesters moeten we zorgdragen voor de aarde, voor onszelf en voor de generaties na ons. En vanuit solidariteit voor de meest kwetsbaren, die als eersten de gevolgen van een veranderend klimaat ervaren.

De extreme weerssituaties in Europa en andere delen van de wereld zijn ronduit zorgwekkend. Ook in Nederland zijn de gevolgen voelbaar en meten we jaar op jaar nieuwe warmterecords. In delen van Nederland daalt de bodem en er zijn periodes van tekort aan drinkwater. Onze natuur is kostbaar.

Gelukkig zijn er ook hoopvolle ontwikkelingen. In 2023 is de uitstoot van broeikasgassen met 8,3% verminderd ten opzichte van het jaar daarvoor. In 2024 kwam meer dan de helft van de Nederlandse elektriciteitsproductie uit hernieuwbare bronnen. Onze inspanningen maken een verschil.

De transitie naar een duurzame wereld vraagt om duidelijke politieke keuzes. Keuzes voor een ambitieus Europees klimaatbeleid, het klimaat stopt niet aan de grens. Keuzes voor een stevige, tijdige en onvoorwaardelijke aanpak van de uitstoot van CO₂ en stikstof om ons land van het slot te halen. Keuzes voor de transitie naar schone energie, op een manier die iedereen kan meemaken. Dat alles vraagt om een langetermijnvisie, met voorspelbaar beleid, behapbare kosten voor inwoners en een gelijk Europees speelveld voor ondernemers wanneer zij verduurzamen.

Er liggen ook kansen: door de energietransitie worden we strategisch autonomer. Innovatief ondernemerschap geeft Nederland een voortrekkerspositie. Een overheid die levert door een stevige inzet op groene industriepolitiek en beleid zo toepast dat problemen daadwerkelijk worden opgelost. Door creativiteit en innovatie te omarmen en hoopvol te kijken naar wat wij allemaal wél kunnen doen op het gebied van klimaatmitigatie, -adaptatie en duurzaamheid. Zo bouwen we samen met overheid, industrie en samenleving een land dat we kunnen doorgeven.

7.1 Actiegericht Europees klimaatbeleid

- Wij blijven ons in Europees verband stevig inzetten voor het streven naar een **verlaging van de uitstoot van broeikasgassen** en **klimaatneutraliteit in 2050**. Met oog voor uitvoerbaarheid van wetgeving en concurrentievermogen. We blijven ons committeren aan het **Klimaatakkoord van Parijs** en als Nederland ons eerlijke aandeel daarin leveren.
- We kiezen voor **Europees ambitieus klimaatbeleid** en **groene industriepolitiek** en passen onze Klimaatwet daarop aan. De industrie en energiesector worden bekeken en beoordeeld vanuit een Europese aanpak. Dat betekent dat we kiezen voor nationale doelen voor uitstoot van broeikasgassen in de niet-ETS-sectoren en een Europees doel voor uitstoot in alle ETS-sectoren. Industrie die verduurzaamt willen we behouden voor Nederland.
- Er komt een **gezamenlijke strategische investeringsagenda**, waarin heel gericht en in samenhang met bedrijven en kennisclusters aan missies en sleuteltechnologieën voor klimaatverandering en transitie wordt gewerkt.
- Wij willen **stabiel en duidelijk (financieel) beleid** om de verantwoordelijkheid van inwoners en ondernemers te ondersteunen in adaptatie en transitie, bijvoorbeeld als het gaat om isolatie, zonnepanelen, warmtepompen en eventuele nieuwe technieken.
- Om te zorgen dat ook **minder draagkrachtigen** in ons land in een goed geïsoleerd huis kunnen wonen, gaan we door met de verduurzamingsafspraken, zoals gemaakt in de nationale prestatieafspraken met woningcorporaties.
- **Hoogwaterveiligheid** blijft een prioriteit. De aanpak die daarvoor is vastgesteld, wordt onverkort uitgevoerd.
- Om de gevolgen van zeespiegelstijging het hoofd te bieden bezien we of we de **Zandmotor met zeewaartse kustontwikkeling** kunnen uitbreiden.

7.2 Duurzaamheid en circulariteit

- We stimuleren de **vraag naar duurzame producten**, zowel low-carbon als circulair, via Europese productnormering, in lijn met de Clean Industrial Deal. Tegelijkertijd maakt Nederland werk van voldoende beschikbaarheid van alternatieve, duurzame grondstoffen om in deze vraag te kunnen voorzien.
- Wij willen duidelijke **normen stellen voor PFAS**, microplastics en andere schadelijke stoffen en chemicaliën. Zo moet het gebruik daarvan Europees verboden worden in consumentenverpakkingen en materialen waarin ze niet van essentiële waarde zijn.
- We versnellen het **Nationaal Programma Circulaire Economie**.
- De **overheid heeft een voorbeeldfunctie** als aanbesteder en investeerder. In het overheidsaanbestedingbeleid wordt rekening gehouden met de duurzaamheid, circulariteit en klimaatafdruk van producten.

7.3 Klimaatadaptatie en water

- **Verzilting, verdroging en vernatting** zijn een steeds groter probleem. We stimuleren kennisprogramma's op verzilting en verdroging door boeren en waterschappen te laten samenwerken met wetenschap, bedrijven en overheid. Zo creëren we klimaatweerbare gewassen die in een verzilte bodem kunnen worden geteeld en zoet water beschikbaar houden. Naast zouttolerante gewassen moeten we ook inzetten op zoetwateropslag in buffers op land om verzilting van agrarische percelen tegen te gaan.
- De inzet op innovatie moet ruimte en oplossingen bieden in de waterproblematiek. Met deze kennis is Nederland toonaangevend voor de rest van Europa en de wereld. We investeren in de **kennisinstituten** die hiermee bezig zijn.
- Boeren dragen bij aan schoon water op een manier die aansluit bij de praktijk, met duidelijke **doelen in plaats van strikte middelvoorschriften**. Voor nutriënten in het oppervlaktewater wordt gewerkt aan een doelsturingsaanpak in het 8e actieprogramma.
- Om normoverschrijdingen van gewasbescherming in het oppervlaktewater terug te dringen is een meer **gebiedsgerichte aanpak** nodig, vanwege de diversiteit aan emissieroutes. Door regionale samenwerking tussen boeren, waterschappen en adviseurs.
- Er komt een landelijke campagne tegen **hittestress**.
- Om te voorkomen dat een zeer groot deel van ons zoete water nog langer ongebruikt de Noordzee op stroomt terwijl de vraag naar zoetwater naar verwachting fors zal toenemen, moeten oplossingen zoals een **beweegbare afsluiting van de Nieuwe Waterweg** worden onderzocht.
- Het CDA wil dat **waterschappen nauwer samenwerken**, kennis actief delen en gezamenlijke uitgangspunten hanteren bij grote vraagstukken zoals de Kaderrichtlijn Water, lozingen en klimaatadaptatie. Met respect voor de eigen verantwoordelijkheid versterken we zo de slagkracht van de watersector als geheel.
- Het CDA wil dat overheden, organisaties en burgers **samen bijdragen aan goed waterbeheer**. Burgers worden gestimuleerd en ondersteund om water te besparen, regenwater vast te houden en actief bij te dragen aan het leefbaar houden van hun omgeving. Zo vergroten we samen de veerkracht van ons watersysteem tegen droogte, wateroverlast en vervuiling.

7.4 Energietransitie

Om de energietransitie mogelijk en betaalbaar te maken is betrouwbaar en stabiel langetermijnbeleid nodig. Juist ook om de maakindustrie, die wil verduurzamen, te behouden voor Nederland. Op dit moment loopt de uitvoering vast door een overbelast elektriciteitsnet, gebrek aan betaalbare en groene infrastructuur, door lange procedures en een tekort aan arbeidskrachten.

- **We pakken de netcongestie voortvarend aan.** Dat gaan we doen door het vergunningsproces van elektriciteitsprojecten drastisch te versimpelen en te versnellen. Onder andere door een versnelde beroepsprocedures en meer vergunningsvrije ruimte. We benutten de kansen voor flexibiliteit en energieopslag optimaal. Ook willen we meer aansturing op lokale afstemming in opwek en gebruik. We maken de ontwikkeling van grensoverschrijdende energie-infrastructuren makkelijker. Bij duurzame opwekking over de grens kan er veel meer gebruikgemaakt worden van gunstige lokale factoren. We stimuleren flexibele contracten en 'energyhubs' op bedrijventerreinen en initiatieven van energiecoöperaties, gemeenten en provincies op het gebied van duurzame mobiliteit en lokale opwek, gebruik en opslag van energie. En we **spreiden de rekening van investeringen in het elektriciteitsnet over generaties**.
- We **passen wetgeving aan** zodat energieprojecten die uiteindelijk leiden tot minder stikstofuitstoot niet stil komen te liggen.
- We **stimuleren energiebesparing** via onder andere het Nationaal Isolatieprogramma, het Warmtefonds en de ISDE.
- Bij het maken van energiebeleid moet de **impact van maatregelen** op lagere inkomens altijd worden meegenomen.
- Bij de energietransitie hebben we niet de luxe opties uit te sluiten. We investeren in een **goede mix** van kernenergie, windenergie, zonne-energie, waterstof, groen gas, duurzame biomassa, aardwarmte en schone brandstoffen. We houden investeringen in de energietransitie ook voor huishoudens langdurig aantrekkelijk.
- We dragen zorg voor voldoende **CO₂-vrij regelbaar vermogen** (bijvoorbeeld kleine kerncentrales) om leveringszekerheid ook op de langere termijn te borgen. We stimuleren de ombouw van bestaande gascentrales en benutten locaties van kolencentrales voor andere vormen van schone energie.
- We gaan door met de ontwikkeling van **twee nieuwe kerncentrales**. De bouw vindt zorgvuldig en in goed overleg met de omgeving plaats. We onderzoeken en stimuleren de ontwikkeling van kleine, modulaire kernreactoren (SMR's) en houden de kosten beheersbaar door in Europa de krachten te bundelen met andere geïnteresseerde landen.
- **Groen gas** is een **duurzaam alternatief** voor aardgas. We investeren in projecten van onder andere mestvergisters en strippers die stikstof uit mest halen. Hiermee kunnen veehouders tussen de 50 en 70 procent stikstofuitstoot reduceren. Van het digestaat maken we organische en minerale meststoffen en we passen de regelgeving aan zodat deze kunstmest kunnen vervangen.
- Nieuwe windparken op zee zijn nodig. Afspraken over het **gezamenlijk met buurlanden dragen van de kosten** van het net (op zee) zijn een belangrijke voorwaarde voor de verdere uitrol van wind op zee.
- Windmolens op zee worden **natuurversterkend gebouwd** met oog voor de visserij.

Windmolens op land moeten zorgvuldig, met oog voor het beperken van overlast voor omwonenden en met respect voor het landschap, worden ingepast.

- We blijven **investeren in opslag van CO₂ (CCS) onder de Noordzee** en zorgen voor een goede balans met CO₂-hergebruik (CCU) om uitstoot in andere sectoren te helpen verminderen.
- We maken **maatwerkafspraken** met grote bedrijven uit de industrie om te verduurzamen mogelijk door een geïntegreerde aanpak met passende beleidsregels en adequate financiële ondersteuning.
- We investeren in **collectieve warmtenetten** en de ontwikkeling van duurzame warmtebronnen.
- We **ondersteunen energiecoöperaties en bewonersinitiatieven** met landelijke regelingen en gerichte begeleiding, vooral bij energiebesparing. Gemeenten spelen hierbij een actieve rol als aanjager. Lokale energiebesparingsprogramma's, zoals energiecoaches en FIXbrigades, worden wijkgericht opgezet met sterke bewonersbetrokkenheid.
- We zetten in op **zonnepanelen op daken, parkeerplaatsen en bedrijventerreinen**, zodat landbouw- en natuurgronden behouden blijven voor voedsel en natuur. Voor innovatieve projecten die duurzame energie combineren met een goede landschappelijke inpassing bieden we ruimte.
- We zetten in op het **verminderen van LNG-import** vanwege de hoge klimaatschade en op de versnelling van een duurzame waterstofeconomie.
- Met een **Wet vitale infrastructuur** zorgen we ervoor dat (energie)infrastructuurprojecten van nationaal belang versneld gerealiseerd kunnen worden door andere regelingen tijdelijk en selectief buiten werking te stellen. financiële ondersteuning.

8. VOEDSEL PRODUCEREN, NATUUR WAARDEREN

De Nederlandse agrarische sector is wereldwijd toonaangevend. Boeren, vissers en tuinders zijn ondernemers, rentmeesters en toptechnologen tegelijk. Door hun innovatie en vakmanschap bekleedt Nederland een topospositie op de wereldvoedselmarkt. Dit vraagt ook om verantwoordelijkheid voor dierenwelzijn, leefmilieu, natuur en ruimtebeslag.

Nederland ligt in een delta. Dit maakt onze natuur uniek. Van de prachtige veenweidegebieden tot de duinen. Van de bosrijke Veluwe tot de Kempen. En van de Waddenzee tot de Oosterschelde. Deze verscheidenheid aan karakteristieke landschappen willen we langjarig beschermen. Dit landschap en de biodiversiteit koesteren we voor toekomstige generaties door zorgvuldig rentmeesterschap.

Nederland moet van het stikstofslot. Voor woningbouw en andere bouwprojecten, infrastructurele projecten en landbouw is het van het grootste belang dat de vergunningverlening weer op gang komt. Sinds de PAS-uitspraak van 2019 is er te weinig gedaan om daadwerkelijk tot een oplossing te komen. We onderschrijven het plan van LTO, NAJK en de medeoverheden dat onlangs is gepresenteerd. Dit is een belangrijke eerste stap, die met het Rijk en andere organisaties verder moet worden uitgewerkt. Deze beweging moet leiden tot emissiereductie in alle sectoren op zeer korte en langere termijn, via wettelijk geborgde doelstellingen, zodat er weer vergunningen kunnen worden verleend, zodat biodiversiteit kan verbeteren, PAS-melders en interimmers kunnen worden gelegaliseerd. We monitoren voortdurend de voortgang op de gestelde doelen en sturen waar nodig bij. We doen wat nodig is.

We moeten de komende periode een groot aantal grote vraagstukken tegelijk aanpakken. Voor boeren en vissers een eerlijke prijs voor het voedsel dat ze produceren, ruimte om te kunnen ondernemen, grond die betaalbaar is. Voor toekomstperspectief voor jonge boeren, zodat ze de transitie kunnen meemaken. De natuur moet worden versterkt, door investeringen in waterbeschikbaarheid en reductie van stikstofdepositie. In de wereldwijd erkende wetenschappelijke positie rondom landbouw en natuur blijven we investeren met overheid, kennisinstellingen en bedrijven.

8.1 Gezond voedsel, gezonde omgeving en gezonde boerenbedrijven

We moeten het landschap duurzaam beheren, het welzijn van dieren verhogen, het klimaat en de bodem verbeteren en ruimte scheppen voor andere maatschappelijke prioriteiten, zoals natuur, woningbouw, water en energietransitie.

- Elk gebied is uniek en verdient een eigen aanpak, beleid en maatregelen, die werkelijk bijdragen aan betere natuur en uitvoerbaar zijn op het boerenerf. In samenwerking met de gehele sector en medeoverheden komen er **geborgde maatregelenpakketten** die zekerheid én ruimte bieden voor de uitwerking hiervan. Ook ketenpartijen – zoals supermarkten, verwerkers en banken – moeten hun verantwoordelijkheid nemen en boeren helpen bij de transitie naar duurzame landbouw, ook financieel. Zo werken we samen aan een gezonde, toekomstbestendige landbouwsector.
- Om grondmobiliteit te creëren komen er **regionale grondbanken** onder de regie van regionale landinrichtingscommissies om zo herinrichting van landbouw en natuur te creëren.
- In de wet- en regelgeving stappen we over naar langjarige, **voorspelbare doelsturing** in plaats van middelsturing. De overheid stelt alleen heldere en meetbare normen en investeert in handhaving daarvan.
- We onderschrijven het **‘Convenant Dierwaardige Veehouderij’** en het oprichten van de onafhankelijke autoriteit. Er moet meer worden gedaan aan het tegengaan van verspillen van voedsel en het stimuleren van meer divers consumeren.
- Wij herintroduceren de **Dienst Landelijk Gebied (DLG) en de productschappen 2.0**. Hierdoor ontstaat er meer balans in de keten en wordt de organisatie- en slagkracht vergroot.

Toekomstperspectief voor de (jonge) boer

- Het Rijk geeft **langjarig commitment** om fatsoenlijke bedrijfsvoering en gezonde bedrijven mogelijk te maken. Ook milieugebruiksruimte wordt vastgesteld voor de lange termijn.
- Voedselzekerheid is een essentiële waarde in ons landbouwbeleid. Er komt **regie op ontwikkeling** van de sector. Gronden en bedrijfslocaties van boeren zonder bedrijfsopvolgers moeten met behulp van regie en stimulerende regelingen vanuit de overheid, worden verschoven naar de (jonge) boeren die door willen. Hierbij hoort **langjarig structuurbeleid**.
- Er moet aandacht zijn voor een **perspectief voor (jonge) boeren** door te onderzoeken hoe we drempels kunnen verlagen om als opvolger door te gaan.

- We willen **langjarige contracten voor agrarisch natuurbeheer** waarin een fatsoenlijke prijs voor de verrichte werkzaamheden wordt betaald. Regelgeving voor het NNN wordt aangepast zodat agrarisch natuurbeheer ook mogelijk is binnen NNN-gebieden.

Innovatie in de agrarische sector

- Innovatie begint op het eigen boerenerf. We passen de vergunningsverlening aan zodat **nieuwe innovaties** snel kunnen worden uitgerold.
- We zetten in op de mogelijkheden van **circulaire landbouw** waarin de toepassing van organische reststof makkelijker wordt gemaakt. CO₂-intensieve kunstmest wordt daarmee vervangen door natuurlijke varianten zoals Renure.
- Gewasbeschermingsmiddelen helpen boeren om een stabiele en veilige voedselproductie te garanderen. We vertrouwen op de wetenschappelijke en onafhankelijke beoordelingen van gewasbeschermingsmiddelen door het Ctgb en respecteren hun analyses en methoden, die zijn verankerd in Europese en nationale wetgeving. Een gezonde leefomgeving voor omwonenden waaronder boeren en hun gezinnen vraagt om zorgvuldig gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Er komt **meer ruimte voor geïntegreerde gewasbescherming** en goed geteste biologische beschermingsmiddelen worden sneller toegelaten. De kleine gewassenregeling KUG wordt vereenvoudigd en er komt een investeringsimpuls voor gewasbescherming, zodat de afhankelijkheid van chemische middelen afneemt. De veredelings technieken CRISPR-Cas en cisgenese worden toegestaan bij de verdeling van planten.

Glastuinbouw

- De (glas)tuinbouw is uniek door hun kennis (van onder andere veredeling), innovatiekracht en vakmanschap. We realiseren de ambitie om in **2040 klimaatneutraal** te zijn en schrappen de hogere nationale CO₂-heffing. We stimuleren robotisering, mede om minder afhankelijk te worden van de inzet van arbeidsmigranten met een convenant tussen Rijk en sector.

Visserij

- We investeren in technische en sociale **innovaties voor de visserij**.
- We willen ook **ruimte voor vissers** in onder andere Natura 2000-gebieden en de voordelta. Juist vissers weten dat het beschermen van natuurwaarden cruciaal is, ook voor de visstand. We ondersteunen kleinschalige kustvisserij bij het voldoen aan de eisen die gesteld worden aan duurzaamheid en ecologisch verantwoord visbeleid.
- We bieden **ruimte voor aquacultuur** en voor de productie van schaal- en schelpdieren op nieuwe manieren en andere plekken.

- We willen **nauwe samenwerking** met Noordzeelanden op visserij. Europees willen we een eenduidige interpretatie van regelgeving en erkenning van de diploma's van vissers.

De rol van de Europese Unie

- Nederland zet in op **aanpassing van de Nitraatrichtlijn**. De 'one size fits all'-aanpak voor de gehele Unie is in het verleden als middelvoorschrift vormgegeven, maar dit beantwoordt niet aan de grote verscheidenheid aan bodem- en waterkwaliteit binnen de EU.
- Het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) bepaalt deels de ruimte en het Nederlands beleid. We willen focus op het **behoud van maatwerk** voor lidstaten. We willen daarin aandacht voor overnames door jonge boeren, de Europese voedselstrategie en innovatiegelden om de landbouw verder te verduurzamen.
- We moeten het landschap duurzaam beheren, het welzijn van dieren verhogen, het klimaat en de bodem verbeteren en **ruimte scheppen** voor andere maatschappelijke prioriteiten, zoals natuur, woningbouw, water en energietransitie. Daarbij houden we oog voor het belang van de **voedselproductie** door de Nederlandse landbouw binnen een Europese voedselstrategie.

8.2 Van het stikstofslot – we doen wat nodig is

- We sturen op **stikstofreductie voor de landbouwsector, en alle overige sectoren, in 2035** (met een tussendoel in 2030). Dit kan door het instellen van een emissienorm per bedrijf. Hiermee belonen we koplopers en ligt er een grotere opgave bij bedrijven die nog meer moeten doen.
- We herstellen het Stikstoffonds, zodat ruime middelen beschikbaar zijn om de noodzakelijke transitie in de agrarische sector en natuurbeheer mogelijk te maken.
- Het PBL **monitort voortdurend** en waar nodig wordt een breder meetplan ontwikkeld waarbij onder andere de inzet van nieuwe meettechnieken en data uit satellieten wordt gebruikt.
- Deze monitoring gebruiken we om **met wettelijke instrumenten** waar nodig **bij te sturen** op de voortgang van de doelen op vooraf vastgestelde meetmomenten, zodat we in 2035 onze doelstelling bereiken.
- **Sanctionering** zoals het intrekken van vergunningen of eventuele korting van dier- of fosfaatrechten fungeert daarbij als ultieme remedie voor dat deel van de gestelde emissienormen dat bedrijven niet hebben gehaald in 2035. Voor een duidelijke en evenwichtige sanctionering wordt onderzocht of kan worden aangesloten bij de bestaande landelijke handhavingstrategie Omgevingsrecht voor de tussendoelen richting 2035.

- Het CDA wil toewerken naar een **hogere norm voor stikstof** uit dierlijke mest op grasland. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat dit op grasland geen extra uitspoeling veroorzaakt en daarmee geen risico vormt voor de waterkwaliteit.
- **Controle en handhaving** van de emissietaakstelling vinden in beginsel plaats via het bestuursrechtelijke spoor en voor verdere uitwerking kijken we naar de Vlaamse aanpak.
- **Randvoorwaarden voor agrariërs** moeten op orde zijn (voldoende middelen en mogelijkheden) en het wettelijk kader moet snel van kracht zijn, zodat maatregelen niet wachten op toestemming en andersom. Via innovaties en managementmaatregelen kan nu al veel reductie worden gerealiseerd en daar moet snel mee worden begonnen. Het Stikstoffonds en de Innovatie- en versterkingswet zijn een voorwaarde voor eerlijk sanctioneringsbeleid.
- De **regeling groenprojecten** en het **Investeringsfonds Duurzame Landbouw** moeten beide worden verruimd vanuit het Stikstoffonds, zodat zowel bedrijfsovernames als aankoop of het inleggen van eigen bijdragen bij het aangaan van erfpacht voor jonge boeren hier ook onder valt.
- Het genoemde geborgde pakket leidt tot het kunnen toepassen van een **hogere rekenkundige ondergrens**, gesteund door de wetenschap, zodat vergunningen kunnen worden verleend voor onder andere bouwprojecten, de aanpak van netcongestie en stikstof verlagende innovaties.
- Wetgeving (Omgevingswet met daarin de omgevingswaarden, gebaseerd op de KDW's) moet gericht zijn op **emissievermindering** in plaats van sturing op een percentage natuurareaal onder de KDW.
- **Natuurdoelanalyses** worden gebruikt als ecologische analyse ter ondersteuning van provinciale besluitvorming voor natuurbeleid en voor de keuze van maatregelen voor natuurherstel. En om alle drukfactoren in beeld te brengen en aan te pakken.
- We willen doorgaan met de **aangekondigde opkoopregelingen, vrijwillige verplaatsingsregeling en stikstofreductie-extensiveringsregelingen**. Waar mogelijk wordt rekening gehouden met natuurlijk verloop in de sector.
- De grootste **stikstofgevoelige natuurgebieden** krijgen een aanvullende opgave. Hier past de provincie een gebiedsgerichte aanpak toe waarin ook natuurbeheer wordt geborgd. Er moet ook gebruikgemaakt kunnen worden van landinrichtingsinstrumentarium, zoals wettelijke herverkaveling.
- Er komt een geborgde aanpak voor **natuurherstel**, in samenwerking met natuurbeheerders. Inclusief bijbehorend budget.
- Om het vergunningenbeleid te versnellen en te verbeteren wil het CDA een **Innovatie- en versterkingswet**. De nieuwe wet stelt voor dat de gemiddelde doorlooptijd minimaal wordt gehalveerd. Daarmee wordt de stapeling van processen afgebouwd en de rechtsgang versneld.

- **PAS-melders en interimmers** worden zo snel mogelijk **gelegaliseerd**.
- Er komt een schot tussen **groene stikstof** (ammoniak) en **grijze stikstof** (NOx).

8.3 Gezonde natuur

- We pleiten voor een **verbetering van de omstandigheden voor natuurontwikkeling** die daadwerkelijk bijdraagt aan biodiversiteit en natuur.
- Er gaat **meer geld naar natuurbeheer** en contracten voor natuurbeheer. Natuur- en terreinbeheerorganisaties moeten een sterkere rol krijgen. Hierbij hoort ook een betere verantwoording over het beheer en de besteding van de middelen, zoals ook gebeurt bij de ANLb-gelden. Ook agrarische bedrijven moeten een grotere rol krijgen bij het beheer van natuur. Natuurbeheer moet een integraal deel worden van het verdienvermogen van deze bedrijven. Natuurorganisaties, agrarisch ondernemers en agrarische collectieven moeten **nauwer samenwerken** om de versterking van biodiversiteit en verhoging van de kwaliteit van natuur te behalen. Grote landelijke natuurorganisaties hebben vanwege hun omvang en invloed op de directe omgeving ook de verantwoordelijkheid om bestaande sociale structuren en immaterieel erfgoed te waarborgen en daar waar nodig actief te ondersteunen.
- We willen een **herverdeling** van de **oppervlakte** van **natuurgebieden**. Het verruilen van natuur om robuustere natuurgebieden mogelijk te maken moet standaardpraktijk worden. We streven naar beter verbonden gebieden, waarbij de bestaande oppervlakte natuur wordt gewaarborgd, de leefruimte voor flora en fauna wordt vergroot en de biodiversiteit en ecosystemen minder kwetsbaar worden voor verstoring.
- Het CDA pleit voor een **evaluatie** van de **Natura 2000-gebieden** om te zien of de doelen van de wet nog kunnen worden bereikt.
- De **wolf** is terug in ons land. Wij kiezen voor **veiligheid van mens en dier** en voor de bescherming van boeren en vee. We zetten in op actief beheer en beperking van de populatie.
- Wij willen een **robuuste zonering** van landbouw-, natuur- en watergebieden waarmee rekening wordt gehouden met de regionale verschillen in bodem en natuurstype.
- Er komen **natuurbeheerplannen** met specifieke aandacht voor versterking van beheer en om natuurgebieden weerbaarder te maken tegen de omgeving- en klimaatverandering.
- We pleiten voor **specifieke informatie-uitwisseling binnen een kenniscluster** waarin onderzoek, private bedrijven en agrariërs onderzoek doen naar natuurbeheer en de effecten hiervan versterken en uitdragen. Deze clusters, zoals rondom de Wageningen Universiteit, stralen ook uit naar de regio's en jagen innovatie aan.
- **Invasieve exoten**, die een negatieve impact hebben op de biodiversiteit en het ecosysteem, worden middels landelijk beleid bestreden.

- Het CDA kiest voor **structureel en verantwoord wildbeheer** en wil daarvoor de wildlijst waar mogelijk verruimen. Wanneer faunaschade boven een redelijke grens uitkomt, wordt dit opgevangen met een schaderegeling.

8.4 Schoon water

- We **voeren het Deltaprogramma uit**. Primaire waterkeringen voldoen uiterlijk in 2050 aan de nieuwste normen met extra aandacht voor risicogebieden voor overstromingen.
- Het CDA kiest voor een **robuust waterbeheer** waarin waterschappen met op de situatie gerichte maatregelen de balans bewaken tussen water vasthouden, bergen en afvoeren. Zo beschermen we ons land tegen zowel droogte als wateroverlast, en houden we ons watersysteem klimaatbestendig.
- Er komt een **nationale drinkwaterstrategie** waarin keuzes over de beschikbaarheid van drinkwater voor gebruikers worden gemaakt. Restwater wordt waar mogelijk hergebruikt. Daarbij maken we ook gebruik van innovatieve methoden zoals ontzilten.
- We willen **verbetering van de waterkwaliteit**, waarin de Kaderrichtlijn Water richtinggevend is, maar de doelstellingen wel gebiedsgericht en uitvoerbaar worden ingevuld.
- We pakken **watervervuiling** door medicijnresten aan. Producenten moeten bijdragen aan grote rioolwaterzuiveringsinstallaties waarin innovatieve technologie voor de verwijdering van medicijnresten wordt toegepast.
- Schade aan waterkwaliteit door **drugsdumping** wordt harder bestraft.
- Het CDA **pakt watervervuiling aan** bij de bron. Vergunningen voor lozingen worden geactualiseerd en strikt gehandhaafd.

9. **BETROUWBARE OVERHEID, VERTROUWEN IN MENSEN**

Nederland is een gelukkig land. De overheid heeft de taak om te handelen in het algemeen belang, op basis van de solidariteit van inwoners. Als het leven tegenzit is er een sociaal vangnet. Als mensen onrecht wordt aangedaan is er onafhankelijke rechtspraak. De overheid onderhoudt ons wegnnet en zorgt voor veiligheid.

De afgelopen jaren is het vertrouwen in de overheid gedaald. Door politieke keuzes heeft de overheid haar basistaken verwaarloosd. Daarbovenop stuurt de overheid met een veelheid van regels in plaats van op basis van vertrouwen. De pijn daarvan landt vooral bij mensen die al moeite hebben om zich staande te houden. Op andere onderwerpen heeft de overheid zelf een vertrouwensbreuk veroorzaakt, zoals bij het toeslagenschandaal en de winning van het gas in Groningen. Het ontbrak te vaak aan daadkracht om problemen werkelijk op te lossen.

Het CDA staat voor een overheid met visie, die stevig is verankerd in de samenleving, ruimte geeft aan vakmanschap en lokale initiatieven steunt. Die mensen vertrouwt, inwoners serieus neemt omdat zij begrijpen dat er dilemma's zijn en niet alles tegelijkertijd kan. Gemeenten, provincies en waterschappen zijn niet alleen uitvoerders van Haagse plannen, maar ook zelfstandige overheden met hun eigen legitimiteit. Zij staan dicht bij mensen en kennen de lokale opgaven. Een goed functionerende overheid werkt als iedereen zijn rol kent en neemt. Die redelijkheid en rechtszekerheid vooropzet en verantwoordelijkheid neemt voor haar eigen handelen, ook als dat lastig is. Dat betekent ook de maakbaarheidsgedachte loslaten: de overheid kan niet alle problemen oplossen. Op deze manier voorkomen we teleurstelling en werken we aan een betrouwbare overheid ten dienste van de samenleving.

9.1 Een betrouwbare overheid

De overheid is er om het goede te doen voor de samenleving – en niet alleen voor wie het hardst roept of het meest te besteden heeft. Soms moet de overheid instappen om kwetsbare mensen te beschermen. Een overheid die haar opdracht serieus neemt: publieke waarden bewaken, rechtvaardig handelen en – als het nodig is – corrigeren, herstellen en leren. Daarvoor moet de overheid haar basistaken op orde hebben.

De decentrale overheid

We koesteren onze bestuursverdeling met een eigen rol voor gemeenten, provincies en waterschappen. Dit zijn de overheden die het dichtst bij mensen staan.

- De gemeente is de eerste overheid. Het CDA pleit voor gelijkwaardige samenwerking en verhouding tussen Rijk en decentrale overheden, waarin **iedere bestuurslaag verantwoordelijkheid** neemt én levert. Dat vergt meer ruimte in de regelgeving om lokaal te doen wat lokaal nodig is, een lagere verantwoordingslast, en meer ruimte voor de menselijke maat in beleid. Regels en financiële afspraken moeten meerjarig en betrouwbaar zijn.
- Het Rijk moet investeren in **sterke interbestuurlijke samenwerking**. Bij het begin van de nieuwe regeerperiode maakt het kabinet afspraken met de gemeenten, provincies en waterschappen over de uitvoering van bestaand beleid en de nieuwe plannen in het regeerakkoord. Voor taken die het Rijk bij decentrale overheden belegt, moet worden gezorgd dat decentrale overheden deze taken ook kunnen uitvoeren, waaronder fatsoenlijke financiële middelen.
- In de afspraken tussen Rijk en gemeenten komt een **gegarandeerde ondergrens** voor de autonome ruimte van gemeentelijke begrotingen: het samenlevingsdeel. Dit samenlevingsdeel waarborgt autonomie van gemeenten en daarmee ruimte voor investeringen in sport, cultuur, verenigingen, vrijwilligers en buurtprogramma's die de lokale samenleving versterken.
- Het CDA erkent dat **iedere gemeenschap anders** is. Gemeenten kunnen klein, middelgroot of groot zijn, afhankelijk van wat aansluit bij de samenleving. Voor ons kan herindeling ook opsplitsing of verkleining betekenen. Lokale verbondenheid en de passende schaal bij de gemeenschap zijn leidend.

Beleid in uitvoering: effectieve sturing

De uitvoering is vaak het eerste gezicht van de overheid. De menselijke maat is essentieel.

- De uitvoering wordt vroegtijdig betrokken bij het opstellen van beleid. Zo werken beleid en uitvoering samen vanuit hun eigen rol om **samen beter en uitvoerbaar beleid** te maken. De politiek moet niet op de stoel van de uitvoering gaan zitten.
- De uitvoering van de overheid moet slagvaardiger. We pakken de **veelheid van**

organisatievormen met onder andere zelfstandige bestuursorganen (zbo's), agentschappen, en toezichthouders aan. We willen dat regelingen waar de minister eindverantwoordelijk voor is en die rechtstreeks mensen raken, niet op afstand staan van de minister.

- Voor elke overheidsorganisatie, zoals adviesraden, komen er **maximale bestuurstermijnen**.

Naar een goed functionerende Belastingdienst

Belastingheffing heeft veel impact op burgers en bedrijven en moet daarom met grote zorgvuldigheid gebeuren. Fiscale wetgeving moet van hoge kwaliteit zijn, zodat grote hersteloperaties kunnen worden voorkomen. In de uitvoering moet de menselijke maat centraal staan.

- We willen een **beroepsopleiding** voor nieuwe belastinginspecteurs.
- We willen een toevoeging voor sociale rechtshulp voor belastingadviseurs mogelijk maken, om **fiscale rechtshulp** breder beschikbaar te maken.
- De **vernieuwing van de ICT bij de Belastingdienst** heeft de komende jaren prioriteit, zodat er weer ruimte ontstaat om flexibel in te spelen op maatschappelijke veranderingen. Door inzet van AI bij de aangiftebehandeling willen we de druk op de uitvoering verlichten.
- We willen dat jaarlijks de **onterecht niet-geïnde belasting**, de zogenaamde tax gap, in Nederland in kaart wordt gebracht. Zo kunnen we dit effectief gaan bestrijden.

9.2 Van regelzucht naar ruimte voor burgers en bedrijven

We willen burgers en bedrijven ruimte en vertrouwen geven. Daartoe zetten we rigoureus het mes in de regelgeving: minder regels, betere regelgeving en efficiëntere verantwoording. Zo versnellen we besluitvorming. Waar minder regels zijn en waar meer vertrouwen is, kan de overheid krimpen.

- Er komt een programma **'vereenvoudiging van regelgeving'**. Doelstelling is een lagere uitvoeringslast voor uitvoerders, burgers en ondernemingen.
- Bij nieuwe wetgeving gelden voortaan **horizonbepalingen**, zodat wetten die een tijdelijk probleem adresseren na verloop van tijd vanzelf vervallen.
- Ministeries brengen aan het begin van het beleidsproces **regeldruk in kaart**.
- Een **effectievere overheid** is zo ook een kleinere overheid.
- We schrappen samen met de **zorg, het onderwijs, en economische sectoren** overbodige administratieve regels, maken bestaande regelgeving beter en rapportages efficiënter.
- We zetten de aanpak door om **regeldruk voor het mkb** te verminderen en breiden die uit naar de zorg, het onderwijs en de sociale zekerheid, in samenwerking met

brancheorganisaties, verzekeraars en medeoverheden. Dat vraagt ook om een overheid die terughoudend is met nieuw beleid. Subsidies en de regelgeving die daarmee samenhangt moeten in balans zijn met het beoogde doel en de omvang van de middelen van een regeling.

Betere overheid met heldere regelgeving

- We **vereenvoudigen en harmoniëren het inkomensbegrip** in de belastingen, toeslagen en sociale zekerheidsloon, zodat uitvoeringsinstellingen dat eenvoudig uit de polisadministratie kunnen halen. Dit maakt ook het automatisch toekennen van toeslagen mogelijk. Een eenduidige definitie voor loon, inkomen, partner en vermogen kan complexiteit wegnemen.
- Waar mogelijk en verantwoord zetten we AI in om **vergunningsprocedures** te versnellen, met name om informatieverstrekking te versimpelen.
- We maken de **Wet open overheid** (Woo) efficiënter: we beschrijven wat openbaar moet aan de voorkant. Conceptteksten tot aan de besluitvormingspositie vallen niet onder de Woo.
- Waar de **Algemene verordening Gegevensbescherming** belangrijk is in het beschermen van privacygegevens van inwoners, zit de wet ook vaak efficiënte samenwerking door delen van gegevens in de weg en zorgt de wet voor administratieve lasten. We houden deze wet goed tegen het licht. Daar waar voordelen voor betrokkenen evident zijn, willen we de ruimte benutten.
- We herzien de **Wet Markt en Overheid**, ontdoen die van Nederlandse koppen op Europese regels waar dat kan en nemen belemmeringen in publiek-private samenwerking weg. Bijvoorbeeld bij grondtransacties ten behoeve van snelle woningbouw of maatschappelijke initiatieven op de grote opgaven van het land, zoals klimaat en energie.
- Zoveel mogelijk Specifieke Uitkeringen (SPUK's) voor gemeenten en provincies worden overgeheveld naar het Gemeente- of Provinciefonds waarbij prestatieafspraken worden gemaakt, waardoor de **verantwoordingslast vermindert**.

9.3 Recht doen aan ouders van het toeslagenschandaal

- Na inmiddels zes jaar wachten veel ouders nog steeds op een goede afhandeling. Er is in het proces onvoldoende aandacht voor emotioneel herstel. We zorgen dat de **hersteloperatie wordt afgerond**.
- Ouders en kinderen moeten zich gehoord en gezien voelen zodat zij ook echt een nieuwe start kunnen maken. Dat doen we door ouders en kinderen maar één keer hun verhaal te laten doen en met alle betrokken instanties **samen een hersteloplossing te vinden** voor de specifieke situatie van de betreffende ouders en kinderen.

9.4 Groningen: herstel en perspectief

In Groningen kwam de overheid tegenover haar inwoners te staan. Mensen verloren hun vertrouwen, hun gevoel van veiligheid, rechtvaardigheid en waardigheid. Voor het CDA is herstel een lakmoesproef voor een fatsoenlijke overheid. Met het programma 'Nij Begun' is een antwoord gegeven aan Groningen. Dat antwoord moet nu zichtbaar worden bij mensen thuis.

- Het Rijk moet doen wat het heeft beloofd: **schade herstellen zonder gedoe**. Uitvoerders in de regio moeten daarom de opdracht én de ruimte krijgen om problemen op te lossen, binnen de ruimte die de regelingen bieden.
- Groningen verdient **perspectief**. Wij willen een blijvende aanwezigheid van rijksdiensten en rijksinstanties in Groningen.
- Het is van belang dat **jaarlijks bestuurlijk verantwoording** wordt afgelegd over de voortgang van het schadeherstel.

9.5 Recht doen aan de regio

Elke regio draagt met eigen kracht bij aan de grote opgaven van Nederland: van energietransitie tot woningbouw en van natuur tot economie. Wij kiezen ervoor om die unieke kwaliteiten te versterken en verschillen te benutten, zodat regio's niet alleen ontvangen maar ook geven. Zo bouwen we samen aan een land waar elke regio telt en het geheel sterker is dan de som der delen.

- We willen een integrale en structurele aanpak door **Rijk-regio-programma's**, waarin we ook lopende programma's samenbrengen. Wat telt is de wederkerigheid. Dat vraagt om een stevige gezamenlijke inzet van Rijk en regio op ontwikkelagenda's, waarin provincie, gemeenten, onderwijs en bedrijfsleven samen optrekken. Zodat we recht doen aan de **kansen en de kracht van de regio's**. We borgen dat ambities uit lopende regiodeals en aanbevelingen uit 'Elke regio telt' onverkort doorgang vinden.
- **Grensoverstijgende samenwerking** is belangrijk, zeker voor de inwoners die in de vele grensregio's wonen. We zetten in op het vergemakkelijken van grensoverstijgend wonen en werken, studeren en stimuleren goede internationale treinverbindingen. Elk ministerie werkt minimaal mee met een grensoverstijgend programma.
- In het opstellen van **regionale programma's** schrijft het Rijk samen met regio's aan plannen. Hierin nemen we het Nationaal Programma Vitale Regio's mee. Zo wisselen Rijk en provincies kennis uit en komen er langjarige plannen op maat.
- We verspreiden **overheidsinstanties over het land**, zodat er een netwerk van rijkskantoren ontstaat in verschillende delen van Nederland.
- Het **Programma Leefbaarheid en Veiligheid** zetten we door. Het komt beschikbaar voor de nieuw aangewezen grootschalige woningbouwlocaties.
- Het CDA **vergroot de kansen van de grensregio's** door grensoverstijgende samenwerking te versterken en onnodige belemmeringen op het gebied van wonen,

werken, studeren en recreëren weg te nemen. Ook wordt ingezet op het ondersteunen van (EU)regionale cultuur- en sportinitiatieven om Europees burgerschap te bevorderen.

9.6 Hechte Koninkrijksrelaties

Nederland is nauw verbonden met de Caribische delen van het Koninkrijk door onze gemeenschappelijke geschiedenis. Dit geldt voor zowel de bijzondere gemeenten Bonaire, Sint Eustatius en Saba als de autonome landen Aruba, Curaçao en Sint Maarten.

- We **verbeteren het economisch perspectief** van Bonaire, Sint Eustatius en Saba en bestrijden met hen armoede onder ouderen en gezinnen met kinderen. Dit doen we door het versterken van lokale bestuurskracht, met financiële ruimte in de vrije uitkering.
- Er moet **structurele financiering** komen voor onderhoud en vervanging van de fysieke infrastructuur. Bonaire, Sint Eustatius en Saba beschikken over beperkte middelen om de leefomgeving te verbeteren. Gezien de grote achterstanden en opgaven is dit een urgente opdracht. Voor Bonaire, dat te maken heeft met een forse bevolkingsgroei, komt er een speciaal groeifonds, waarbij demografische groei is gekoppeld aan investeringsruimte voor de leefomgeving en voorzieningen.
- We **versterken de wederzijdse kennisuitwisseling** en de culturele en economische samenwerking met Aruba, Curaçao en Sint Maarten.
- We werken samen aan **betere financiële huishouding**. Daar hoort ook eenduidige financiële verantwoording bij.

9.7 Investeren in de samenleving

Te vaak komen maatschappelijke voorzieningen niet van de grond vanwege gebrek aan geld. Maatschappelijke baten gaan voor de financiële baten uit. Voorbeelden zijn regionale spoorlijnen/ov-verbindingen, sociale woningbouw, maar ook buurtcentra en huisvesting voor het verenigingsleven.

- Projecten met aantoonbaar maatschappelijk belang – zoals het versterken van sociale cohesie, het verbeteren van de leefbaarheid in de regio of het waarborgen van betaalbare en toegankelijke basisvoorzieningen zoals betaalbare woningen – kunnen ondersteuning krijgen van overheden bij het **dekken van de onrendabele top**. Dat is mogelijk via het gericht inzetten van bestaande financieringsstromen, zoals groene subsidies, lagere grondprijzen voor nieuwbouw of ondersteuning bij het opzetten van publiek-private samenwerkingen en het aanpassen van administratieve regels.
- Er komt een beleidskader om vast te stellen welke **investeringen zich kwalificeren voor een onrendabele maatschappelijke top**.
- We evalueren hoe binnen de **Maatschappelijke Kosten Batenanalyse** kan worden gekeken naar welke investeringen met een onrendabele maatschappelijke top in de toekomst brede welvaart kunnen opleveren.

10. **WAARDEVOL WERK, VEREND VANGNET**

Werk geeft betekenis aan het leven van mensen. Het voorziet in een inkomen, biedt mogelijkheden voor ontwikkeling, nieuwe sociale contacten en zingeving. Als mensen hun baan verliezen kan dit leiden tot sociaal isolement, verlies van eigenwaarde of schulden. In Nederland zijn we solidair met elkaar en hebben we gelukkig een vangnet van sociale zekerheid als levensgebeurtenissen leiden tot tijdelijk of langdurig verlies van werk.

De arbeidsmarkt ontwikkelt zich sterk. Mensen zijn steeds minder hun leven lang in dienst bij dezelfde werkgever. Contracten zijn vaker flexibel. Nieuwe technologieën creëren zowel kansen als uitdagingen. Het is belangrijk dat mensen zich een leven lang blijven ontwikkelen, voor henzelf, voor werkgevers en voor de samenleving. Soms is ondersteuning nodig: van school naar werk, van werk naar werk, van ziek naar weer gezond, en bij ingrijpende levensmomenten.

De meeste mensen willen graag in dienst zijn bij een werkgever en zekerheid hebben over werk en inkomen. De meeste werkgevers willen werknemers aan zich binden, maar zijn soms huiverig om dat te doen. Het CDA wil zowel flexibele contracten meer zekerheid bieden als het werkgeverschap aantrekkelijker maken door meer (interne) flexibiliteit. In een fatsoenlijk land staan we geen tweedeling toe tussen mensen voor wie de arbeidsmarkt kansen en zekerheid biedt, en mensen die telkens aan het kortste eind trekken.

Bestaanszekerheid gaat niet alleen over inkomen, maar ook over gelijkwaardige kansen, huisvesting, toegang tot zorg en onderwijs. Zodat mensen kunnen meedoen en kunnen bijdragen aan de samenleving, elkaar te hulp kunnen schieten.

10.1 Zinvol werk

We moeten werk weer op waarde leren schatten. Voor elk pakketje dat de volgende dag wordt bezorgd, voor elke tomaat op ons bord en elke koffer die we op Schiphol inchecken, heeft iemand gezweet en gezwoegd. Iedereen in Nederland heeft recht op eerlijk loon en fatsoenlijke arbeidsomstandigheden. Door de krapte op de arbeidsmarkt is er in beginsel werk voor iedereen die kan werken. Dat biedt kansen voor mensen die op de arbeidsmarkt nu ongewild langs de kant staan. Dat vraagt wel vaak om her- en bijscholing.

Er moet zekerheid zijn voor mensen die graag in dienst willen bij een werkgever.

Daarnaast leveren zelfstandigen een belangrijke bijdrage aan de economie. Opdrachtgevers en opdrachtnemers horen te weten waar ze aan toe zijn. Daarom is het van groot belang om te werken aan verdere verduidelijking óf en wannéér je als zzp'er aan de slag kunt.

- We willen werknemers **meer zekerheid bieden** en **werkgeverschap aantrekkelijker** maken. Daarom moet het arbeidsmarktpakket dat met sociale partners is afgesproken met urgentie worden doorgezet. Het gaat dan onder meer om meer zekerheid voor flexwerkers, een nieuwe crisisregeling voor personeelsbehoud en wetgeving voor het tweede ziektejaar.
- We maken de positie van zelfstandigen duidelijker door **wetgeving aan te passen** en te blijven inzetten op goede communicatie. Zelfstandigen moeten verantwoordelijkheid nemen voor een inkomensvoorziening bij arbeidsongeschiktheid (ook voordat de Basisverzekering Arbeidsongeschiktheid voor Zelfstandigen in werking treedt) en een toereikend pensioen.
- We zetten de handhaving door de Belastingdienst op **schijnzelfstandigheid** door en introduceren een rechtsvermoeden van werknemerschap onder een bepaald tarief.
- We willen **stimuleren dat mensen in dienst blijven** in (semi-)publieke sectoren zoals zorg en onderwijs, in plaats van over te stappen naar het zzp'erschap. Daarom willen we goed werkgeverschap door sociale innovatie.

10.2 Werken moet lonen

- Vaak loont (meer) werken al, meer dan mensen denken. Dat vraagt **duidelijke voorlichting** en informatie.
- Er zijn ook situaties waarin dit minder het geval is, met name door een grote stapeling van inkomensafhankelijke regelingen. We gaan daarom door met de **vereenvoudiging van het stelsel van belastingen en toeslagen** en inkomensregelingen, zodat mensen meer zekerheid en duidelijkheid krijgen over hun inkomen.
- We zetten de arbeidskorting beter in en **hervormen deze naar een arbeidskorting die voor elk gewerkt uur wordt toegepast** zodat werken meer loont.
- Toeslagen worden automatisch uitgekeerd, zodat er op termijn **geen terugvorderingen** meer zijn.

- De overheid neemt **belemmeringen weg** voor gedeeld werkgeverschap zodat werknemers makkelijk een baan bij meerdere werkgevers kunnen hebben, ook in verschillende sectoren, zoals **hybride docentschap**.

10.3 Pracht van de polder

- Het kabinet voert minimaal **twee keer per jaar overleg** met sociale partners over arbeidsmarkt en economie.
- We maken samen met vakbonden en werkgevers het **cao-stelsel aantrekkelijker**, ook voor nieuwe sectoren zodat er meer werknemers onder een cao vallen. Waar nodig passen we het huidige cao-stelsel aan om innovatie te stimuleren.
- We willen **nieuwe vormen van overleg**, met het maatschappelijk middenveld, de sociale partners en de overheid opnieuw vormgeven. De Sociaal-Economische Raad (SER) speelt hierin een verbindende rol.

10.4 Mee blijven doen

In een fatsoenlijk land staat niemand werkloos langs de kant. We zorgen dat iedereen kan meedoen in onze samenleving.

- Via de sociale ontwikkelbedrijven en gemeenten kan door de invoering van de basisbaan **iedereen in Nederland aan het werk of op weg naar passend werk**.
- Er komt een **nieuwe banenafpraak** waarin Rijk, gemeenten, UWV en werkgevers/ werknemers afspreken hoe ze meer mensen die op termijn zicht op werk hebben gaan ondersteunen naar regulier werk.
- We investeren in **begeleiding van werkgevers**, dekken risico's van uitval met een no-riskpolis en zorgen voor inzicht in vaardigheden, zodat een goede match kan plaatsvinden.
- Voor mensen met een **uitkering die aan het werk gaan**, willen we tijdelijke mogelijkheden om terug te keren naar de oude uitkering als het werken onverhoopt niet gaat. Zodat mensen durven kiezen voor een baan, ook als dat onzeker voelt, in plaats van de zekerheid van een uitkering.
- We hervormen de **Participatiewet** met als uitgangspunt dat iedereen een waardevolle bijdrage aan de samenleving kan leveren.

Naar een goed stelsel van ziekte en arbeidsongeschiktheid

Het stelsel van loondoorbetaling bij ziekte (Poortwachter) en arbeidsongeschiktheid (WIA) is aan herziening toe. Het ziekteverzuim en de instroom in de WIA nemen fors toe, juist ook bij jongvolwassenen, en de uitstroom is laag. Voor werkgevers knelt de twee jaar loondoorbetaling

met bijbehorende verplichtingen en de uitvoering door het UWV loopt vast, ook door de vele herkeuringen. Het stelsel biedt mensen onvoldoende zekerheid als werken echt niet meer kan én daagt onvoldoende uit om – waar dat wel kan – weer passend werk te vinden. Terwijl we iedereen hard nodig hebben.

- We herzien het **stelsel voor de arbeidsongeschiktheidsverzekering** met de nadruk op passend werk, snellere interventie, preventie en duurzame re-activatie, op basis van het advies van de Octas, in relatie tot de Ziektewet. Het moet ook eenvoudiger, duidelijker en eerlijker. Dat doen we samen met sociale partners. Ook vragen we expliciet ervaringsdeskundigen om mee te denken.
- Voor een toekomstbestendig arbeidsongeschiktheidsstelsel maken we **één uitkering** voor duurzame en niet-duurzame arbeidsongeschikten; we tasten de rechten van bestaande uitkeringen niet aan. Dit werken we uit samen met de sociale partners.
- We willen een **hogere frequentie van interactie**, al tijdens de eerste twee jaar van ziekte, om herstel en re-activatie te bevorderen, met verantwoordelijkheid van werkgever en werknemer en duidelijker afspraken.
- Ondertussen werken we aan het vergaand **vereenvoudigen** van de WIA, onder meer bij de vaststelling van maatmanloon en dagloon en de keuringssystematiek.
- We **verlichten de verantwoordelijkheden** voor werkgevers door in het tweede ziektejaar zekerheid te bieden dat de werknemer kan worden begeleid naar werk buiten de organisatie met een verzuim-ontzorg-verzekering, zoals afgesproken in het arbeidsmarktpakket.
- We versterken de arbeidsmarktpositie van transgenderpersonen door het invoeren van een **wettelijke regeling voor transitieverlof**.

10.5 Financiële weerbaarheid

Veel Nederlandse huishoudens zijn financieel kwetsbaar, waardoor zij bij een tegenslag al snel in betalingsproblemen komen. Dat kan leiden tot problematische schulden, wat grote impact heeft. Armoede en problematische schulden leiden tot stress en gezondheidseffecten, waardoor het vinden van een oplossing nog moeilijker wordt. We willen meer maatwerk, meer ruimte om tussen uitvoerders gegevens uit te wisselen en eenvoudiger regelgeving.

- Armoede is in Nederland nog steeds aanwezig. Veel gemeenten hebben aanvullende regelingen voor mensen in de bijstand of met een laag inkomen. Deze regelingen verschillen enorm en het is niet wenselijk dat de gemeente waar je woont bepalend is in hoeverre je kunt rondkomen en werken kan lonen. We willen daarom in overleg met gemeenten komen tot **vereenvoudiging en een basisniveau van gemeentelijke regelingen**, met mogelijkheden voor maatwerk. Ook het stimuleren van samenwerking met particulier initiatief hoort daarbij.

- We **vereenvoudigen en verruimen de financiële kindregelingen** en ondersteunen financieel kwetsbare gezinnen door bijna gratis kinderopvang.
- We willen een **lokaal georganiseerd loket voor laagdrempelige informatie**, advies en hulp bij financiële zaken. Dit loket kan mensen naar de juiste instanties en regelingen begeleiden.
- We willen **één overzicht van schulden en betalingscapaciteit** van mensen, zodat schulden verantwoord kunnen worden geïnd en huishoudens niet onder het sociaal minimum belanden.
- We willen een **Nationale Betaaldag** voor alle inkomensregelingen. Op dit moment zit er nog te veel verschil tussen momenten in de maand waarop bedragen worden uitgekeerd en waarop vaste lasten worden afgeschreven. Zo kunnen mensen meer grip krijgen op hun financiën.
- We willen een Europees verbod op lootboxes en **buy now pay later en strengere regels voor finfluencers**: verleidingstechnieken om meer en risicovol te consumeren en beleggen, meer online te zijn en meer data te geven.

10.6 Transparant pensioen

In het nieuwe pensioenstelsel blijven we collectief sparen en beleggen. Pensioenuitkeringen voor gepensioneerden kunnen eerder stijgen en kunnen stabiel zijn dan in het oude stelsel. Jongeren bouwen meer pensioen op en het is veel duidelijker hoeveel dat is. Deeltijdwerk leidt tot minder pensioen en zelfstandigen die geen pensioen opbouwen, zijn later alleen aangewezen op AOW.

- We stimuleren dat mensen ook na hun pensioendatum op vrijwillige basis **langer doorwerken**. We steunen de aanpak om zwaar werk lichter te maken en de inzet om, onder andere via een leven lang ontwikkelen, in te zetten op een verandering van baan.
- We willen **persoonlijk pensioenadvies** beter beschikbaar maken via de werkgever om besluiten over eerder stoppen, langer doorwerken of minder werken inzichtelijker te maken.
- In het nieuwe stelsel verandert de balans tussen werkgevers en deelnemers. Het CDA wil de **positie van deelnemers versterken** en wil verkennen hoe het bestuur van pensioenfondsen eruit moet zien.
- Doordat tegenwoordig veel meer mensen deeltijd werken – dat zijn vooral vrouwen – bouwen zij minder (werkgevers)pensioen op. Samen met werkgevers en pensioenfondsen organiseert de Rijksoverheid **informatiecampagnes om de bewustwording te vergroten**. Zo stimuleren we dat mensen al op jonge leeftijd bewust worden van het inkomen nu en later, en zo ook later financieel weerbaar worden.

10.7 AOW als-basispensioen

De AOW is ons basispensioen, pensioenregelingen zijn daarop gebaseerd. De komende jaren krijgen steeds meer ouderen hun welverdiende AOW en pensioen. We houden daarom de AOW ongemoeid. Veel ouderen staan midden in de samenleving en willen zelf hun leven vormgeven. Het CDA wil onderlinge zorg stimuleren en samenwonen in nieuwe woonvormen gemakkelijker maken. Ook om doorstroming op de woningmarkt te stimuleren en eenzaamheid te voorkomen. Met het pensioenakkoord hebben we er ook voor gezorgd dat de AOW toekomstbestendig is gemaakt.

- De AOW blijft het **basispensioen** voor alle ouderen en is de afgelopen jaren al toekomstbestendig gemaakt, en laten we daarom ongemoeid.
- We vereenvoudigen de **21 leefvormen in de AOW**, zodat er geen controles aan huis meer hoeven plaats te vinden. In lijn daarmee werken we ook aan uniformering van het partnerbegrip in andere socialezekerheidswetten.

11. WEERBAAR NEDERLAND, STERK EUROPA

We leven in een vrij, veilig en welvarend land. We mogen geloven wat we willen. Houden van wie we willen en zeggen wat we willen. Er is vrije pers, er zijn vrije verkiezingen en er is een onafhankelijk rechtssysteem. Sterke instituties maken Nederland een veilig huis waar je in vrijheid kunt leven, je stem kunt laten horen en je recht kunt halen.

Maar in de wereld om ons heen is niets meer vanzelfsprekend. We leven in een geopolitiek kantelmoment. De wereld die we hebben gekend, komt niet meer terug. Het recht van de sterkste lijkt steeds meer te gelden ten koste van de internationale rechtsorde.

Onze kwetsbaarheden worden zichtbaar: we hebben te lang onze energievoorziening uitbesteed aan Rusland, onze cruciale productie aan China en onze veiligheid aan de Verenigde Staten. Er woedt een oorlog op ons continent, waarin Rusland zijn nietsontziende agressie botviert op de Oekraïense bevolking. Net buiten Europa, in het Midden-Oosten, volgen de conflicten elkaar snel op en lijkt het internationaal recht geen rol te spelen, ten koste van de levens van onschuldige burgers. Chinese invloed doet zich steeds meer gelden en de Europese oriëntatie van de Verenigde Staten neemt in rap tempo af.

Voor een open, ondernemend en relatief klein land als Nederland zijn dit risicovolle ontwikkelingen. Onze veiligheid en welvaart zijn onlosmakelijk verbonden met een wereld waarin landen zich houden aan de afspraken die ze zelf hebben gemaakt en waarin het internationaal recht bescherming biedt. De grote uitdagingen van deze tijd, zoals veiligheid, migratie, klimaat, ons concurrentievermogen en nieuwe technologische ontwikkelingen zoals AI, vragen om een sterk Europa dat ook qua veiligheid autonomer wordt en een saamhorige NAVO. Nederland moet hierin een actieve rol spelen en investeren in een krijgsmacht die voldoende toegerust is. Dat vraagt om solidariteit en samenwerking.

Wanneer we staan voor onze waarden, weten we ook wat er op het spel staat. Voor welke samenleving we willen vechten, welke manier van leven en welzijn we willen verdedigen. Een weerbare samenleving begint met sociale samenhang, met vertrouwen in elkaar. Zodat weerbaarheid veerkracht wordt.

11.1 Een sterk Europa

De Europese Unie is gevormd door de diepe wens naar vrede na verwoestende oorlogen. We werken samen om mensenrechten, democratie en rechtsstaat te beschermen. Deze waarden binden ons, naast onze gemeenschappelijke geschiedenis waarin onze culturen en tradities zijn vervlochten. En waar onze gemeenschappelijke markt ons welvaart brengt.

- De EU is een **waarden- en rechtsgemeenschap** en moet kritisch durven zijn op het eigen functioneren. De democratische en journalistieke controle en verantwoording moeten versterkt worden binnen de EU. Lidstaten die de rechtsstaat beschadigen of vernielen, korten we op EU-fondsen of verliezen hun stemrecht in EU-raden. Verplichte uittreding is de ultieme sanctie.
- Landen die lid willen worden van de EU zullen aan onze **voorwaarden van democratie, rechtsstaat en burgerschap** moeten voldoen.
- We willen dat Europa ook buiten haar grenzen veiligheid, mensenrechten, democratie, solidariteit en de rechtsstaat bevordert. Daarom versterken we de **diplomatieke aanwezigheid** van de EU buiten Europa, vooral in nabuurschapslanden. Om het Nederlands belang in Europa zo goed mogelijk te kunnen behartigen, investeren we diplomatiek en politiek in onze Europese relaties. De geopolitieke situatie vraagt van Nederland een grote inzet.
- We **heffen het veto op buitenlands beleid in de EU op** bij het veroordelen van mensenrechtenschendingen en het opstellen van sanctielijsten.
- We willen meer ruimte voor verscheidenheid, diversiteit en kopgroepen rond belangrijke thema's. Een **Europa van verschillende snelheden en variaties** versterkt de EU. De geopolitieke ontwikkelingen vereisen wel leiderschap en doorzettingsmacht.
- We investeren in **opkomende markten in ontwikkelingslanden**. Door perspectief te bieden en als gelijke partners samen te werken, nemen we ook oorzaken voor migratie weg. Een aantrekkelijk Europees investeringspakket biedt een alternatief voor Chinese en Russische invloed in Afrika en Latijns-Amerika.
- We **versterken de banden met landen, met name India**, die als opkomende wereldmachten cruciale partners zijn voor Nederland en de Europese Unie.

Een toekomstgerichte Europese economie

- De **Europese economie** dreigt te stagneren. Dat noopt tot urgentie, daadkracht en intensieve publiek-private samenwerking. We willen zowel in **EU-verband als nationaal ons mededingingsbeleid** herzien, innovatie versnellen, investeringen en financieringen stimuleren en vooroplopen in digitale technologie.

- Europa kan aan economische groei winnen als de **interne markt** wordt **versterkt**. Nederland neemt het voortouw belemmeringen weg te nemen door concrete voorstellen te blijven doen aan de EU. Verder zet Nederland zich versterkt in op het realiseren van een **gezamenlijke kapitaalmarkt**.
- De **Europese meerjarenbegroting** (2028 – 2034) moet ook de nieuwe prioriteiten van de EU weerspiegelen zoals defensie, de energietransitie, innovatie en migratie. Centralisatie van de cohesie- en investeringsfondsen mag niet leiden tot verminderde inspraak en afstemming op lokale behoeften.
- Wij staan open voor het aangaan van **gemeenschappelijke schulden (eurobonds)** **in noodsituaties** en voor specifieke investeringen in Europese publieke goederen die onze veiligheid en open strategische autonomie versterken. Dit kan alleen onder strenge voorwaarden zoals tijdelijkheid, een beperkte omvang en stevige afbakening, concrete en afdwingbare afspraken over terugbetaling en een duidelijk aantoonbare Europese inzet. Gezamenlijke schulden zijn geen structurele financiering van begrotingstekorten en gaan hand in hand met afdwingbare afspraken over structurele hervormingen.

11.2 Betrokken Nederlands buitenlandbeleid

- Nederland **steunt** het Internationaal Strafhof en de **multilaterale organisaties** krachtig en trekt samen met gelijkgestemde landen op om deze instellingen waar nodig te hervormen.
- In een geopolitiek kantelmoment is het essentieel dat we bouwen aan stevige bondgenootschappen met **gelijkgestemde landen**, zoals Verenigd Koninkrijk, Canada, Australië, Japan en Zuid-Korea.
- Het **mondiale zuiden** speelt een steeds grotere rol op het wereldtoneel. We zoeken waar mogelijk meer samenwerking.
- Wij bouwen door aan een **internationale coalitie tegen geloofsvervolgung**. Christenen vormen wereldwijd de meest vervolgte groep gelovigen. Het beschermen van mensenrechten, zoals geloofsvrijheid, vrijheid van meningsuiting en gelijke rechten voor vrouwen en LHBTQIA+'ers, moet prioriteit blijven.
- We zetten ons in voor meer **structurele steun aan internationale democratie bevorderende** programma's.
- Wij staan pal voor de **bescherming van vrouwenrechten** als fundamentele mensenrechten in ons buitenlandbeleid.
- Wij kiezen voor een **inclusief en rechtvaardig perspectief op defensie**, veiligheid en vrede. Vrouwen moeten volwaardig kunnen meebeslissen en mee-ontwerpen in de defensie- en veiligheidssector.

11.3 Internationale rechtsorde

Het CDA staat voor het consequent toepassen van het internationaal recht waarin menselijke waardigheid en mensenrechten besloten liggen. Doen we dit niet, dan ondermijnt dit ons internationale rechtstelsel en daar spinnen autoritaire en dictatoriale regimes garen bij. Het internationaal recht moet ons kompas blijven – altijd en overal.

Stop de Russische agressie

- De **Russische agressie in Oekraïne moet stoppen**. Het is onze morele plicht en in het belang van onze eigen veiligheid om Oekraïne te blijven steunen in de strijd voor vrijheid. Oekraïne verdient een bijzondere behandeling in ons defensie- en buitenlandbeleid, met samenwerking gericht op verdediging en wederopbouw.
- Er kan pas sprake zijn van **duurzame vrede** wanneer Oekraïne instemt met de uitkomst van eventuele onderhandelingen waar het zelf aan deelneemt.
- Rusland moet zich verantwoorden voor zijn oorlogsdaden en schending van het internationaal recht. Nederland blijft zich onvermoeibaar inzetten binnen internationale instellingen en de EU voor gerechtigheid als het gaat om **Oekraïne** en **MH17**.
- Bevroren Russische tegoeden worden ingezet voor de **wederopbouw van Oekraïne** en we handhaven bestaande sancties strenger, bijvoorbeeld door de Russische schaduwvloot te weren uit onze havens.
- De afgelopen jaren zijn er tal van voorbeelden geweest van hybride oorlogsvoering en (pogingen tot) Russische inmenging in verkiezingscampagnes en andere publieke debatten in Westerse landen. We **verbeteren op alle bestuurlijke niveaus onze cyberveiligheid** tegen hacks, versterken onze democratische processen en zetten actief in op een grotere bewustwording in en weerbaarheid van de samenleving.

11.4 Midden-Oosten

De bescherming en waardigheid door het recht geldt voor zowel Israël's als Palestina. Op 7 oktober 2023 pleegde Hamas een weerzinwekkende terreuraanslag. Israël heeft bestaansrecht, en het volste recht zich te verdedigen binnen internationaal erkende normen. De invulling van dat recht is echter verworpen tot een offensief dat het internationale recht schendt en onvoorstelbaar leed veroorzaakt onder de Palestijnse burgerbevolking. Handhaving van het internationaal recht geldt ook hier. Het is juist in Israël's belang dat de staat niet verder afglijdt van waarden van democratie, rechtsorde en respect voor mensenrechten.

- Alle inspanningen moeten op de kortst mogelijke termijn gericht zijn op het op grote schaal doorlaten van **humanitaire hulpgoederen**, een **definitief staakt-het-vuren in Gaza**, en **vrijlating van de Israëlische gijzelaars**.
- De Nederlandse regering moet zich inspannen voor de **handhaving van het internationaal recht**. Doelgerichte aanvallen op burgers, journalisten en hulpverleners

vormen een grove schending van dit internationaal recht. Hierbij past **grotere druk op Israël** bijvoorbeeld door de handelsvoordelen uit het EU-Israël-associatieverdrag op te schorten, of sancties op personen. Dit gebeurt bij voorkeur via de economische en politieke kanalen van de EU. Blijft dat zonder resultaat, dan neemt de Nederlandse regering deze maatregelen samen met gelijkgestemde landen.

- Het CDA blijft streven naar een **tweestatenoplossing** op basis van Resolutie 242 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, waarbij de veiligheid van beide soevereine staten is gegarandeerd en de inwoners gelijke rechten hebben. Organisaties die zowel een politieke als militaire tak kennen zoals **Hamas of de Islamitische Jihad mogen geen enkele rol in het toekomstige bestuur** van de Palestijnse gebieden hebben, en het nieuwe bestuur komt tot stand na **vrije verkiezingen**.
- Wanneer **voorwaarden** worden geborgd, kan **erkenning van Palestina** naast de staat Israël bijdragen aan een geloofwaardige en duurzame basis in de regio en als onderdeel van een tweestatenoplossing. Voorwaarden zijn in ieder geval: institutionele versterking en de bestuurlijke integratie van Gaza en de Westelijke Jordaanoever, uitsluiting van Hamas en vergelijkbare terreurorganisaties, ondubbelzinnige erkenning van het bestaansrecht van Israël, democratische hervormingen, vrije verkiezingen en effectieve maatregelen tegen corruptie, antisemitisme en religieus extremisme.
- Het **illegale Israëlische nederzettingenbeleid** ondermijnt de tweestatenoplossing en brengt vrede verder weg. Het kabinet moet verder gaan dan ontmoedigen en effectieve maatregelen nemen, zoals sancties tegen verantwoordelijken en een **verbod op producten** uit de illegale nederzettingen.
- Het is voor de mondiale veiligheid zeer **onwenselijk dat Iran kernwapens ontwikkelt**. Alle mogelijke diplomatieke middelen moeten worden aangewend om dit te voorkomen. Europa dient hierin een grotere rol te spelen. Iraanse nucleaire installaties mogen alleen voor civiele toepassingen worden gebruikt en onder toezicht staan van het Internationaal Atoomenergieagentschap.

11.5 China: samenwerking waar mogelijk, weerbaarheid waar nodig

China kent een autoritair regime dat op grote schaal mensenrechten schendt. Tegelijkertijd speelt het als op een na grootste economische en militaire macht ter wereld een sleutelrol op het wereldtoneel, ook op het gebied van handel en investeringen, innovatie en klimaattransitie, en in multilaterale organisaties. Waar mogelijk moeten we strategische afhankelijkheden afbouwen, cruciale sectoren beschermen tegen ongewenste overnames en optreden tegen oneerlijke handelspraktijken (waaronder dumping van goedkope producten) die Europese industrieën benadelen.

- We brengen onze **strategische afhankelijkheden** van China in kaart en bouwen deze af. We pakken oneerlijke handelspraktijken zoals dumping aan, diversifiëren onze ketens voor grondstoffen, willen meer investeringsscreenings en gaan nieuwe partnerschappen aan met andere landen.
- We willen **economische afhankelijkheden** gezamenlijk terugdringen, in het bijzonder wanneer het gaat om kritieke infrastructuur zoals havens, energie en communicatie.
- We zien het **EU-nabuuerschapsbeleid** als belangrijk instrument om Russische en Chinese invloed in de ring van Europa tegen te gaan.
- China blijft een **belangrijke samenwerkingspartner** in klimaatverandering, innovatie, onderwijs, handel en wereldeconomie. We trekken in Europees verband op en laten ons niet uit elkaar spelen vanwege Chinese investeringen.
- In EU-verband blijft Nederland opkomen voor de **mensenrechten** en steunt krachten in China die democratie willen bevorderen.

11.6 Internationale handel voor een stabielere wereld

De veranderende geopolitieke verhoudingen zorgen voor onzekerheden voor landen, bedrijven en burgers. Handelstarieven, protectionistische handelsmaatregelen en snelle digitalisering leiden tot onvoorspelbaarheid.

- Het Nederlandse **handelsbeleid** moet **open strategische autonomie**, innovatie en verduurzaming aanjagen in samenwerking met Europa. Diversificatie van toeleveranciers van kritische grondstoffen, medicijnen en andere strategische goederen, is essentieel.
- **Financiële instrumenten** zoals exportkredietverzekeringen, maatwerksubsidies voor duurzame handel en financieringsmogelijkheden voor circulaire economie worden **toegankelijker**. Hierbij is specifiek aandacht voor duurzame en inclusieve groene groei van Nederlandse industrie. De nieuwe Nationale Investeringsbank gaat de exportkredietverzekering uitvoeren.
- Wij zetten ons binnen de EU in voor **handelsovereenkomsten**, zoals het Mercosur-verdrag, om de Europese en Nederlandse economische positie op de internationale markt te versterken. Wij bevorderen dat de Unie met haar economisch gewicht effectieve geopolitiek inzet. Handelsverdragen en een functionerend internationaal handelssysteem zijn juist ook voor het mondiale zuiden van belang, omdat het hun economische perspectief duurzaam versterkt.
- Voor iedereen die op de Europese en Nederlandse markt wil verkopen, gelden **dezelfde standaarden**: wat je hier niet mag produceren mag je hier ook niet verkopen.
- **Maatschappelijk verantwoord ondernemen** is de norm.

11.7 Betrokken ontwikkelingssamenwerking

We willen als gelijkwaardige partners samenwerken met ontwikkelingslanden. Economisch perspectief helpt migratie tegen te gaan, is een steunpilaar tegen radicalisering en bevordert regionale ontwikkeling en stabiliteit. Conflicten, rampen en de gevolgen van klimaatverandering treffen de meest kwetsbaren in onze wereld het hardst. Stabiliteit en ontwikkeling hangen nauw samen met elkaar. Sinds 1990 is de armoede wereldwijd significant gedaald.

- Wij zijn voorstander van de **norm van 0,7 procent bbp voor ontwikkelingssamenwerking**, conform internationale afspraak, en zetten stappen in fases naar het herstel van deze norm. Samen met de ontvangende landen en maatschappelijke organisaties zoals de Dutch Relief Alliance en Partos geven we invulling aan de meest effectieve besteding hiervan. Ook blijft de toerekening van eerstejaarsasielopvang gemaximeerd tot 10 procent van het ontwikkelingsbudget zodat dit budget stabiel blijft en we onzekerheid voorkomen.
- **Investerings in ontwikkelingssamenwerking** en in vrede, veiligheid en recht versterken elkaar. Het bestrijden van armoede en bevorderen van welvaart en stabiliteit is ook een zaak van de betrokken landen. Dat betekent ook voor ons een omslag in denken: van een overdracht van middelen en kennis naar een gezamenlijke en wederkerige inzet voor onze gemeenschappelijke welvaart en gerechtigheid.
- Door een robuuste **Afrika-strategie** werken de landen daar en de lidstaten van de EU samen aan een nieuw perspectief voor werk, inkomen en voedsel, milieuverbetering en vrede. Deze Afrika-strategie is ook van belang om de migratiedruk te verminderen.
- Veel landen uit het **mondiale zuiden** zijn inmiddels stevige economische en politieke spelers. Daarbij hoort een stevigere rol in multilaterale organisaties en een grotere verantwoordelijkheid in de internationale wereldorde.
- We blijven in Europees verband werken aan **noodhulp** voor landen die worden geraakt door rampen en oorlogen via het Solidariteitsfonds voor natuurrampen en het rescEU-mechanisme.
- We ondersteunen **lokale gemeenschappen** in hun strijd tegen armoede, met aandacht voor vrouwen, het kunnen geven en krijgen van onderwijs, vrijheid van religie, het bevorderen van voedselproductie, het versterken van gezondheidszorg en leefbaar loon.
- We zetten ons onvermoeibaar in voor de Duurzame Ontwikkelingsdoelen, de **Sustainable Development Goals**. Dat is niet alleen een overheidszaak, maar eist nauwe samenwerking – hier en op het zuidelijk halfrond – met ontwikkelingsorganisaties, het bedrijfsleven, de wetenschap en de financiële sector.

11.8 Robuuste internationale veiligheid

Van geopolitieke ontwikkelingen tot cyberdreigingen en desinformatie staat onze veiligheid onder druk. De veranderende houding van de Verenigde Staten richting Europa leidt tot onzekerheid. Voor het CDA is veiligheid geen vrijblijvend thema, maar een kerntaak van de overheid.

- We staan voor een **duidelijke nationale veiligheidsstrategie** om richting te geven aan buitenlands beleid, militaire strategie, ontwikkelingssamenwerking en internationale betrekkingen.
- De inzet van de krijgsmacht is primair het **afschrikken van agressie** en het **voorkomen van oorlog** in Nederland en in het NAVO-verdragsgebied. Nederland zet zich in voor stabiliteit in het fragiele gebied rondom Europa en de verdediging van de Caribische delen van het Koninkrijk. We doen mee aan operaties en oefeningen van partnerlanden. Het Toetsingskader voor vredesmissies is leidend.
- Nederland committeert zich aan de afspraken van de **NAVO-capaciteitsdoelstellingen** en de nieuwe NAVO-norm om uiterlijk in 2035 3,5 procent van het bbp uit te geven aan defensie. In de komende periode willen we de eerste stap naar 2030 zetten. Daarnaast geven we ook 1,5 procent van het bbp aan defensie-gerelateerde doelen uit.
- Vrijheid is niet gratis. Investerings in onze veiligheid zijn vandaag van belang en voor de toekomst. We maken ruimte op de begroting om de extra defensie-uitgaven te kunnen betalen, waarbij we gebruikmaken van de ruimere EU-begrotingsregels. Daarnaast introduceren we **een vrijheidsbijdrage voor iedereen**, burgers en bedrijven. We vragen daarmee iedereen evenredig naar draagkracht bij te dragen.
- We zetten de extra defensie-uitgaven in voor het **versterken en moderniseren van onze krijgsmacht**. Die moet beschikken over hoogwaardig materieel waarvan de eisen in Europees verband zijn afgestemd. Ethische en juridische normen moeten in de programmering van slimme wapensystemen worden verwerkt.
- We zetten in op een innovatieve **Nederlandse en Europese defensie-industrie** en bouwen de productiecapaciteit uit. Regelgeving rond voorfinanciering en inkoop willen we vereenvoudigen. Ook maken we gebruik van het ReArm Europe-plan.
- We willen dat Nederland vooroploopt in het ontwikkelen van een volwaardige **Europese pijler in de NAVO**, met een Europese Veiligheidsraad. We bouwen onze afhankelijkheden af en streven – op termijn – naar volledige Europese strategische autonomie op het gebied van defensie en veiligheid.
- De veiligheidssituatie vraagt om **meerderheidsbesluitvorming** in het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid en het gemeenschappelijk veiligheids- en defensiebeleid van de EU.

Herinvoering militaire opkomstplicht

- Door de toenemende militaire dreigingen willen wij een heractivering van de **militaire opkomstplicht, naar Scandinavisch model** in aanvulling op het huidige dienjaar bij Defensie. Defensie schaaft versneld haar organisatie op om opkomstplichtigen een plek te kunnen bieden zodat tienduizenden plekken beschikbaar komen. Daarbij gaat de voorkeur uit naar jongeren die vrijwillig willen instappen. Overige jongeren kunnen een bijdrage leveren aan de Nederlandse samenleving en veiligheid door een Maatschappelijke Diensttijd, reservist te worden of deel te nemen aan buurtcrisisteam. Daarnaast krijgen alle jongeren aan het begin van hun vervolgopleiding een introductie in weerbaarheid. In alle vervolgopleidingen introduceren we een vak gericht op bewustwording en samenredzaamheid gericht op een oorlogssituatie toegepast op de opleiding die jongeren volgen.
- We hebben een schaalbare krijgsmacht nodig met een grotere rol voor **reservisten**. Het veteranenbeleid moet meebewegen met de militaire inzet. Lokale initiatieven vanuit de samenleving moeten duurzame steun krijgen. Via het Veteraneninstituut wordt aan veteranen gevraagd in scholen over het werk van defensie te vertellen.
- Defensie werkt aan de organisatie en **juridische basis van een crisisaanpak**. Onderdeel hiervan is een grotere pool van voormalig dienstplichtigen, militair getrainde burgers, reservisten en mensen met noodzakelijke kennis zoals ICT- of medische kennis. Alle burgers in deze pool worden met regelmaat getraind.

Ruimte voor Defensie

- Wij gaan door met het project '**Ruimte voor defensie**' in samenspraak met lokale bestuurders.
- Voor de realisatie van de **opschaling defensie-industrie** komen er op korte termijn afspraken met langjarig perspectief om industrie en bedrijven (gedeeltelijk) te laten omschakelen naar kritische productie voor defensie en weerbaarheid. Dit gebeurt samen met regionale ontwikkelingsmaatschappijen en betrokken bedrijven.
- We zetten in op het fysiek en digitaal beheren en beveiligen van **cruciale infrastructuur**, zoals op en onder de Noordzee, samen met Europa, Verenigd Koninkrijk en Noorwegen.
- **Veteranen** verdienen blijvende erkenning, waardering en betere zorg.

11.9 Rechtvaardig asielbeleid

Onze bevolking zal de komende jaren hard groeien. Dat kan onze samenleving niet dragen. Omdat de belangrijkste oorzaak migratie is, zal die fors moeten worden beperkt. Wij willen dat op alle vormen van migratie streng en stevig wordt gestuurd, in lijn met het scenario 'gematigde bevolkingsgroei' dat de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen schetst. Dit vraagt om duidelijke keuzes. Voor asielmigratie beginnen die keuzes op Europees niveau:

de Europese buitengrens is ook onze buitengrens. Door duidelijk te zijn over wie kans maakt op asiel en wie niet, kunnen we de instroom verminderen. We willen rechtvaardig migratiebeleid, dat betekent: een veilige haven bieden aan diegenen die werkelijk in nood zijn en een beroep doen op onze gastvrijheid én rekening houden met de draagkracht en het integratievermogen van onze samenleving.

Als wij niet in staat zijn om mensen fatsoenlijk op te vangen doordat we geen controle hebben over wie in Nederland mag blijven en wie niet, doen we iedereen tekort: zowel de mensen die we willen opvangen als de mensen die hier al zijn.

- We beëindigen de inhumane en illegale mensensmokkel door **internationaal te werken aan een nieuw asielsysteem**, waarbij aanvragen alleen nog buiten de EU in behandeling worden genomen en waar asielmigranten op uitnodiging naar Europa mogen komen. Europa moet hierin het voortouw nemen door het Vluchtelingenverdrag en het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens aan te passen in samenwerking met de VN. In de toekomst kan het VN-Vluchtelingenagentschap (UNHCR) of een Europese asielinstantie de toegang van asielmigranten naar Europa beoordelen en coördineren. Hiermee krijgen kwetsbare vluchtelingen een gelijke kans ten opzichte van economische of fysiek sterkere vluchtelingen die nu via illegale mensensmokkelaars naar Europa komen.
- Het **Europese migratiepact** dat in juni 2026 wordt ingevoerd, vormt voor het CDA de basis van de nationale aanpak rondom asiel:
 - › **Een strenge buitengrensprocedure** waarin asielaanvragen die weinig kans maken direct en in een gesloten omgeving aan de buitengrenzen van Europa worden beoordeeld. Bij afwijzing volgt direct terugkeer. De procedure zal ook in Nederland worden toegepast.
 - › **Strengere bescherming van de Europese buitengrenzen.** Frontex wordt opgeschaald.
 - › Invoering van het **tweestatusstelsel** waarin we het internationaal vastgelegde onderscheid maken tussen permanente vluchtelingen en mensen die tijdelijke bescherming zoeken.
 - › Daarbij kiezen we **in lijn met het EU-recht** en vergelijkbaar met Duitsland en België om mensen met tijdelijke bescherming pas gezinsleden te laten overkomen na een wachttijd en wanneer ze inkomsten en woonruimte hebben.
 - › De mogelijkheden om overlastgevende asielzoekers in bewaring te stellen of enkel te laten verblijven op een **Handhavings- of Toezichtslocatie (HTL)** worden uitgebreid.
- We sluiten vanuit de Europese Unie met zoveel mogelijk landen aan **de Europese buitengrenzen migratieovereenkomsten af**, gericht op het aanpakken van de onderliggende oorzaken van migratie, grensbewaking, het bestrijden van illegale

mensensmokkel en het meewerken aan terugkeer van afgewezen asielzoekers. In de migratieovereenkomsten worden mensenrechten geborgd.

- We steunen een nieuw veilig derde land-concept waarmee asielaanvragen ook in een veilig derde land buiten de EU worden onderzocht en het **huidige bandencriterium wordt losgelaten** in overeenstemming met de geldende verdragen.
- We zijn voorstander van de maatregelen uit de **Asielnoodmaatregelenwet** waarin we kiezen voor tijdelijke asielvergunningen, gezinshereniging terugbrengen tot het kerngezin, de voornemenprocedure bij de IND afschaffen, uitbreiding van de ongewenstverklaring en de maatregelen die het stapelen van asielverzoeken onmogelijk maakt.
- Het is **strafbaar voor uitgeprocedeerde asielzoekers** om niet mee te werken aan terugkeer naar het land van herkomst. Het strafbaar stellen van mensen of organisaties die uitgeprocedeerde asielzoekers helpen, is onbespreekbaar. **Medemenselijkheid is geen misdrijf.**
- Een **goed terugkeerbeleid** is van cruciaal belang voor **grip op migratie**. Wij volgen de voorstellen vanuit de Europese Commissie, waarin wederzijdse erkenning van terugkeerbesluiten in Europa plaatsvindt. Daarbij is inbewaringstelling mogelijk als er sprake is van een onderduikrisico, evenals terugkeer naar een derde land waarmee een overeenkomst vanuit Europa is gesloten, als invulling van het concept van de terugkeerhubs.
- We versterken de asielketen (IND en COA) zodat de wachttijden teruglopen. We stimuleren de inzet van vrijwilligers uit de omgeving die helpen met werk en taal en willen waar mogelijk kleinschalige opvang. Gemeenten tonen solidariteit met Ter Apel en dragen allemaal naar vermogen bij aan asielopvang en de huisvesting van statushouders. Daarom zetten we de **Spreidingswet door**.
- Verwacht wordt dat de **discretionaire bevoegdheid** toegepast wordt indien nodig.

12. HOUDBAAR HUISHOUDBOEKJE, GRIP OP GELD

Nederland is een welvarend land. Waar we samen verantwoordelijk zijn voor elkaar en voor de generaties na ons. Daarmee zijn gezonde overheidsfinanciën meer dan een boekhoudkundige hobby. Het gaat om het zijn van goede burens, en goede voorouders.

We leven in onrustige tijden. Geopolitieke ontwikkelingen en tarievenoorlogen hebben economische gevolgen, leiden tot onzekerheden en bedreigen onze veiligheid en bestaanszekerheid. In de stikstofproblematiek, de netcongestie en de wooncrisis worden de gevolgen van onvoldoende daadkracht en keuzes in de laatste jaren pijnlijk duidelijk. We hebben verzuimd te investeren in de toekomst van Nederland, in onderzoek en innovatie, infrastructuur en arbeidsproductiviteit. Door de dubbele vergrijzing zullen we met minder mensen meer moeten verdienen. Onze sociale zekerheid, zorg en belastingstelsel zijn aan onderhoud en vernieuwing toe, om toegankelijkheid, betaalbaarheid en kwaliteit te borgen.

Solide, toekomstgerichte overheidsfinanciën zijn juist daarom en juist nu essentieel. Het CDA wil verantwoord, zuinig en netjes omgaan met de overheidsfinanciën. Het is geld van ons allemaal. Als we goed met onze overheidsfinanciën omgaan, voorkomen we dat we de rekening onnodig doorschuiven naar een volgende generatie. Schulden van vandaag zijn de lasten van morgen.

Recente crises hebben laten zien dat prudent, trendmatig begrotingsbeleid loont. Dan heb je vet op de botten als de crisis uitbreekt en kan de overheid bijspringen zonder dat de overheidsschuld onverantwoord oploopt. Zo konden we economische klappen opvangen en mensen die het meest steun nodig hadden helpen, zoals bij het bestrijden van energiearmoede en met steun aan ondernemers. Gezonde financiën maken het mogelijk om onze sociale vangnetten te behouden én te versterken, zonder onze kinderen te belasten met torenhoge schulden.

12.1 Verantwoord begrotingsbeleid

Het CDA staat voor houdbare overheidsfinanciën. Juist door op korte termijn meer ruimte te zoeken, kunnen we de keuzes maken die op lange termijn tot gezondere overheidsfinanciën leiden.

- We willen een **daadkrachtig en solide financieel beleid**, waarbij we ons **houden aan de Europese begrotingsregels** en de ruimte daarbinnen benutten, met name ten behoeve van uitgaven aan defensie.
- We houden vast aan het zogenaamde **‘trendmatig begrotingsbeleid’**. Dit brengt rust in de Nederlandse overheidsfinanciën, zo laat ook onze historisch lage staatsschuld zien.
- **Investeringsen kunnen zich op termijn terugverdienen en zo versterken de overheidsfinanciën juist.** Het publieke investeringsniveau is de afgelopen twintig jaar steeds verder achter gaan lopen op de stijgende consumptieve overheidsuitgaven. Daarom voegen we nadrukkelijk onderscheid toe tussen (a) investeringen in structuurversterking en toekomstig verdienvermogen, (b) herverdelende uitgaven zoals uitkeringen en subsidies en (c) uitgaven aan bestuur en rechtsstaat. Op die manier kan economische groei onze welvaart blijven dragen.
- Zulke investeringen doen we zo nodig **ten laste van de staatsschuld**, omdat deze uiteindelijk de staatsschuld zullen verlagen. Het gaat met name om investeringen in publieke kapitaalgoederen, die groeibevorderend zijn: bijvoorbeeld in het stroomnet, in de aanleg en het onderhoud van infrastructuur of in grootschalige onderzoekfaciliteiten.
- Meevallers zetten we automatisch in voor vooraf vastgestelde investeringen. Daarnaast willen we een nieuw begrotingsinstrumentarium om de baten van investeringen te ramen, zodat ook het **profijt van de investering op de begroting** zichtbaar wordt. Zo bedden we investeringen steviger in in het begrotingsbeleid. Op de lange termijn kan dit de weg vrijmaken voor een meer investeringsvriendelijk begrotingsstelsel.

12.2 Grote opgaven die financiële keuzes vragen

We halen **Nederland van het slot** door doortastend beleid en financiële ondersteuning van transities:

- We doen wat nodig is om Nederland van het **stikstofslot** te halen: we investeren in innovatie en natuurherstel uit een goed gevuld stikstoffonds. We bieden de agrarische sector een toekomst en helpen financieel met de transitie.
- We lossen de overbelasting van het elektriciteitsnet (**netcongestie**) op: de rekening van de aanleg van nieuwe (elektriciteits)infrastructuur spreiden we over generaties.
- Met de oprichting van een Grondbank en **actief grondbeleid** kunnen we meer regie voeren op de woningbouwopgave en economische ontwikkeling.

We **investeren** in toekomstig **verdienvermogen, veiligheid, infrastructuur en wonen**:

- We vormen Invest-NL/Invest-International, en gedeeltes van RVO, om tot een **Nationale Investeringsbank**, met een flink kapitaal om private financiering aan te jagen.
- We doen publieke investeringen in **innovatie en R&D** (publiek en privaat), om de Lissabon-doelstelling van 3 procent te halen.
- We investeren in de aanleg en onderhoud van **infrastructuur** via het Mobiliteitsfonds.
- We stimuleren de **woonmarkt**: naast de Grondbank, investeren we in de bouw van nieuwe woningen, we stimuleren doorstroming en verbeteren kwetsbare wijken.
- We **investeren in mensen**: door leven lang ontwikkelen kunnen mensen veranderingen aan en versterken we de samenleving.

We versterken onze **defensie en veiligheid** om onze vrijheid en welvaart te behouden:

- Een deel van de **defensie-investeringen** kan worden gericht op innovatieve en technologische investeringen en onderwijs, die relevant zijn voor defensie.
- Om onze **defensie-uitgaven** te financieren zullen we ruimte moeten maken in de begroting.
- Voor een deel financieren we de defensie-uitgaven via een **vrijheidsbijdrage** voor burgers en bedrijven, zodat iedereen evenredig bijdraagt naar draagkracht. De veiligheid en weerbaarheid van Nederland is zowel van individueel als economisch als maatschappelijk belang.

We bouwen **een overheid die levert**:

- **Basis op orde**: de uitvoering van overheidsregelingen loopt vast. Naast vereenvoudiging van regelingen – minder regels, betere regelgeving en efficiëntere rapportages – wil het CDA ook een overheid die keuzes maakt. Een overheid die uitvoering en mensen ruimte geeft, is ook een **kleinere overheid**.
- **Stabiliteit**: we staan voor een betrouwbare overheid waarbij onze begroting rust, reinheid en regelmaat uitstraalt met voorspelbaar beleid, lastenbeeld en regelingen.
- Een goed functionerende **Belastingdienst**: we zetten stevig in op de lopende IT-vernieuwing, opleiding van belastinginspecteurs, kwaliteit van fiscale regelgeving en regelinflatie, een jaarlijkse analyse van de tax gap.

We maken **keuzes voor de toekomst** – structurele problemen vragen om structurele oplossingen:

- Niet alles kan nu en tegelijk. Daar moeten we eerlijk over zijn en daarom zijn we **realistisch in onze ambities**. Juist om teleurstellingen achteraf te voorkomen.

- We zetten duurzame stappen om de **oplopende zorgkosten te beheersen**, ons belasting- en toeslagenstelsel te vereenvoudigen en het stelsel van ziekte en arbeidsongeschiktheid toekomstbestendig te maken.
- **Ontspannen woningmarkt:** huren en kopen wordt gelijkwaardiger en de hypotheek-renteaftrek bouwen we langzaam af met gelijktijdige verlaging van de inkomstenbelasting.

12.3 Keuzes voor een beter belastingstelsel

We maken prioriteit van het vereenvoudigen van ons complexe belastingstelsel. Eenvoudig, rechtvaardig, voorspelbaar en uitvoerbaar. Dat is geen kwestie van één kabinetsperiode.

- In principe **geen kop op EU-regels** en waar mogelijk de in het verleden ingevoerde NL-kop terugdraaien.
- We **harmoniseren bepaalde begrippen** die verschillen per regeling: bijvoorbeeld één inkomensbegrip in verschillende regelingen of dezelfde vermogensgrenzen: in de fiscaliteit, toeslagen, sociale zekerheid, Wlz, Wmo, etc.
- We willen **minder inkomensafhankelijke regelingen**, waar minder mensen gebruik van hoeven maken en met minder hoge toeslagen, zodat de marginale druk omlaaggaat.
- Ons belastingstelsel zit vol met allerlei fiscale uitzonderingsregelingen die het stelsel complexer en minder robuust maken. Deze moeten stapsgewijs worden aangepakt, met als uitgangspunt **afschaffing of versoering**. We zetten de opbrengst in voor fiscale maatregelen of subsidies die effect hebben.
- We **beprijzen om transities mogelijk te maken**. Daarin zoeken we het evenwicht tussen beprijsen, normeren en subsidiëren, met betaalbaarheid en perspectief voor huishoudens en bedrijven.
- Verbruiksbelastingen (bijvoorbeeld op suiker) en accijns (tabak, e-sigaretten, alcohol) heffen we vanuit een **gezondheidsdoelstelling**.
- **Ondernemersfaciliteiten** moeten worden gebruikt door de doelgroep. Dat vraagt betere afbakening.

DANKWOORD

Graag willen we iedereen die heeft bijgedragen aan dit verkiezingsprogramma 2025 ten zeerste danken. We staan voor belangrijke verkiezingen - wat voor land wij willen zijn, en welke keuzes nodig zijn.

Tijdens het proces van het samenstellen van het program wisten wij ons gedragen door het enthousiasme van zo velen om mee te willen denken, van binnen en buiten de partij; gesterkt door inhoudelijke discussies met experts, ervaringsdeskundigen en inhoudelijk betrokkenen; op pad geholpen door inhoudelijk werk van de afgelopen jaren van Wetenschappelijk Instituut en de verschillende fracties; op scherp gezet door dozijnen dilemmanotities; geïnspireerd door vele honderden mails, app berichten, brieven en telefoontjes; gevoed door ronde tafels en online sessies over de grote keuzes waar we voor staan; geholpen door concrete teksten van jong tot oud; en aangescherpt door onze tegenlezers.

Wij willen iedereen heel hartelijk danken! Zonder jullie hadden wij deze “Keuzes voor een fatsoenlijk Nederland” niet kunnen maken.

Een bijzonder woord van dank aan onze inhoudelijke ondersteuners Antje Beers, Guusje Dolsma, Lisanne Vriens, Lorenzo Essoussi, Pieter Jan Dijkman en Rosalinde Kranenburg – voor alle wijsheid, inhoud en scherpe woordkeuzes. Aan Arjen Looijenga - voor een blauw proces onder tijdsdruk en aan onze penvoerder Matthijs Buijs, die het elke keer weer lukte onze gepassioneerde discussies in een zin op te schrijven!

Karien van Gennip (vz), Jo-Annes de Bat, Hanneke Steen

